

Istoria Literaturii Latine

CASA ȘCOALELOR

BIBLIOTECA PEDAGOGICĂ

VOLUMUL I

14720

Literatura Latină ARCHAICĂ

DE

D. EVOLCEANU

CONFERENȚIAR LA UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI

135714

BUCUREȘTI

INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE ȘI EDITURĂ
„MINERVA”

FILIP, MOROIANU, POPOVICI ȘI TĂLĂȘESCU
6, STRADA REGALĂ, 6

1899

ISTORIA LITERATURII LATINE

„Cantina Școlară“
LIBRARIS ANTIQVARIIS SI PAPERIIS
Vinde mai eștin oa ori-unde
CALEA VĂCĂRESCI, 41

ms

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ
BUCUREȘTI

Cota

5105 Dublet

Invențiar

135714

1956

5105
Dublet

Jeri

B.C.U. Bucuresti

C135714

Maria S. Popescu
Prof. de Lit. Lat. din
Sc. Nr. 13. Sibiu
1907/8

PREFAȚĂ

135714

Presenta lucrare este cursul de istoria literaturii latine făcut de autor la Facultatea de Litere din București în anii școlari 1894—95 și 97—98. Multă originalitate nu se poate, negreșit, cere în tratarea unei literaturi ca cea latină, care a fost așa de bine și de îndelung studiată; și cu atât mai puțin de la istoria unei literaturi, păstrate, cu excepția a doi sau trei scriitori, numai în scurte și răzlețe fragmente, cum este cea latină arhaică, obiectul acestui volum.

Autorul a tins mai mult să combine observațiile sale, scoase din citirea tuturor fragmentelor și operelor păstrate din această perioadă a literaturii latine, cu cele ale tuturor istoricilor mai cunoscuți și să le concentreze într'un volum, cât mai restrâns, pentru trebuințele studenților Facultăților noastre de litere.

Lăsând pentru fie-care capitol în parte indicarea celor mai însemnate scrieri relative la fie

care materie tratată, se vor nota aci și se vor aprecia cele mai însemnate istorii generale ale literaturii latine, de care autorul s'a servit. Acestea sînt:

G. BERNHARDY, *Grundriss der Römischen Literatur*, Braunschweig 1872. Partea relativă la erudiție învechită; caracteristice lăudate în Germania, dar greoiu și confus exprimate, ca cea mai mare parte din operele Germanilor, ori-cât de mare le-ar fi valoarea în altă privință.

W. S. TEUFFEL, *Geschichte der Römischen Literatur*, Leipzig 1890 — indicarea cea mai întinsă a izvoarelor; din acest punct de vedere, carte incomparabilă.

MARTIN SCHANZ, *Geschichte der Römischen Literatur*, München, 3 vol. A apărut, deja în a doua ediție 1898. Poate fi considerată ca cea mai folositoare dintre toate istoriile literaturii latine. Sărăcie de idei generale; în schimb însă, analise moderat de întinse ale operelor, o bogată indicare bibliografică, se înțelege departe de bogăția lui Teuffel, dar *critică*, nu un simplu catalog de bibliotecă.

OTTO RIBBECK, *Geschichte der Römischen Dichtung*, 3 vol. Stuttgart 1887—92; carte admirabil scrisă, ca stil și limbă, totuși lipsită de măsură, calitate aproape necunoscută Germanilor, și plină de nesfîrșite analise ale tuturor operelor poetice latine, chiar când acestea sînt comedii de intrigă

sau elegii erotice; ideile generale înecate în acest potop de lucruri nefolositoare, căci, d. ex. cine ar fi în stare să judece pe un poet liric după analiza vre uneia din elegiile sale, fără să i-o citească? Dar atunci cui îi poate fi de folos analiza?

RENÉ PICHON, *Histoire de la littérature latine*, Paris 1897, carte fără mari pretenții; are însă ceea-ce lipsește tuturor cărților citate mai sus: idei generale. De această carte, cu deosebire, s'a servit și autorul acestui manual.

București, 28 Ianuarie, 1899.

D. EVOLCEANU.

ISTORIA LITERATURII LATINE

ARCHAICE

INTRODUCERE, ETNOGRAFIA, CARACTERISTICA POPORULUI ROMAN, A RELI- GIEI, A LIMBII ȘI LITERATURII SALE

Caracterul general al unei literaturi, ori-cât de mare ar fi spontaneitatea și originalitatea diverșilor scriitori care o compun, derivă din caracterul poporului, care și el la rândul său derivă din aptitudinile primitive ale rasei, sau raselor, — dacă sînt mai multe care au intrat în compoziția unui popor — aptitudini dezvoltate și concentrate de mediul natural, atunci când acest mediu a fost favorabil dezvoltării acestor aptitudini, și când prin urmare rezultatul dobândit a fost un popor plin de viață și de putere creatoare.

Vechii locuitori ai Romei au avut acest noroc și aptitudinile lor înnăscute au fost favorisate în dezvoltarea lor de pozițiunea geografică și de toate împrejurările naturale și sociale. Așezați pe un șes deschis din toate părțile, la poalele colinelor Capitolină și Palatină, în apropierea unicei insule din cursul de jos al Tibrului, pe unde mai ușor de cât prin ori-care alt loc erau expuși la atacurile puternicilor vecini de Nord și Vest, — Etruscii, — au trebuit chiar de la început sau să se lase supuși de Etrusci ori de ceilalți

vecini, sau să-și asigure posesiunea temeinică a celor două coline — cestiune de viață și de moarte pentru ei. Le-au ocupat și au fundat orașul etern, fiindcă aveau în sine forța și energia trebuincioasă. Dar aceasta nu era de ajuns. Trebuiau să păstreze această poziție, disputată neconținut de toți vecinii din toate părțile, și de acea trebuiau să-și desvolte aptitudinile care i-au făcut stăpâni ai acestor înălțimi — organizația militară, urmată de o organizație politică așa de unitară și de nimicitoare a individualității, în cât în această privință poporul roman este aproape antipodul celui grec.

Dar pe cât de greu de stăpânit era acest punct geografic, pe atât de ușor putea deveni un centru de legătură pentru toată Italia de mijloc și prin urmare un centru de dominație din partea neamului viguros, care ar fi pus mâna pe el.

Cu aceasta începe istoria poporului Roman: toți cei care doriau această pozițiune geografică în calitate de stăpâni, intră de acum înainte ca aliați, și încetul cu încetul se contopesc în masa locuitorilor primitivi, așa de complet, în cât numai simple ipoteze sînt încercările ce se fac pentru a determina ce note a adus fiecare neam intrat în agregatul roman. Și într'adevăr, Roma chiar de la începutul ei, cu cele trei triburi Titius, Ramnes și Luceres, este un amalgam de Latini, Sabini și Etrusci, dintre care Latinii au adus poate activitatea agricolă și comercială, muntenii Sabini vitejia și organizarea războinică, Etruscii multe din riturile religioase, cum ar fi haruspices, pe lângă augurii celor-lalte două neamuri, și — nu tot așa de sigur — constituția aristocratică. Așa dar, încă de la început, Roma este un amestec de trei neamuri. Latini și Sabinii, destul de înrudiți între ei, și Etruscii, po-

por cu totul deosebit de toate popoarele italice, popor enigmatic, a căruia limbă și origine a încurcat și va mai încurca încă pe cei mai distinși filologi. Un asemenea amestec, plin de atâta putere de rezistență pe cât se vede din întreaga istorie a poporului Roman, și în acelaș timp de atâta putere de asimilație, avea să cucerească treptat: la Nord Vest întreaga Etrurie, la Ost și Sud pe Umbri și pe Oscii sau Samniți, puternice ramuri ale întinsei rase Umbro-Sabellice, din care o parte — Sabinii — intrase chiar de la început în constituirea poporului Roman. Un pas mai departe și la Sud sînt supuși Grecii, care însă își păstrează individualitatea lor etnică în tot decursul istoriei Romei, și Messapii sau Iapygii, popor illyric, cunoscut numai după vre-o douăzeci de inscripții și înrudit atât cu Grecii cât și cu popoarele italice. După aceștia sînt cuceriiți la Nord Celții și asimilați cu mult mai complet de cât locuitorii din Sud. Ast-fel după numeroase lupte și îndelungate războaie Roma devine stăpîna întregii Italii: și calitățile primitive care au făcut dintr'o adunătură de colibe și bordee, un oraș, centru a trei neamuri adversare, calitățile militare și posibilitatea de a se organiza politicește s'au dezvoltat și afirmat din ce în ce mai tare prin neconținutul lor aplicare. Neamurile care au opus o mai bravă și mai îndărătnică rezistență Romei, anume locuitorii Latiumului și Umbro-Sabellii, erau și cele mai înrudite cu primii locuitori ai Romei, și cu atât mai ușor s'a asimilat și au coroborat prin această asimilare caracterul inițial al poporului Roman; cei dintre ei care s'au supus de voe — au primit cetățenia romană; iar cei dintre Sabelli, în special Samniții care au opus o mai crâncenă rezistență, au fost, în cea mai mare parte nimiciți treptat treptat, lăsân-

du-și locurile pentru Romani. Pe un grad mai jos de înrudire și de asemănare sînt Celții, care cu toate acestea se asimilază complet; iar Grecii și Etruscii, popoare mai puțin înrudite, ba chiar străine de Romani, sau nu s'au asimilat aproape de loc, și prin urmare n'au introdus nimic nou în calitățile primitive ale Romanilor, ca Grecii, sau au rămas tot d'a-una mai în umbră ca Etruscii.

Acestea sînt neamurile intrate în compoziția popoului Roman și de aci decurge deosebirea între cultura greacă și cea romană: pe cînd Grecii au pornit de la unitate etnică și politică la diversitate și individualizare politică, tinzînd din ce în ce mai mult la această individualizare și nereușind nici o dată să revină la unitatea politică pe care trebuie s'o fi avut la origine, pe atunci poporul Roman pleacă de la un sîmbure compus el însuși din două neamuri, înrudite și un al treilea cu totul străin, deci de la diversitate etnică și își asimilează încet încet mai întîiu neamurile înrudite, apoi cele mai îndepărtate dar totuși italiene, după aceea țările învecinate și însfirșit întreaga lume cunoscută. Asimilarea însă n'ajunse nici odată la omogeneitate completă, și unele note caracteristice scriitorilor născuți în aceeași regiune, mai caracteristice și mai ușor de deosebit, cînd acei scriitori sînt din vre-o regiune mai tîrziu cucerită, ca Spania sau Galia, pot fi considerate ca note distinctive ale caracterului popoului cucerit.

1 Ori-ce literatură este negreșit oglinda caracterului național. Deci pentru a cunoaște caracterul popoului Roman, ne-am putea mulțumi cu studiul literaturii latine. Asemenea studii însă, și aceste caracterisări, fie de popoare, fie de literaturi, sînt tot-d'auna foarte grele, și riscă de multe ori să fie superficiale și in-

complete. Sînt literaturi și literaturi: unele bogate, complete, îmbrățișând tot ce mintea omului poate cugeta și tot ce inima poate simți, sub toate formele, și avînd în plus și o dezvoltare normală și neinfluențată de cît foarte puțin de o altă civilizație străină; așa e literatura greacă, icoană completă a rasei elene. Alte literaturi sînt fragmentare, nenatural dezvoltate, nepornind dintr'o reală nevoie a poporului și nu în de-ajuns de originale — așa este literatura latină; și prin urmare după o asemenea literatură nu se poate studia caracterul unui popor sub toate fețele sale. De aceea trebuie în ori-ce cas să mai studiem și alte manifestări sociale, cum ar fi religia, limba, viața de familie, constituția politică; nu doară că vre una din acestea ar fi cauza literaturii, ci numai pentru a completa ceea-ce nu s'ar putea găsi complet în literatură. Culegînd aceste note din toate manifestările vieții omenești, putem ajunge la unitatea caracterului național, în raport cu care atunci putem studia și literatura unui popor și vedea gradul ei de originalitate, prin urmare de valoare reală.

Acest criteriu de a aprecia o literatură este bine de aplicat mai ales în studiul literaturii latine, fiind-că fără acest lucru ușor ne putem înșela, prețuind pe unii scriitori alt-fel de cît merită și ne putem în-curca neputîndu-ne da seama de relația reciprocă în care au stat societatea și literatura romană.

Numai din această pricină am făcut sumara schiță etnografică de mai sus și sumara expunere a expansiunii Romei, căci din ea s'a putut vedea, care a fost nota absolut dominantă a caracterului național roman. Această notă a fost: *superioritatea practică de organizare*. Și această superioritate de organizare au manifestat-o Romanii în toate ocaziile: în luptă, ei au

fost cei mai admirabili militari, nu numai prin vitejie și avînt la atac, cît mai ales prin rezistența inteligentă și disciplinată, căreia nimic nu i se poate opune. Invingători, ei n'au lăsat la voia întâmplării pe învinși, ci au căutat să-i organizeze în așa mod ca asemilarea să se facă în chipul cel mai complet posibil. Acestea sînt cele ce s'au putut admite chiar fără alte dovezi numai din simplul fapt al cuceririi lumii cunoscute de către Roma. Că un asemenea popor nu poate să se ocupe cu misticismul în materie de religie nici să facă poesii decadente ca Francezii din ziua de astăzi sau ca imitatorii lor români, iarăși se poate admite a priori de ori ce om convins că un individ normal, de la care se poate aștepta vre-un lucru de ispravă, trebuie să fie o unitate, să aibă o consecvență în toată purtarea sa fizică și morală, și ca un atare individ trebuie să considerăm pe poporul Roman.

După aceste considerații prealabile să ne întoarcem la fapte și să vedem, dacă notele caracteristice ale religiunii la Romani corespund celor la care ar trebui să ne așteptăm de la un popor care a știut să cucerească și să organizeze lumea.

Intr'adevăr, un popor așa de practic ca cel Roman, trebuia să organizeze cu aceiași rigoare atât relațiile dintre oameni și divinitate, cît și pe cele dintre oameni și oameni. Dar un asemenea popor nu putea în acelaș timp fi înzestrat și cu o bogată imaginație, și tot așa de puțin cu o credință fierbinte, fiind-că aceste din urmă dispoziții sufletești sînt incompatibile cu cele practice de organizare și disciplinare. Și de aceea, la Romani religia este un fel de contract între divinitate și om ¹⁾.

1) Ori cît de seducătoare s'ar părea etimologia cuvîntului

Omul aduce sacrificii cerënd ca resplată un anumit bine din partea zeilor, aceștia sînt obligați să-l asculte; sau omul promite sacrificii, zeii îl ascultă, dar în acest cas omul este *voti damnatus, voti reus*, dator să se ție de cuvînt. Acelaș lucru se exprimă și prin expresia tehnică *pacem deorum exposcere*. Dacă una din părțile contractante nu se ține de condițiile stabilite; își primește pedeapsa: omul prin mânia zeilor, zeii prin mânia oamenilor în contra lor, cum s'a întîmplat la moartea lui Germanicus, când populația Romei și-a manifestat indignarea contra zeilor prin dărîmarea altarelor și statuelor, și acesta nu e un cas unic. Intre două părți contractante, șicanarea reciprocă nu e lucru rar nici nepermis, și tot așa și în contractul cu zeii — exemplu avem în anecdota asupra lui Numa care căuta să-l înșele pe Jupiter, fără ca acesta să se supere. Omul nu e ținut să aducă zeilor mai însemnate sacrificii de cât cele la care s'a obligat; alt-fel este calificat de *superstitiosus*, de om care plătește mai mult de cât e dator. De aici derivă, după cum observă Pichon cu multă agerime, o aparentă contradicție în credința în

---

religio, dată de Pichon și Weise ca derivând din *religare*, totuși nu este plausibilă: sufixul — ion — formează subst. abst. din *teme verbale* consonantice, așa dar *religio* nu vine din *religare*, ci din *religo*. Cu toate că deosebiții filologi nu sînt de aceeași părere, totuși noi ne pronunțăm pentru Aulus Gellius 4. 9. care citează dintr'un *anticum carmen* următorul vers: «Religentem oportet esse, religiosum nefas» de unde reese că *religio* vine de la *religere* și nu de la *religare*. *Religere* ar fi un vechiu sinonim al lui *diligere* = a alege, și un înțeles apropiat: *scrupul* are cuvîntul *religio* în Ter. Andr. V 4.38, Dignus es cum tua religione odio: nodum in scirpo quaeris. Ter. Heaut. II. 1.16. Alicui religionem injicere; Heaut. Tum quod dem ei, recte est, nam nihil esse mihi, religio est dicere, și în alte numeroase exemple.

zei. Ideea ce-și face Romanul despre divinitate este foarte vagă și foarte confusă, foarte precisă și foarte bine limitată însă este ideea despre relațiile între zei și oameni. După cum se exprimă învățatul Varro, că e tot așa de necesar să scim la ce zeu să ne adresăm, cum trebuie să știm unde locuște brutarul său tâmplarul, ca să nu cerem pâine de la tâmplar, așa vedem că a fost în realitate concepția Romanilor despre zei. Nici o dată nu s'au întrebat aceștia de natura, forma, aventurile, înrudirea, ba nici măcar de numele diversilor zei, pe ei îi interesează numai atribuțiile lor și fiind-că aceste atribuții se exprimă prin epitete, aceste adiective cu timpul s'au substantivat și au început a fi considerate ca adevărate nume. Și fiind-că omul are nevoie de zei în multe și variate împrejurări, și fiind-că era așa de ușor de creat zei prin substantivarea unor adiective, Romanul practic a aplicat divisiunea muncii, după spirituala observație a unuia din părinții bisericii și ast-fel și-au creat câte un zeu anumit pentru fie-care nevoie. Pentru cunoștința tuturor s'au făcut niște indigitamenta, registre conținând numele și atribuțiile tuturor zeilor și formule, după care trebuiesc implorați. Acolo se întâlnesc: Vaticanus, zeul care face pe copil să scoată cel d'intâiu țipet, și Fabulinus, cel care-l face să pronunțe cea d'intâiu vorbă; zeitele Educa, Potina și Cuba, care-l învață să mănânce, să bea și să doarmă liniștit; Abeona și Adeona care-l învață să meargă și se plece de acasă, precum și Domiduca și Iterduca, pentru a-l aduce înapoi acasă. Cu aceiași nemărginită specializare sînt îngrijite toate trebuințele omenești, lucru ușor de realizat pentru un popor lipsit de fantasmă, pentru care nici un zeu nu-și avea legenda

vieții sale și nu era de cât o simplă abstracție personificată.

Intre doi contractanți, magistratul n'are altă însemnătate de cât a înscrierii sau autentificării contractului. Pe contractanți îi privește precisiunea clauselor așa ca să nu se poată șicana reciproc. Tot așa și în religiunea romană: riturile erau lucrul capital; trebuiau să se îndeplinească exact în termenii prescriși — până la absurd. Rugăciunea era dictată de un preot și această dictare controlată de un al doilea, ca nu cum-va să se scape un cuvânt; pentru mai deplină siguranță se pronunța de două ori. Cea mai mică eroare strica toată ceremonia care trebuia să se înceapă din nou ori cât de costisitoare ar fi fost.

Pe cât de însemnate erau însă riturile, pe atât de neînsemnați erau preoții — pe cât de important contractul, pe atât de neimportant jalbarul care te învață cum să-l închei sau magistratul care-l autentifică, și din această pricină acest popor, așa de religios într'o privință, a fost mai ferit de cât ori-care altul de a ajunge la teocrație.

Pentru a încheia, să cităm din Cicero: de natura deorum I, 116 următoarele două definiții: *Est enim pietas justitia adversus deos; cum quibus quid potest esse nobis juris, cum homini nulla cum deo sit communitas? Sanctitas autem est scientia colendorum deorum*; până și în expresiile *justitia, quid juris* se vede caracterul cu desăvîrșire juridic al religiei romane. Religiositatea de asemenea este îndeplinirea riturilor cu stricteță. Pentru ce se aduc sacrificii zeilor? Răspunsul ni-l dă Plaut în *Curculio* printr'o butadă de spirit: — *Cui homini di sunt propitii, lucrum ei obijciunt* — Românii erau foarte mândri cu religia lor, și avem ne-nunțate afirmații ale scriitorilor Romani din care se vede că pe religia lor puneau ei mai mare preț de

cât pe ori-ce alt lucru propriu. Aceeași este și apreciația celor mai înțelepți Greci, începând cu Polybiu, și cu drept cuvânt!

Nu doară că religia ar fi fost cauza măririi Romanilor — religia este numai rezultatul aptitudinilor unui popor, și fie-care popor are religia care-i trebuie — dar în cazul Romanilor, tocmai în religie își recunoscneau ei calitățile lor cele mai distinse și tot în ea vedeau și Grecii resumatul mijloacelor prin care ei ajunseră provincie romană, din liberi cum fusese o dată. Pentru filosofi și indiferenți religia romană se prezenta ca un ideal de moralitate și de libertate, comparată cu religiunea Grecilor și a popoarelor din Orient.

După cum Romanii au fost generalisatorii și propagatorii artelor, poeziei, filosofiei și științii grecești în toată lumea cunoscută, tot așa și în privința religiei, tot Romanii au fost cei care au putut să introducă același creștinism la atât de numeroase și de deosebite neamuri, căci numai niște abstracții divinificate s'ar fi putut contopi într'o singură divinitate și numai așa s'ar fi putut ajunge la monoteism.

Tot așa am putea continua să studiem care sînt notele specifice ale organizării de stat și ale limbii latine, și apoi să căutăm întru cât aceste note scoase din toate aceste deosebite manifestări sociale se găsesc reproduse și în oglinda lor — literatura. Dar fiind-că aceeași notă fundamentală — spiritul de organizare practică — se prezintă sub fețe mai mult sau mai puțin deosebite în fie-care manifestare socială deosebită, poate că e mai bine să căutăm îndată, după studiul fie-căreia din acestea, întru cât notele ei specifice se reflectă și în literatură. Procedînd în acest chip vom vedea că notele caracteristice ale religiunii

se întâlnesc și în literatură: același realism, aceeași lipsă de fantasmă, de lirism, de misticism, de putere de invenție epică.

Genurile literare în care Romanii s'au distins sînt *eloquența, istoria, archeologia, dreptul, satira* cu observația realistă a vieții. Din toată filosofia grecească, de și atîția Romani se ocupau cu ea, nu se poate aclimatiza de cît *morală*; din științe, ei nu vîd de cît *aplicațiile practice*. Genurile pur literare, *poesia* propriu zisă este imitată în cea mai mare parte, și în genere nu s'a bucurat de nici o stimă deosebită în tot timpul republicei, și tocmai în timpul imperiului a început a deveni una din podoabele curții, sau o ocupație și o modă a oamenilor lipsiți de ocupație acuma și așa de ocupați altă dată.

Aptitudinile practice de organizare a statului sînt legate de spiritul conservator și de abnegația individuală. În această privință rare sînt popoarele, care să se asemene cu Romanii, în tot decursul istoriei, afară poate de poporul Englez. Pe cînd Grecii, ca și multe popoare moderne, umblau mereu după inovații politice, pe atunci Romanii, cu instinctul lor de popor care avea să cucerească lumea, știau că un popor cuminte trebuie să piardă cît mai puțin din trecutul său și că *viața istorică* trebuie să fie un lanț cît mai neîntrerupt. Aceasta însă ar fi dus la rutină și îmbătrînire, dacă Romanii n'ar fi avut în același timp și priceperea de a adapta tot ce găseau bun la popoarele cu care intrau în contact (*omnium utilitatum rapacissimi*; Plinius), se înțelege că numai în măsura în care noile instituții nu contraziceau felul lor de a fi. Acest spirit conservator se vede și în constituirea familiei și în toată viața lor politică.

Spiritul de organizare unitară nimicea cu totul im-

portanța individului, și aceasta era un lucru asupra căruia nu se mai încăpea nici o contestație, tot așa de puțin din partea persoanelor private ca și din a magistraților.

Aceste note ale caracterului roman trebuiesc să se oglindească și în literatură. Intr'adevăr, puține literaturi sînt în care să predominie mai mult spiritul de tradiție și în care inovațiile să fie mai puțin numeroase. Toți poeții purced unul din altul, și cel următor duce mai departe cele făcute de predecesor. Inovațiile de concepție și mai ales de tratare și de stil, se introduc mai târziu, în timpul imperiului și numai de străini, mai ales Spanioli, de curînd romanizați, cum au fost Seneca și Lucan, și toți aceștia n'au fost de loc aprobați de Romani și Italieni.

Ștergerea individualității în viața politică, impunea și impersonalitatea în cestiune de artă, și în acest mod se poate ușor înțelege deosebirea nemărginită între obiectivismul și neînsemnătatea poeziei lirice la Romani și între poezia secolului al XIX.

Genurile literare contemporane, elegiile cu totul subiective sînt lucruri necunoscute epocelor clasice. În special, la Romani nu există de cât foarte puține elegii subiective, de și departe de a cuprinde sentimente așa de individuale ca cele pe care le cântă poezia de acuma, și mai toate imitate mai mult sau mai puțin după poeții alexandrini, iar mărturisiri și efusiuni de sentimente personale, trebuie să le căutăm tocmai târziu după introducerea creștinismului.

Calitățile poporului roman după cum le-am văzut manifestându-se în religie și în constituirea statului, tot așa se manifestă și în limbă. Mai întăiu după cum la un singur centru — Roma — s'a alipit provincie după provincie, până ce s'a ajuns la un enorm impe-

riu, tot așa limba vechilor locuitori ai Romei, s'a întins înnăbușind pe toate celelalte limbi înrudite sau străine. Pe când limba greacă literară se manifestă sub patru sau cinci forme deosebite, după dialecte și vechime, pe când în literatura dramatică la Greci, două dialecte deosebite — cel atic și cel doric — se întrebuintează în acelaș timp, în una și aceeași tragedie sau comedie, limba romană a înnăbușit dialectele umbric și osc, și le-a înnăbușit așa de total, în cât afară de foarte puține cuvinte, a căror fonetică este oscă sau umbrică, d. ex. bos, palumbes, popina, și afară de cele șapte table de la Iguvium, rituri religioase în dialectul umbric, cum și de tabula Bantina, cippus Abellanus, inscripția de la Agnone și de o inscripție de imprecuație din Capua, tot ce ar fi putut da naștere vreunui dialect a pierit pentru totdeauna — Roma a realizat unitatea limbii ca și cea a statului. Celelalte note ale caracterului roman: lipsa de imaginație și de sensibilitate, lipsa de subtilitate a inteligenței, iubirea tradiției, impersonalitatea, precum și dominația a tot puternică a voinții se vęd pe deplin și în limbă. Dintre limbile literare puține au evoluat așa de încet ca limba latină sau cel puțin au avut o evoluție așa de scurtă, și dacă am compara limba lui Plaut (200 a. C.) cu cea a lui Boethius (500 p. C.), o perioadă de 700 de ani, de o parte, și limba din *Roman de la Rose* din sec. XIII cu cea a lui Racine și Molière din sec. XVII, sau cu date analoage din istoria literaturii grecești sau engleze, am vedea cât de încet și cât de puțin a evoluat limba latină literară. In acelaș timp în puține literaturi se găsesc atâția iubitori de archaisme, numai pentru că sînt archaisme, ca la Romani, începënd cu Sallustiu, trecënd pe la Virgiliu, și oprindu-ne la archaiștii din sec. II.

Paralel cu iubirea tradiției, merge și impersonalitatea și obiectivismul, constatate deja în literatură, — disciplina constatată în organizarea statului. Atât în sintaxă cât și în vocabular, toți scriitorii Romani, până la Spaniolii din timpul lui Nero, se feresc de ori-ce capriciu individual și caută ca și limba lor să fie tot așa de valabilă pentru tot imperiul Roman ca și ideile pe care le exprimă, și deci nu numai din iubirea de tradiție, ci și din causa obiectivismului, a evoluat limba latină așa de încet. În ceea ce privește calitățile statice ale limbii latine, să cităm caracteristica umoristică și nu tocmai plină de simpatie a lui Heine: „Limba Romanilor nu-și poate ascunde nici odată originea. Ea este o limbă de comandă pentru generali, o limbă de decrete pentru administratori, o limbă juridică pentru cămătari, o limbă lapidară pentru poporul roman cel cu inima de piatră“, o limbă bună pentru „o soldatescă casuistică“ cum îi numește el în alt loc, tot cu atât de puțină iubire.

Făcând abstracție de tonul umoristic, aceste vorbe sînt expresia adevărului. Lipsa de imaginație și de simțire poetică se manifestă în sărăcia epitetelor și a metaforelor, sau cel puțin în monotonia lor, (armată și agricultură) tot așa și prin neputința de a crea cuvinte compuse, cum puteau să facă Grecii, sau cum fac Germanii, lipsă, care, de și nu este așa de mare pe cât le place criticilor germani a exagera, totuși nu putem nega că totdeauna este mai plastic un singur cuvînt de cât mai multe cuvinte care se urmează, că este mai sintetică o expresie ca epitetul homeric *ῥοδοδάκτυλος* de cât *plena rosarum*, după cum traduce Ovid în *Metamorphosele* sale; cât de plastic și de vizibil este *πετερόεις* față cu *celer* sau *καλλιῆρόφ ποταμῷ* față cu *flumine pulchro* și alte numeroase exemple, în care

neputința de a crea cuvinte compuse a silit pe Romani să traducă printr'un singur cuvînt abstract sau printr'o perifrază cuvîntul compus dar concret al poetului grec.

Dar nu numai pentru poezie era inferioară limba latină celei grecești, ci și pentru filosofie; sărăcia de substantive și în special de substantive abstracte, și neputința de a le forma, apoi sintaxa cam lipsită de subtilități, (optativ, aorist) și prin urmare incapabilă de a exprima nuanțele mai fine — iată motive de plîngere neconținută din partea filosofilor romani începînd cu Lucrețiu și sfârșind cu părinții bisericii. Dar precum în lume toate relele au și părțile lor bune, tot așa și limba latină resplătește cu prisos toate defectele sale de imaginație, sentiment și nuanțare prin calități derivate din voință. Acestea sînt întîiu exactitate, precizie și concisie, și aceste calități le a lăsat moștenire și limbilor romanice, în special limbii franceze. O mare claritate provenită din obiectivismul poporului roman, din faptul că nici morfologia nici vocabularul sau sintaxa nu erau pline de tot felul de anomalii, provenite din amestecul mai multor dialecte și din crearea originală și individuală a vre-unui poet de geniu. Materialul de vorbe este mărginit și sensul lor bine stabilit. Un popor care știa așa de bine să se organizeze unitar, avea nevoie și de o sintaxă deosebită, și într'adevăr că în această privință sintaxa latină merită admirație mai mult de cât ori-care alta. Principiul subordinării din organizarea politică se vede pretutindenea în limbă, începînd cu cei mai vechi scriitori latini și ajungînd punctul culminant în Cicero. Romanul caută totdeauna dintr'un șir de idei care este cea principală, și apoi îi subordonează acesteia prin dependență de mod, timp etc. pe toate celelalte —

construcția paratactică, adică simpla coordonare de propoziții principale, ce se întâlnește destul de dese ori în grecește și e așa de obicinuită în limbile moderne, se întâlnește rar în limba latină, cel puțin rar în epoca de înflorire a prosei.

Această limbă săracă în vocale și mai ales în diftongi, dacă o comparăm cu limba greacă, nu destul de mlădioasă din cauza așa de deselor genitive în *arum* și *orum*, a viitorului în *bo* a multor lungi sufixe, foarte săracă în silabe scurte, și din această cauză nu destul de musicală și ușor de mănuit în versificație, se potrivea cu toate acestea minunat la amplificări retorice, și nu numai la oratorii propriu ziși ci și în alte genuri literare, în istoria lui Titu Liviu și în poema lui Lucan. Afară de acestea, pe cât de impropriu era pentru crearea unor sisteme metafisice, pe atâta de minunată era pentru morală, fiind morală la cei vechi, ca și la cei noi, un gen de literatură și nici de cât filosofie sau știință, și în această materie Cicero este neîntrecut prin gravitatea desvoltărilor sale de mare orator, prin pregnanța și relieful pe care le dă adevărilor de multe ori prea cunoscute, și pe care totuși știe să le stabilească în haina expresiei definitive.

Expresii care să treacă în proverbe ca fixate așa de bine, în cât să nu li se mai poată nici adăogi nici suprima ceva, nu sînt rare la scriitorii latini și nu numai la autorii de maxime, ci la toți prosatorii și poeții mai însemnați.

Să mai adăogăm un fapt care s'ar părea de puțină importanță, și care cu toate acestea contribuie și el la caracterizarea limbii. Se știe că Grecii nu evitau *asonanța* în scrierile lor, și prin urmare pe lângă celelalte mijloace musicale de care se serveau, era și acest început de rimă. La Romani nu se întâlnesc de cât

târziu exemple de asonanță și anume în distichurile elegiace. În schimb însă întâlnim, mai ales în monumentele arhaice, numeroase exemple de *alliterație*, adică un șir de trei, patru cuvinte care încep toate cu aceeași consoană.

Nici prosa, nici poesia clasică nu sînt lipsite de această curioasă și unică podoabă. Negreșit că nimic musical sau armonic nu s'ar putea găsi în această asonanță de consoane; atunci la ce voiau să ajungă Romanii prin aceasta? De sigur că la pregnanță și forță, calități la care tindeau prin toate mijloacele.

Pentru a încheia cele spuse despre limba Romanilor să cităm și cuvintele lui Quintilian XII, 10, 36 când face o comparație între limba latină și cea greacă: — *non possumus esse tam graciles, simus fortiores; subtilitate vincimur, valeamus pondere.*

Aceste calități distinctive ale poporului Roman, simțul practic de organizare, simțul realității și lipsa de imaginație, calitățile derivate din voință ca forța, pregnanța, orînduirea, și lipsa celor derivate din sentiment ca lirismul, muzica și armonia, sînt cauza că literatura latină s'a dezvoltat așa de târziu și că a luat direcția pe care vom vedea-o din studiul ei. Când creațiile Romanilor vor începe să se depărteze de ceea-ce ne-am putea aștepta de la dînsii, atât literatura cât și poporul va fi căzut sub influența Grecilor; dar atunci, bine înțeles, nici literatura lor nu poate fi considerată de cât ca un produs mai mult sau mai puțin imitat și studiat ca atare.

BIBLIOGRAFIE. — Caracterisări ale poporului Roman se găsesc în antichitate mai ales la istoricii POLYBIU și TITU LIVIU așa d. ex. admirabila prefață a celui din urmă. La moderni: măiastra caracterizare făcută de BOSSUET, *Discours sur l'histoire universelle* 3-e partie, VI, VII, apoi MONTESQUIEU, *Considérations*

sur la grandeur et la décadence des Romains; de asemenea diverșii istorici moderni ai poporului Roman.

Asupra religiei G. BOISSIER, *la religion romaine*, PRELLER, *Römische Mythologie*.

Asupra statului, capodopera lui FUSTEL DE COULANGES, *La cité antique*.

Asupra limbii: O. WEISE, *Characteristik der lateinischen Sprache*.

Asupra etnografiei, istoriile lui MOMMSEN și EDUARD MEYER.

POESIA ANTERIOARĂ INFLUENȚEI ELINE

Înainte de introducerea poeziei eline la Roma cu Livius Andronicus, n'au existat poeți și nici producții poetice aproape de loc și toți scriitorii romani sînt unanimi în a recunoaște acest fapt. De abia la începutul secolului nostru, Niebuhr, elevul lui Fr. A. Wolf s'a încercat să dovedească existența unei poezii naționale anterioare introducerii elenismului; apoi să reconstituiască în trăsături generale planul acelei epopei primitive, căci epopee trebuie să fi fost, fiind-că epopeea se găsește la baza ori-cărei literaturi populare, și în fine să dovedească frumusețea severă și bărbătească a acelei epopei și să deplângă înnădușirea literaturii și spiritului național de influența culturii eline. Încercarea lui Niebuhr a avut resunet și paralele și în studiul altor literaturi.

Argumentele lui Niebuhr sînt: în timpul incendiării Romei de Gali (390 ac.) mai toate analele au fost distruse, și poporul roman neputîndu-și cunoaște trecutul real, ca ori-ce popor tîner a început să și-l imagineze sub formă epică. Cato (Cic. Brut. 75 și Tusc. 4.3) ne spune că la ospete se cântau laudele strămoșilor. Primele cărți ale lui Titu Liviu au un caracter mai mult legendar de cât istoric. Se pot restitui câte-va legende epice analoage celor din Iliada

cum ar fi tinereța lui Romul, fundarea cetății, legenda Horațiilor, gonirea regilor etc.

Nu e greu de combătut aceste argumente: faptul că au ars cronicile, care însă n'au ars în totalitate, nu face pe un popor creator de epopei, dacă nu fusese de mai înainte. Dacă erau să aibă Romanii epopei, n'ar mai fi așteptat pe Gali să le ardă cronicile. Acele laude ale strămoșilor, despre care vorbește Cato nu ne sînt cunoscute de ce natură erau—de ce trebuiau să fie numai de cât epice și nu mai degrabă simple elogii lirice și morale? Dar argumentul cel mai serios este că nici un scriitor roman nu face nici cea mică aluzie la existența unei epopei populare, și acest lucru trebuie ținut în mare băgare de seamă, fiind-că puține popoare au fost mai pline de iubire pentru trecutul lor de cât Romanii, și dacă numeroșii archaiști de la Roma ar fi găsit lucruri mai vechi de cât cele ce au găsit, fără îndoială nu le-ar fi trecut cu vederea.

Cele mai vechi urme de poezie națională la Romani sînt *carmen fratrum Arvalium* și *carmen saliare*. *Carmen* este vechiul termen întrebuințat atât pentru o bucată versificată cât și pentru formule care, de și neversificate, totuși trebuiau pronunțate întocmai, d. e. formulele de alianță, de declarare de războiu, de jurămînt, legi.

Carmen fratrum arvalium era un cântec cântat cu acompaniament de danț de către colegiul fraților Arvali, și această ceremonie se îndeplinea în luna lui Mai în onoarea zeiței Dea Dia, necunoscută de alt-fel. Acest carmen ni s'a păstrat într'un proces-verbal săpat pe piatră din anul 218 p. C., în care proces-verbal sînt consemnate și toate amănuntele serbării. S'au făcut mai multe încercări de a se reconstitui adevê-

ratul text al cântecului, încercări mai mult sau mai puțin nereușite. Cităm vulgata lui MOMMSEN.

Enos, Lases, iuvate
 Neve lue rue, Marmar, sins incurrere in pleores.
 Satur fu, fere Mars. Limen sali. Sta. Berber.
 Semunis alternei advocapit conctos.
 Enos, Marmor, iuvato
 Triumpe — quinquies

BRÉAL. *Mém. de la soc. de linguistique IV.*

Enom, Lases, iuvate.
 Neve luem arves, marmar, sers incurrere.
 Inpleores.

Sata tutere, Mars.
 Clemens satis sta, Berber.
 Semones alternei advocapit conctos.
 Enom, Marmor, iuvato.
 Triumphe.

De interpretările obicinuite se deosebește cea a lui EDON *Nouvelle étude sur le Chant Lémural*, 84. care vede în acest *carmen*, o conjurație adresată Lemurilor sau Manilor.

Diversele interpretări și citiri ce s'au dat până acum se pot vedea în C. PAULI: *Altitalische Studien* v. IV. Cea mai nouă (20 Dec. 98) și poate cea mai bună este cea a lui THEODOR BIRT publicată în *Archiv für lateinische Lexicographie und Grammatik* 11.2. Aici vom interpreta numai vulgata, mai ales că și FR. BÜCHELER în *Carmina epigraphica* revine la ea, trimițând pentru detalii la cărțile citate.

enos. e — după e-go neogr: ἐ-σᾶς, ἐ-σεῖς după ἐ-σέ

care e după ἐ-μῆ, lesb. ἄσφι, ἄσψε după ἄμμι, ἄμμε,
 (STOLZ și LINDSAY.) e — pref.—e—quidem (JORDAN)

e — particulă exclamativă: e-castor, e-quirine PAULI.

Lases, Lares formă anterioară rotacismului, schimbării lui s primitiv între două vocale în r. Cu acest s primitiv ni s'au păstrat forme dialectale, inscripții și o listă de cuvinte la Festus. Inscrip: Numasioi, Numerio. Cic. *ad fam.* IX 21.2. vorbind despre dictatorul L. Papirius Crassus 338 a. C. zice: «primum Papisius est vocari desitus.» După 330 nu mai găsim de cât vre-o două inscripții sabine cu s, d. e. Flusare = Florali.

cf. juris, justus; muris, musculus; flos, floris; spes, spero; arboris, arbustum; nefastus, nefarius.

luem ruem, rues, ruina *Corps Gl. l. IV* 281.5 Marmor, Marmor *Μάρμαρος*, schimbul între a și o nu era imposibil. Marmor prin analogia subst în-or. Mamor, Mamers, Mars în dialectul osc, Mamertini, toate prin nepronunțarea lui r.

fu imperativ de la * fuo

sins (?) sinas, siveris

pleoris Cic. *de legg.* 3. 6. ploera. Archaic plous, ploirume etc. Sau e falsă forma pleo în loc de ploe, ploi, sau e adevărată cf. *πλεῖων*. LINDSAY și STOLZ nu sînt de aceeași părere.

Semunis, divinități analoage larilor. Martian. Capella 2. 156 îi citează, identificându-i cu semidei, *ἡμίθεοι* printr'o falsă etymologie. Cuvîntul este din familia lui sero, semen (JORDAN); semo, sehemio, deus (MOMMSEN).

Al doilea *carmen* este *carmen Saliare*, cântat și jucat de către Salii împărțiți în două colegii de câte 12 membri : *Salii Palatini* cu sanctuarul pe Palatin și *Salii Agonales* sau *Collini* pe Quirinal. Sărbătoarea se celebra în Martie în onoarea lui *Mars Gradivus* și mai târziu și în a lui *Quirinus*. Gramaticul Festus ne-a lăsat note foarte importante. Acest *carmen* era împărțit în două părți : întîiu o invocăție a unor zei în parte, *Leucesius*, zeul luminii, *Ozeul*, zeul soarelui, etc., și apoi o invocare generală urmată de numele celor invocați — această a doua parte se numea *axamenta* — pomelnic, și în ea se puteau introduce și nume de muritori ca Augustus, Germanicus etc. HOR. 2. 1. 86 și QUINT 1. 6. 40 ne spun că nici preoții nu le mai înțelegeau. Erudiții moderni au ajuns pînă acuma la vre-o patru sau cinci interpretări deosebite. Iată aceste fragmente :

VARRO *L. L.* VII, 26. 27.

In multis verbis, in quo antiqui dicebant s, postea dictum r; ut in carmine saliarum sunt haec :

Cozeulodorioso omnia vero ad patula coemisse lancusianes
duonus ceruses dum janusne vel pomelios eum recum...

Divum empta cante, divum deum supplicate.

Incercări de citire și interpretare :

a) Ozeul adosiose, sol venerande, inclute. Gloss : adoriosus, ἔνδοξος.

Usil, sol în limba etruscă. Aurelius.

b) Omina vero ad Patulcie misse Iánitós Ianes : duonus Cerus es.

i. e. precatones vero admitte Patulcie janitor Jane. Bonus Creator es (TERTUL. *Apol.* 10) Ianes, Ianus. — Patulcius, pateo cf. Clusius, PRELLER *Röm. Myth* I. 169.

omina, precatones? VARRO *L. L.* VI. 76 augurium quod ore fit, de la os — puțin probabil fiind-că — men se alipește numai la teme verbale. HAVET *Mém. Soc. L.* IV. 233. omen, augmen, auctum într'o rugăciune a lui Scipio LIV. 29 27, dar tot cu înțelesul de semn prevestitor, nu cu cel de rugăciune.

admisse, tmesa care se întâlnește une-ori în limba arhaică.

duonus, bonus, duellum, bellum, duonoro viro în al II-lea epitaful al Scipionilor.

Cerus, Creator (Festus) cf. Ceres. *Mém. de la soc. l.* IV, 142 (BRÉAL).

c) Duónus Iánus auctet pó meliõsem récum (nullum terra vidit saturnia), bonus Ianus augeat, quo meliorem regum. aucto arch. și târziu, augeo, po, quo umbr. po-ei, pid-ei, pis, quis, quid sk. kas, kis, ποῦ, ποῖ, πότε, πόσος, ποῖος, ποτερος λείπω, linquo, sequor, ἔπομαι, coquo, πέπων, πέντε quinque.

recum — semnul pentru G a fost făcut din C și introdus în alfabet de către censorul APPIUS CLAUDIUS. (312 a. C.) Urme : C, Gaius, Cn, Gnaeus (QUINTILIAN).

d) Divum templa cante : divum deo supplicate ; divum deo, Ianus, Dianus—Diana.

cante,-î-sincopat după accent cf. auceps, prudens, momen.

TERENTIUS SCAURUS p. 2661 P. gramatic din timpul lui Hadrian citează :

e) Cume ponas Leucesiae praetexere monti quolibet cunei de his cum tonarem.

FESTUS p. 205 prae tet tremonti, praetremunt te.

BERGK : Cume tonas Leucesie, prae tet tremonti,

Quom tibi cunei decstumum tonarunt.

Lucetius (Macrob 1.15) numele unui zeu al luminei

decstumum tonarunt, ἑξάισιον semn réu. Mommsen Hdb. 4.5,

tremonti trebuie să fie greșeală.

MACR. 1.9.14 Saliorum quoque antiquissimis carminibus deorum deus canitur (Ianus)... in sacris quoque invocamus Ianum Geminum, Ianum Patrem, Ianum Iunonium, Ianum Consivium, Ianum Quirinum, Ianum Patulcium et Clusium.

Idem 1.15.14. Cum Iovem accipiamus lucis auctorem unde et Lucetium Salii in carminibus canunt.

PAULUS. FEST. p. 3. Axamenta dicebantur carmina saliarum quae a Saliis sacerdotibus canebantur in universos semones composita; nam in deos singulos versus facti a nominibus eorum appellabantur ut januli, junonii, minervii.

Aceste carmina precum și toate producțiile poeziei naționale anterioare introducerii elenismului sînt versificate în metrul saturniu, asupra căruia încă se discută dacă era basat pe cantitate sau pe accent. Toate probabilitățile sînt pentru cantitate — și teoria basată pe accent a lui WESTPHAL și O. KELLER rămîne izolată. Totuși, acest metru nu era tocmai riguros fixat, și de aici vine toată discuția. Forma obicinuită era —•—•—• de ex.: *Enos Lasas iuvate*; această schemă însă trebuia reprodusă de două ori pentru a avea un vers complet, și atunci se suprima ori ultima silabă scurtă dinaintea cesurei, sau prima de după cesură și se ajungea la următoarele scheme :

•—•—•— | •—•—•—
•—•—•— | —•—•—

*Honc oino ploirume cosentiont Romai
Malum dabunt Metelli Naevio poetae,*

Această a doua formă a devenit cea mai obicinuită. Tot așa de prosaici, ca în cântecele religioase, erau Romanii și în alte producții de ex.: în cântecele funebre, probabil imitate după Etrusci, precum și în laudele strămoșilor. Cele d'întâiu se numeau *neniae* (cuvînt phrygian) și erau cîntate de o femeie tocmită pentru aceasta, care se chema *praefica*; după ea cîntau și celelalte femei în cor.

La popoarele sudice, în Corsica d. ex. s'a păstrat și până acuma un obicei analog. Despre lauda strămoșilor avem două mărturii: una de la Cato Censorius (Cic. Tusc. 4. 2. 3 ibid. 1. 2. 3: Brut. 19. 75) și a doua de la Varro (NONIUS. 1. 105) în care, cu mici deosebiri ni se spune că la ospete se cântau de un cor de băeți sau de commeseni laudele strămoșilor morți.

O idee atât despre neniae cât și despre laudele strămoșilor ne putem face din cele cinci inscripții găsite la mormintele Scipionilor și mai ales din cele două mai vechi, scrise amândouă în versul saturniu. Cităm pe a doua, cea mai veche, atât pentru a se vedea ce era versul saturniu, cât și pentru ilustrarea acestui fel de poezie națională. Citirea lui RITSCHL — *corp. Inscr. L.*

Honc oino ploirumé coséntiánt Római
 Duonóro óptumó fuise viró viroro
 Luciom Scipione filios Barbáti
 Consól censór aidilis hic fuét apud vos
 Hec cépit Córstica Aleriáque turbe pugnándod
 Dedét Témpestátebus aide méretod vótam.

Aci se poate tot așa de ușor vedea, ca și în *Carmen fratrum Arcalium*, că Romanii erau departe de a poseda imaginația strălucitoare și avîntul sentimentului, cum acestea se vîd în poezia primitivă a Grecilor. Această nenie, care e în acelaș timp și lauda unui distins strămoș mort, nu e alt-ceva de cât un anunț funebru modern: conține numele, înrudirea, magistraturile pe care le-a ocupat, războaiele purtate, printre acestea și o idee foarte banală: a fost cel mai bun dintre oameni și cu aceasta s'a sfîrșit. Acelaș caracter îl are și inscripția de pe coloana rostrată ridicată la 259 a. C. în onoarea lui Duilius învingă-

torul Cartaginesilor. Inscripția însă este refăcută în timpul lui Claudius și menținută în stil arhaic. Conținutul e un fel de dare de seamă scurtă și precisă : numărul corăbiilor, numele deosebiților generali, mersul războiului, fără nici un cuvînt care ar trăda vre-o urmă de imaginație, de sentiment, de poezie.

Alătura cu gravitatea senatorilor și a claselor diriguitoare ale Romei, întâlnim poporul roman cu caracterul său satiric și mușcător, cu spiritul său de observație justă, spirit lăsat moștenire tuturor popoarelor romanice. Aceste două fețe ale caracterului roman nu sînt de loc în contradicere, fiind-că sub amîndouă se oglindește lipsa de imaginație poetică, dar și în acelaș timp simțul practic de a observa, și cel moralisator de luare în ris. Că Romanii aveau mult spirit satiric se poate vedea între altele și după multele cuvinte sinonime pentru această idee : *salsus, iocosus, dicax, mordax, acutus, argutus, nasutus* etc. ; de asemenea după faptul că cognomina, porecelele diversilor oameni sînt în cea mai mare parte satirice, împrumutate de la defecte corporale sau sufletești d. ex. printre cele purtate de familii ilustre ; *Plancus*, picior lat ; *Scaurus, Varus* și *Varro*, crăcănăt ; *Flaccus, Capito, Fronto, Mento, Naso, Labeo, Balbus, Turpio* ; *Strabo* și *Paetus* încrucișat ; *Stolo* prost ; *Bibulus* etc. etc.

Din această aptitudine a poporului roman s'ar fi putut naște o poezie națională și într'adevăr s'a născut comedia, care însă a fost curînd innăbușită de către comedia greacă și satira. Aceasta din urmă însă neavînd nimic analog în literatura greacă, înflori desvoltându-se ca un gen curat roman, și avu iluștri reprezentanți.

Forma primitivă atît a satirei cît și a comediei naționale au fost așa numitele *fescennini versus*, despre

care HORATIU *E.* 2. 1. 139 ne spune că vechii agricultori după terminarea lucrărilor câmpului, sacrificau un porc zeiței Tellus, lapte lui Silvanus, flori și vin Geniului, și în petrecerile acestei vesele sărbători își aruncau sub formă de dialog satire mai mult sau mai puțin cioplite — *versibus alternis opprobria rustica*. Așa dar aceeași origină o are atât comedia la Romani — fiind că din aceste *fescennini versus* se dezvoltă mai târziu comedia — ca și la Greci: recolta cerealelor și culesul viilor.

De ce Romanii se tachinau reciproc tocmai când aveau motive de a fi mulțumiți? Este vechea credință antică a deochiului și a invidiei divine în contra fericirii omului, invidie care putea fi înlăturată cu o umilire voluntară. Tocmai de aceea țărani care luau parte la această petrecere purtau în procesiune într'un car un *fascinum* — *φαλλός*, care era în același timp atât semnul puterii creatoare a naturii cât și pe de altă parte îndepărta deochiul și mânia zeilor. Tot Horatiu ne spune că această *fescennina licentia* mersese prea departe, atacând pe ori cine-i eșia în cale, și că din această pricină legile (cele 12 table) au pus o margine, amenințând cu bătaia pe autorii unor atari satire. De atunci încolo aceste versuri se restrâng și se specializează numai la căsătorii și cu acest înțeles le întâlnim în toată literatura latină, de la admirabilul Epitalam 61 al lui Catul și până târziu în timpul împăratului Honoriu.

Etimologia cuvîntului ni-o dă FESTUS PAUL 85. «*Fescennini versus, qui canebantur in nuptiis, ex urbe Fescennina dicuntur allati, sive ideo dicti quia fascinum putabantur arcere*». Dintre aceste două etimologii, unii (TEUFFEL) adoptă pe cea d'întâiu, alții (RIBBECK și SCHANZ) pe a doua. Mai multă probabilitate presintă

prima etimologie, fiind-că fescenninus poate fi adiectivul de la Fescennium, un oraș din Etruria, conform tuturor regulilor fonetice; nu poate fi însă în nici un caz adiectiv de la fascinum, dacă ținem seamă de fonetică. Un al doilea argument am avea analogia cu *fabula atellana*, care s'a numit tot de la un oraș, *Atella*, unde și-a luat nașterea. E adevărat însă că s'ar putea obiecta că nu se poate admite ca etrusc un gen cu totul național roman, cu toate acestea fonetica e pentru Fescennium și nu pentru fascinum = deochiu, și amuletă în contra deochiului și a vrăjilor.

Analoage versurilor fescennine, se pot cita versurile din *carmina triumphalia*, versuri populare, cântate de soldați în batjocura generalilor lor triumfători, și din care versuri ni s'au păstrat și exemple prin scriitorii latini.

LIVIUS 7.2 ne spune că în anul 364 a. C. cu ocazia jocurilor romane s'au introdus pe lângă celelalte petreceri și representații scenice executate de actori din Etruria, și că aceștia executau cu acompaniament de flaut și cu danțuri un fel de scene. După acest model s'ar fi reformat și *fescennini versus*, complicându-se și stabilindu-se probabil un text fix în locul improvisațiilor de până acuma și acest nou gen se numea *satura*. După introducerea poeziei dramatice grecești aceste saturae au căzut la gradul de exodia, sub care nume sînt și cunoscute mai pe urmă, ca încheere veselă a reprezentației. Mai târziu însă își pierd și acest rol și locul lor îl iau *atellanele*. Etimologia cuvîntului ne-o dă DIOMEDES G. L. 1.485, „satira și-a luat numele sau de la satiri, fiind-că în acest cântec se spun lucruri ridicole și nerușinate, sau de la *satura lanx* — o farfurie plină cu diferite ofrande care se presinta zeilor de către cei vechi, și-și lua numele de la *satur*,

fiind-că era plină, săturată de multe... sau de la un fel de umplutură culinară foarte complexă despre care vorbește Varro, sau de la *lex satura*, așa numită fiind-că în unul și acelaș proiect se propun mai multe legi deosebite.“ Nu e ușor a ne decide pentru una dintr'atâtea ipoteze, dar ținând seamă de analogia numelui popular italian *farsa* și francez *farce*, dat tocmai aceluiaș lucru pe care-l numeau Romanii *satura*, cea mai probabilă etimologie ar fi cea de la *satura lanx*, sau de la umplutura pomenită de către Varro. Mai puțin probabilă este explicarea lui RIBBECK: ciobanii îmbrăcați în piei de țap, *Σάτσοι*, jucau un joc de țap, *satura*, și fiind-că erau plini de mâncare și băutură, *satur* a luat înțelesul de sătul. Două argumente în contra acestei explicări: a) e puțin probabil ca această petrecere națională italică să se fi născut sub influența uneia analoage grecești — satirii trebuie să fi venit la Roma târziu, odată cu elenismul, — și nici atunci, căci elenismul n'a fost popular ci propriu păturilor mai culte, b) e puțin probabil ca *satur*, care se găsește deja în *carmen fratrum Arvalium*, cu bogata sa familie *saturare*, *saturitas*, *saturio*, *satis*, *satietas*, *satiās* să derive de la *Σάτσοι*.

O nouă dovadă că prima înflorire a comediei naționale la Romani, atât sub forma ei de fescennini versus cât și sub cea de *satura*, și prin urmare o nouă dovadă că și vorba fescenninus derivă de la orașul etrusc Fescennium, este și cuvântul *ludus* cu derivatele sale *ludius* și *ludio*. De ce origine va fi fost poporul etrusc nu se știe; dar se știe că din cele mai vechi timpuri ale puterii sale maritime, venise în contact cu Asia mică, în special cu Lydienii, de la care împrumutase multe de toate, și din care pricină a și fost considerat de unii istorici ca înrudit cu ei. De

la aceștia vor fi luat Etruscii și jocurile scenice, pe care trecându-le la rîndul lor Romanilor, le trecură cu numele țării de origine—*ludus*, iar actorii *ludii* și *ludiones*; în limba etruscă mai exista un nume pentru actori—*istri* devenit *histriones* în latinește. Acelaș cuvînt, *ludus*, însemna și școală și e curios că sclavul pedagog din piesa *Bacchides* a lui Plaut poartă numele de *Ludus*, *Lydus*. Ni se impune deci conclusia că Romanii au împrumutat acest cuvînt de la Etrusci, fiind-că ei n'au avut contact direct cu Lydienii, și nici o altă etimologie mai plausibilă a cuvintelor *ludus* și *fescenninus* nu avem, și că prima impulsie către literatură ca și către civilizație în genere au primit-o din Etruria.

PROSA ANTERIOARĂ INFLUENȚEI ELINE

Prosa se dezvoltă de timpuriu la Roma și începuturile ei sînt mai însemnate de cît cele ale poeziei naționale. Romanii trebuie să fi cunoscut scrierea de pe la începutul regalității, căci de la deosebiții regi se citează deosebite tratate cu popoarele vecine. Trebuiau să cunoască scrierea pentru a da naștere prosei, care nu se poate dispensa de scriere ca poezia. Afară de tratate, prosa se mai întrebuintă în scrierea cronicilor, a cărților de instrucție pentru diverși magistrați, în legiuire și în învățături morale. Poporul roman cu simțul său aristocratic și cu iubirea trecutului și a tradiției, a trebuit imediat ce a învățat să scrie, să se încerce să-și noteze acest trecut. Se citează mai multe feluri de scrieri de asemenea natură, așa d. e. diverse *commentarii* și *libri*, a căror deosebire nu e încă bine stabilită, care ar fi fost un fel de agenda pentru magistrați, pontifici, auguri, censori, în care să vadă aceștia cum au procedat predecesorii lor în anumite cazuri, apoi niște *acta* sau procese-verbale, și cele mai însemnate din toate, *fasti* și *album* din care s'au născut *annales*. Acestea provin de la pontifici. Era însemnat pentru Romani mai mult de cît pentru alte popoare să cunoască zilele în care se pot ținea procese, se poate convoca poporul, și deci

trebuiau fixate *dies fasti*, și *dies nefasti*, cuvinte derivate din *fari*.

Fiind-că *dies fasti* erau cu mult mai numeroase, acest calendar luă numele de *fasti*. După satisfacerea acestei nevoi, pontificii meraseră mai departe și pentru a fixa și anul, iar nu numai zilele anului, notară și numele magistraților eponymi, iar mai târziu începură să însemneze și unele întâmplări în dreptul zilelor respective. Eată ce erau *fasti* la început și cum din ei se născură *annales*, care cu timpul trebuiau să se desfacă de această formă calendaristică. SERVIUS în *com. la Aeneis* 1. 373 și CICERO, *de or.* 2. 12, 52 ne spun că pontifex maximus nota pe o tablă albă (*tabula dealbata*) în josul magistraților eponymi, toate întâmirile mai însemnate și că acest obicei se observă până la pontificatul lui P. Mucius Scaevola, 123 a. C. când devenind de prisos, încetă.

Aceste *annales* se numeau *maximi*, fie din cauză că erau opera lui pontifex maximus, fie că erau cele mai mari și mai însemnate în comparație cu alte *annales* ce vor fi provenit de la persoane private. Se înțelege că nimica nu împedeca să se transcrie *annales* de pe table, sub formă de carte, ceea ce s'a și făcut în 80 de cărți. De la Gellius și alții aflăm că în ele se aflau afară de notițe politice și alte lucruri: scumpirea grâului, eclipse de soare și de lună, și de la 249 a. C. mai ales *prodigia*, de care sînt plini de altmintrelea și adevărați istorici ca Titu Liviu și Tacit. După cum s'a amintit deja, cea mai mare parte a acestor *annales* au fost distruse la 390 în incendierea Romei de Gali, și restituite în parte din memorie sau cu ajutorul izvoarelor private.

Mai însemnată încă de cât cunoașterea trecutului și a calendarului, era cunoașterea legilor care la în-

ceput era apanajul exclusiv al magistraților și al patricienilor. De aci arbitrarul în aplicarea legilor, de aci lupte pentru îmbunătățirea acestei stări de lucruri, și la anii 450 și 451 se și publică pe table de aramă legislația romană în cele 12 table. Importanța acestor table este capitală și variată.

Mai întâiu, cu toate că decemvirii, însărcinați cu această legiuire, consultaseră și legiuirile altor cetăți, d.ex. Atena, cetățile grecești din sudul Italiei, totuși se poate vedea că în genere cele 12 table sînt redactarea dreptului consuetudinal al Romanilor. Afară de aceasta, cele 12 table sînt cea mai însemnată, cea mai întinsă și cea mai veche încercare de a se exprima în prosă din câte avem și tocmai într'un monument așa de primitiv, este interesant să descoperim caracterul periodologic și construcția aproape exclusiv hypotactică, în care predomină propozițiile subordonate, și mai de loc paratactică a limbii latine. În fine toți copiii Romanilor își făceau educația recitând și memorisând aceste table, și urme ale acestor primitive perioade, cu încurcături de subiecte se găsesc mai târziu la mulți scriitori romani. Din nenorocire nouă nu ni-au ramas de cât fragmente, fără să știm măcar din ce tablă face parte fie-care fragment, și încă aceste fragmente nu sînt din redacția originală, distrusă și ea în timpul invaziei Galilor, ci din reconstituirea posterioară, în cât, de și avem acelaș fond, totuși forma este de multe ori un amestec de archaisme cu vorbe moderne. Ca să dăm un exemplu atât de dreptul consuetudinal roman, național, neîmprumutat de la alte neamuri, cât și de limbă, cităm următorul pasaj:

Ni iudicatum facit aut quisendo em jure vindicit, secum ducito, vincito aut nervo aut compedibus XV pondo, ne majore, aut si volet, minore vincito... Si volet, suo vivito; ni suo vivit, qui

em vincitum habebit libras farris endo dies dato; si volet, plus dato;... postea de capite addicti poenas sumito; aut si volet ultra Tiberim peregre venundato. At si pluribus addictus sit, tertiis nundinis partes secanto; si plus minusve secuerunt, sine fraude esto.

„Dacă nu plătește suma la care a fost condamnat sau dacă nu-l ia nimeni pe seama sa, creditorul să-l ia cu sine, să-l lege sau cu lanțuri sau cu cătuși grele de 15 livre, nu mai grele, sau dacă vrea, să-l lege cu mai ușoare...”

Dacă va voi, trăiască pe cheltuiala sa, însă dacă nu trăește pe cheltuiala sa, atunci cel ce-l va ținea în lanțuri, să-i dea pe zi câte o livră de făină; dacă va voi, să-i dea și mai mult;... apoi să-l pedepsească făcându-l sclav sau, dacă vrea, să-l vîndă dincolo de Tibru la străini. Iar dacă este dator la mai mulți, la a treia zi de tîrg să-l taie în bucăți; dacă au tăiat mai mult ori mai puțin de cât trebuia, să nu fie nici-o pedeapsă.”

Se citează de către scriitori o colecție *leges regiae*, făcută de un oare-care Sex. Papirius, de unde numele de *jus papirianum*, în timpul lui Tarquinius Superbus.

Această aserțiune nu poate fi exactă, căci contrazice cunoștințele noastre despre luptele plebeilor pentru dobîndirea unui drept scris, pe care l'au obținut abia prin cele 12 table. Afară de aceasta, din puținele amintiri ce ne-au rămas, se poate vedea că aceste *leges regiae* sînt relative numai la rituri și prin urmare trebuie să provie din deja amintiții *libri* sau *commentarii pontificum*.

După publicarea legilor, mai rămăsese secretă numai procedura; dar și aceasta deveni publică prin cartea, *jus flavianum* a lui Cn. Flavius, secretarul lui Appius Claudius Caecus, censorul anului 312 a. c., și

de la această dată, dreptul deveni o ramură a științei și ocupațiunii publice romane.

Dar toate producțiile fie în versuri, fie în prosă, despre care am vorbit până acuma, au fost producții anonime; însă cel mai vechiu scriitor latin cunoscut este Appius Claudius Caecus, și notele caracteristice pe care le-am văzut până acuma la literatura anonimă, tot acestea se ved și la acest mare bărbat: spiritul practic exclusiv. Când în anul 280 a. C. veni Cineas, deputatul regelui Pyrrhus ca să închee pace cu senatul roman, se știe cum prin discursul bătrânului orb, aceste propuneri de pace au fost zădărnicate. Acest discurs a fost redactat și publicat, și Cicero ne spune că se afla încă și pe timpul său. O a doua scriere a sa erau sententiae, o colecție de învățături morale, așa de precis exprimate în cât au rămas proverbiale. Ni se păstrează două:

Faber suae fortunae unusquisque est ipsus și Amicum cum vides, obliviscere miseriae. Acest bărbat de stat s'a ocupat — lucru ce-l vom întâlni și la alții — și cu cestiuni de gramatică. El este cel care a conlucrat pentru respândirea rotacismului și la numele proprii; tot el a exclus litera z din alfabet și în locul ei a introdus litera g, a cărei invenție i se atribue sau lui sau unui contemporan al său, Spurius Carvilius. Cu el se închee literatura națională anterioară elenismului.

BIBLIOGRAFIE: M. VOIGT, *Geschichte und allgemeine juristische Lehrbegriffe der XII Tafeln*. Leipzig 1883. R. SCHOELL, *Legis XII tabularum reliquiae*, Leipzig. 1866.

INTRODUCEREA ELENISMULUI LA ROMA

Romanii trebuie să fi venit în contact cu Grecii încă din cele mai vechi timpuri ale existenței lor, căci altfel cum s'ar explica numele *Graeci*, Γραικοί, sub care sînt cunoscuți Elinii de Romani, nume pe care-l purtau primitivii locuitorii de pe lângă Dodona. Direct sau indirect, prin mijlocirea Etruscilor, Olandezii lumei vechi, legăturile comerciale se stabilesc, și odată cu negustorii Greci și cu marfa lor, vin în Italia, mai ales pe coaste și în Sud, legende și tradiții grecești, mitologice sau de domeniul epopeei. Din aceste vechi timpuri au rămas la Romani nume eroice grecești, așa de barbarisate, în cât abia se pot recunoaște, ca d. e. *Melerpanta* (*Bellerophon*tes), *Catamitus* (*Ganymedes*), *Alumento* (*Laomedon*). Mai târziu însă, Romanii intră în contact strîns și imediat, întăiu cu Grecia mare prin războiul cu Tarentul (282-272) și apoi cu Sicilia prin cel d'întăiu războiu punic (264-241). Literatura latină, care era abia la cele mai primitive începuturi ale ei, vine în contact cu cea mai bogată și admirabilă literatură, ajunsă, ba chiar trecută peste cea mai înaltă treaptă de dezvoltare.

Este interesant de studiat cum și-au schimbat Romanii vederile lor în privința artei și literaturii, și progresul treptat al influenței grecești.

S'a văzut în cele de până acuma care era carac-

terul poporului roman, cât de impersonal, cât de lipsit de individualitate, cât de capabil deci de a fi disciplinat, era el. Aceste calități într'o oare-care măsură nu exclud posibilitatea unei literaturi, ba favorizează încă o literatură clasică, obiectivă. Romanii însă le aveau până la exces, și prin urmare dacă ar fi rămas de sine, nesupuși nici unei influențe, nici n'ar fi avut altă literatură de cât satire, sau comedii satirice, morală, maxime, istorie, și toate acestea fără o formă deosebit de îngrijită. Arta și literatura înse cer individualități pronunțate, și asemenea individualități nu erau la locul lor în mijlocul unui popor de militari disciplinați și de oameni practici. Asemenea reverii personale s'au numit totdeauna în latinește *nugae*, mofturi, secături; cel care nu se manifesta în viața practică era *otiosus* sau *agebat nihil*, deseale expresii ale lui Cicero, ba mai mult, poeții erau porecliți pur și simplu vagabonzi — grassatores, și tipul de bohème modern n'ar prea fi găsit admiratori la Roma. Așa de înrădăcinate erau aceste idei în capul Romanilor în cât Ennius, poetul deja influențat de elenism, și poet care a scris mult de tot, declară el însuși *numquam poctor nisi podager*. Romanii așa dar puteau veni în contact cu Grecii dar dacă ar fi rămas tot cu caracterul lor primitiv, Grecii nu le-ar fi dat literatură nici arte, ci le-ar fi satisfăcut trebuințele lor practice, cum le dăduseră deja alfabetul și cărțile sibylline, ca să le consulte la vremi grele. Trebuia să se schimbe ceva în societatea romană, și într'adevăr, schimbarea se făcuse.

Doi factori contribuiesc la această schimbare: unul este cucerirea diverselor neamuri din ce în ce mai îndepărtate de Roma, venirea în contact deci a poporului Roman cu altele, care trebuiau să-i modifice

până un la punct caracterul său propriu, ori cât de mult s'ar fi opus el la aceasta, și al doilea factor sînt luptele dintre patricieni și plebei, lupte în care acești din urmă câștigă victorie după victorie. Să ne oprim întăiu la aceste lupte. Poporul roman — *populus* — și caracterul cu credințele și instituțiile care derivau din el, erau numai patricienii. Plebea, compusă din deosebite neamuri înrudite, supuse și stabilite la Roma nu conta la început de loc și influența sa era nulă; ei bine, această plebe care nu erau Romani de baștină, care nu avea cultul unor strămoși comuni, nici tradiția spiritului de disciplină, intră în luptă cu *populus* și câștigă, cum am spus, victorie după victorie. Victoriile însă le a câștigat în contra spiritului roman și nu prin ajutorul său, și ajungând plebea o dată victorioasă, e natural ca prin ajungerea acestor străini la drepturi egale, caracterul roman să nu mai rămăe cel inițial. Se înțelege că nici nu se putea modifica în totul, fiind-că nici așa de străini nu erau acești Latini, Aequi, Volsci, Sabini etc. ci buni frați cu Romanii.

Pe de altă parte, Roma, prin cuceririle sale devine tot mai puternică; capii care conduc aceste cuceriri devin tot mai mult și mai mult niște înalte și puternice persoane, cărora nu le vine așa de ușor să se rezigneze puterii covârșitoare a statului, nici să coroboreze disciplina ca neînsemnații căpitani din luptele cu Volscii sau Aequii, etc. Incepe așa dar să se arate semne de revoltă, semne de individualitate, semnele unei posibilități de desvoltare artistică.

Din această treptată schimbare a caracterului național roman se explică faptul că la început influența greacă sau nici n'a fost băgată în seamă, sau chiar a fost protejată de înalte personaje, care nu preve-

deau ce ar putea eși mai târziu de aci. Cel d'întâiu poet cunoscut al Romanilor, Grec din Tarent de felul său și întroducătorul hotărît al literaturii grecești, Livius Andronicus, este însărcinat de senat să compue un imn în onoarea Junonei; capi ai aristocrației, Metellus, Fulvius Nobilior, Scipio iau sub speciala lor protecție pe Ennius, etc.

Dar în curînd se produce o reacțiune atît în contra acestei influențe a literaturii grecești, cît și în contra obiceiurilor de traiu ale aristocrației, obiceiuri care se prea îndepărtaseră de cele vechi romane. M. Porcius Cato este reprezentantul cel mai strălucit al acestei opoziții conservatoare; o viață întregă a luptat prin toate mijloacele ce-i stăteau la îndemână pentru *mos majorum*.

Nu numai arta, literatura și luxul grecesc prinsese rădăcini în Roma, dar și filosofia și religia. La anul 155 a. C. vine o ambasadă ateniană, compusă din trei filosofi: Carneades academicianul, Diogenes stoicul și Critolaus peripateticul. Până să li se îndeplinească cererile cu care veniseră în ambasadă, acești filosofi și mai ales dibaci retori, încep a răspîndi prin conferințe publice idei, care nu puteau să se potrivească cu *mos majorum* al Romanilor, și de aceea după stăruințele lui Cato, filosofi sînt expediați din Roma cît se poate mai repede. Cu mult mai înainte de această influență, începuse cea religioasă și unul din cultele, care se potrivea mai puțin de cît altele cu firea romană era cel al zeului Bacchus, cult de altfel străin și pentru Greci. Serbătoarea Bacchanalelor se introduce și la Roma cu toate neorînduelele ei, și se răspîndește în paguba naționalelor saturnale așa de mult, în cît senatul se vede nevoit să le oprească la 186 a. C. printr'un celebru și crud Senatus Consultum,

care ni se păstrează. Vre-o 2000 de femei sînt ucise cu această ocazie de către șefii de familie, prin casele lor. Toate acestea însă nu pot nimic.

Roma merge din ce în ce întinzîndu-și puterea și asimilînd din ce în ce mai mult sau mai puțin ne-complet elemente tot mai străine. Plebeii devin din ce în ce mai puternici, persoanele politice cu tot mai mare putere individuală, cu mai multe fantasii individuale și cu mai multe mijloace de a și le realiza. Aceste puternice personaje devenind mai rafinate nu mai pot găsi satisfacție în ceea ce le-ar fi dat geniul roman, și de aceea se lasă cu totul influențate de elenism.

„Cu totul“ ar fi, ce e drept, poate prea exagerat: chiar așa influențați de către literatura și filosofia greacă, Romanii tot își păstrează fondul lor primordial. Din filosofia greacă, iau multe idei, e adevărat, dar numai ideile morale și de loc cele metafisice. Numai școalele moralistice ale Stoicilor și Epicureilor se acimitează în Roma, cea d'întîiu fiind-că se potrivea cu serioșitatea, cu prisosul de caracter, de voință și de energie a Romanului, cea de a doua fiind că era lipsită în totul de metafisică, și așa va fi în tot decursul civilizației romane. Nu numai scriitorii latini ci chiar și cei greci stabiliți la Roma, prin familiile marilor bărbați de stat, presintă aceleași preocupări practice, și nu numai în morală ca Panaețiu ci și în istorie ca Polybiu, a cărui direcție istorică este deosebită de cea a conaționaliilor săi, și inspirată de vederi romane. Aceleași sînt și preocupările satiricului Luciliu și ale comicului Terențiu.

Din toate cele spuse pînă aci, urmează că literatura romană trebuia să se desvolte nenatural și să rămîie fragmentară. Dacă ar fi rămas neinfluențată,

puține ar fi fost genurile care s'ar fi dezvoltat, și acestea într'adevăr că s'au și dezvoltat: morală, istoria, arta oratorică, satira. Toate celelalte ramuri au rămas artificiale, căci nu veniau să satisfacă o trebuință reală a poporului roman, ci erau o petrecere, o fantasmă a celor puternici.

Fantasmă și la aceștia, și nu o trebuință reală; și numai așa se explică neînsemnatul număr de scriitori romani din păturile de sus, și treapta joasă de unde acești scriitori se recrutează: fii de liberi sau de sclavi, profesori și scriitori de profesie, câștigându-și pâinea cu condeiul. Publicul lipsește pentru unele genuri și mai ales pentru teatru, care după ce a avut un singur scriitor mare și potrivit gustului Roman, Plaut, decade cu desăvârșire atât în tragedia cât și comedia posterioară, până ce ajunge la piese scrise numai pentru a fi citite în cercuri intime.

Din cauza acestui dezechilibru, pe de o parte între gusturile păturilor sociale, pe de alta în dezvoltarea genurilor, rezultă micul număr de scriitori desăvârșiți și mulțimea primitivilor la început și a decadentilor mai târziu.

L. LIVIUS ANDRONICUS

Cel d'întâiu care a introdus pe față și hotărît literatura greacă la Roma, a fost un sclav grec din Tarent, adus la Roma în 272 a. C. în vîrstă foarte tîneră. Aci ajunse în casa vestitului M. Livius Salinator, pe ai cărui copii îi învătă, și ca resplată a fost apoi liberat. Ca om liber avea profesiunea de profesor de limba greacă și latină, și din cauză că-i lipseau cărțile latinești, a fost nevoit să-și întocmească el însuși una și spre acest scop traduse cum putu Odyssea în versuri saturnice. Această *Odysia* începe cu următorul vers:

Virum mihi, Camena, insece versutum,

Din puținele fragmente ce ne-au mai rămas, ne convingem că această traducere era o lucrare de începător, când prea aspră când prea plată, și că mare era distanța până la original. Tot așa de puțin favorabil o apreciază și Cicero. Important e că zeitățile grecești sînt înlocuite cu altele analoage latinești: Musele cu Camenele, ficele Monetei, Moira cu Morta, fiul lui Chronos cu cel al lui Saturn, Hermes cu Mercurius, fiul Latonei, ceea ce ne dovedește că se contopise deja mitologia greacă cu cea romană.

Această carte provenită nu dintr'un dar poetic, ci din nevoia de cărți didactice, a servit de carte de citire, până târziu în timpul lui Horațiu, care se

plânge că a fost nevoit s'o învețe de frica dascălului în copilărie. Pe lângă alte defecte ale ei, se părea că traducătorul nu prea înțelegea bine nici originalul, cum se poate vedea din frg. 31, BÄHRENS, *Fragmenta poetarum Romanorum*. Și cu toate acestea prin „Odysia“ au făcut Romanii cunoștință cu Homer.

Până acuma l'am văzut pe Andronicus dascăl, acuma să-l vedem și *maître de plaisir*, cum îl numește Momm-sen. In anul 240 a. c., după terminarea primului războiu punic, la celebrarea jocurilor romane (*ludi romani*) de la 16 — 19 Sept. se introduc din ordinul Senatului jocuri scenice pe lângă cele obicinuite.

Pe cine să-l însărcineze cu traducerea pieselor de cât pe Livius Andronicus, dascălul de elinie? Acesta prelucră de o cam dată o tragedie și o comedie și le represintă la aceste jocuri, jucând el rolul principal. Această inovație a plăcut așa de mult, în cât a trecut în obicei, și Andronicus a mai prelucrat și alte tragedii, mai toate cu subiecte din ciclul troian și mai puține comedii, printre care și un *miles gloriosus*.

Din fragmentele ce posedăm, putem vedea însemnate progrese literare la Andronicus. Versul saturniu este părăsit, și Livius este primul care dă, cum poate, regule pentru versificația iambică și trochaică, bă încă și pentru celelalte versuri ce se pot întâlni în poesia dramatică. Nici aceste producții nu sînt favorabil apreciate de Cicero. La bătrânețe Livius a mai introdus încă un alt gen, cel liric. In anul 207 a. C. se arătară semne rele pentru poporul roman; se mai întâmplă și un *prodigium* în templul zeiței Juno Regina. După îndemnul haruspicilor, senatul comandă lui Livius un *parthenion* în onoarea zeiței. Se face o strălucită sărbătoare, 27 de fete cântă în chor poesia bătrânului, încărcat cu onoruri. Tot

în acest an, 207, cei doi consuli bat armatele lui Hasdrubal în Umbria la Metaur și la Sena, și M. Livius Salinator, eroul ultimei lupte și fostul stăpân și acum patron al lui Livius îi comandă un alt parthenion de mulțumire zeilor. Festus ne spune că drept răsplată lui Livius, cum și altor scriitori ce începuseră a se ivi, precum și actorilor, scribis histrionibusque, li se pune la dispoziție templul Minervei de pe Aventin, ca să se poată întruni în el, consistere; de aci se desvoltă mai târziu collegium poetarum. Titu Liviu care ne vorbește despre primul parthenion, nu-l admiră de loc.

Insemnat pentru caracterul poporului roman, e că din aceste trei inovații: poezie epică, dramatică și lirică, ultima n'a prins de loc rădăcini și trebuie să așteptăm, tocmai înflorirea poetică de sub August, când Horațiu scrie *carmen seculare*. Ca încheiere putem spune că de și Grec, Livius Andronicus a lucrat împins de nevoi practice, nu dintr'un îndemn poetic intern. Trebuie să fi murit pe la 204 a. C.

CN. NAEVIUS

Al doilea poet al Romei este un latin de origine, cetățean liber din Campania, și nu sclav grec ca Livius Andronicus. Deosebirea între ei este că Naeivius era un om de talent, un om care scria fiind-că așa îl îndemna inima, iar nu pentru vre-o trebuință practică. Puțin în urma lui Livius, de la 235 a. C. se prezintă și el la teatru cu tragedii și comedii, dar mai ales cu de aceste din urmă, căci printre titlurile remase, 7 sînt de tragedii, iar 34 de comedii. Printre tragediile sale, vre-o două trebuie să fi avut același subiect cu alte două ale lui Livius; puținele fragmente din Iphigenia în Tauris, sînt traduse după Euripide. Dar ceea ce-l distinge de predecesorul său sînt cele două drame cu subiect din viața Romanilor, ceea ce se numește fabula praetextata; acestea sînt Romulus și Clastidium, al cărui subiect va fi fost victoria lui Claudius Marcellus asupra Celților la Clastidium, 222. Se înțelege că în aceste două drame naționale poetul va fi lucrat după modelul Grecilor. În comediiile sale a introdus de asemenea oare care inovații: mai întâiu, ceea ce se numește contaminatio, contopirea a două piese în una sau transportarea unor scene și situații dintr'o piesă în alta, mijloc de care se vor servi și poeții de după dînsul și al doilea, alusii satirice la obiceiuri italiene, la întâmplări din Roma,

la puternice și însemnate persoane, cum a fost d. ex. raportarea unei anecdote pe seama învingătorului de la Zama de pe vremea pe când era încă flăcău. Aceasta însă nu-i putea aduce mulți prieteni, ci din contra, dușmani care-l și puseră la închisoare, de unde scăpă după ce avusese timp de ajuns să scrie încă două comedii *Hariolus* și *Leon*, în care va fi căutat poate să se îmbuneze cu dușmanii ce-și făcuse. Cum vor fi fost aceste numeroase comedii nu știm, fiind-că nu ne-a rămas de cât neînsemnate fragmente printre care unul încântător din *Tarentilla*, fata din Tarent, caracteristica unei cochete :

Quasi pila

In choro ludens datatim dat se et communem facit;
 Alii adnutat, alii adnctat, alium amat, alium tenet,
 Alibi manus est occupata, alii percellit pedem,
 Anulum alii dat spectandum, a labris alium invocat,
 Cum alio cantat, at tamen alii suo dat digito litteras.

„Ca și cum ar juca mingea într'un cerc așa se dă fie-căruia fără deosebire; unuia îi face semn din cap, altuia din ochi; pe unul îl momește, pe altul îl ține; unuia îi dă mâna, pe altul îl calcă pe picior; unuia îi arată inelul, pe altul îl chiamă din buze; cu unul cântă, altuia îi face semn din degete.“

N'a rămas lung timp Naevius în libertate, căci sau prin alte alusii în comediile ce le va mai fi scris, sau prin satire și epigrame, a supărat din nou pe puternicii Romei și în special pe Metelli. Se citează următorul vers :

La Roma Metelli ajuns consuli
Fato Metelli Romai consules fiunt.

„Din nenorocire Metellii ajuns consuli la Roma“.
 la care aceștia răspunseră cu

Malum dabunt Metelli Naepio poetae.

amenințându-l cu bătea prescrisă de cele 12 table autorilor de epigrame fescennine. Această mânie a Metellilor a și atras, după Hieronymus, exilarea poetului la Utica 202 a. C. Acest exiliu nu este tocmai sigur fiind-că nu ne este cunoscut de cât din Hieronymus, care nu e un izvor tocmai serios, așa în cât nici data morții poetului nu e fixată — 202 după acelaș izvor. Dar înainte de a-și atrage mânia Metellilor și problematicul exil, sau în timpul exilului, în tot casul la bătrânețe, Naevius s'a încercat și în genul epic și nu cu o traducere ca Livius, ci cu o operă originală, și cu subiect din istoria Romanilor. Această epopee în versuri saturnice poartă numele de Bellum poenicum și tratează primul războiu punic, la care Naevius a luat parte activă ca soldat.

Interesant e că poetul a cântat legendele Italiene despre fundarea Romei, ba încă a trecut mai departe la dărîmarea Troei și emigrarea lui Enea în Italia și le-a versificat în poema sa. După obiceiul celor vechi de a explica dușmăniile dintre popoare prin vechi injurii personale rămase nerăsbunate, ca d. ex. explicarea războiului medic de Herodot, tot așa va fi explicat și Naevius războiul punic prin nefericitul amor al Didonei pentru Enea, căci din fragmente se vede că vorbia de Dido și sora sa Anna. Toate aceste legende le vor trata și viitorii poeți epici, în special Virgiliu. Ennius, succesorul imediat al lui Naevius, vorbește cu dispreț despre bellum poenicum, ceea ce nu l-a împiedecat, după observația lui Cicero, sau să imiteze legendele cu Troia, Dido, etc. sau să-i recunoască ta meritul, fiind-că în întinsa sa epopee Annales, n'a mai tratat de cât pe scurt războiul întâiu punic. Și din această însemnată poemă ne-au rămas numai neînsemnate fragmente; iată unul din

care se poate vedea caracterul de prosă ritmată, și în acelaș timp stilul scurt și sec al analiștilor romani :

Transit Melitam Romanus, insulam integram, oram
Urit, populatur, vastat; rem hostium concinnat.

Afară de stil, un defect al poemei va fi fost nepo-
trivirea între tratarea legendelor de la început și
între povestirea unui războiu, la care și autorul luase
parte. Toate aceste observații însă sunt numai pro-
babilități, căci din așa de puține și de scurte frag-
mente nu se poate ajunge la o convingere sigură.
La urmași, Naevius s'a bucurat de mult mai multă
onoare de cât Livius, și în Cicero el este pus, în ceea
ce privește limba, alături de Plaut, ca superior nu
numai lui Livius Andronicus, ci și lui Ennius sau Te-
rențiu, și cu drept cuvânt, fiind-că numai Naevius și
Plaut erau Latini, pe când mai toți cei-lalți scriitori
mai vechi, sînt mai mult sau mai puțin străini prin
naștere de poporul roman.

Poema sa era citită într'o ediție a gramaticului C.
Octavius Lampadio, fost prieten al poetului, și era
împărțită în șapte cânturi; și nu numai citită ci și
admirată chiar în timpul lui August, după cum ne
spune Horățiu cu necaz și poate cu puțină exagerație.

BIBLIOGRAFIE. — Cea mai bună ediție a fragmentelor tragicici-
lor și comicilor latini este O. RIBBECK, *Fragmenta tragicorum și*
Fragmenta comicorum; L. MÜLLER, *Livi Andronici et. Cn. Naevi*
fabularum reliquiae, Berlin, 85.

epitaful lui Scipion
Hic ille situs cui nemo civis neque hostis
Quint pro factis redere operis pretium
Hic gace acula carui nimen celafan ma
usman na putet pentem faptele lui sa
i respalata [cortul mundi] penvenita

Voi sinten Romani curi am fos Trainte Greci
dis Roman.

Aspre te.

Q. ENNIUS

Cel mai însemnat dintre primii introducători ai poeziei grecești la Roma, s'a născut la Rudiae, pe drumul între Brindisi și Tarent, în Calabria la anul 239 a. C. Limba maternă a sa trebuie să fi fost cea greacă, dar aproape tot așa de răspândită prin Calabria era și cea oscă, în cât după ce Ennius deveni poet și poet exclusiv Roman, se putea lăuda că vorbește trei limbi, că are deci trei suflete, *tria corda*.

La 204 era soldat ori centurion în Sardinia și în această calitate făcu cunoscință cu cestorul M. Cato, care-l aduse la Roma, fiind încântat de calitățile sale, și neprevăzând că tocmai acest militar greco-osc va contribui mai mult de cât ori cine la răspândirea culturii grecești, în contra căreia el avea să lupte cu atâta îndărătnicie. La Roma, Ennius, trăia dând lecții de limba greacă și latină, ca și Livius, și de și sărac, din cauza strălucitului său talent poetic și a altor calități personale, trăește în strînse legături cu Scipio Africanus, Scipio Nasica, M. Fulvius Nobilior, care-l ia cu sine în 189 la Ambracia, nu ca soldat ci ca poet. Fiul acestuia îi dă cetățenia la 184, iar amicitia Scipionilor a fost așa de intimă, în cât poetul după moartea sa, 169, a fost înmormântat împreună cu aceștia.

Activitatea literară a lui Ennius a început cu tra-

gedia, și titluri cu scurte fragmente avem din 22 de tragedii. Multe din subiectele tratate de dînsul sînt din ciclul troian ca și la cei doi predecesori ai săi, iar autorul pe care-l imitează mai totdeauna este Euripide, ca cel mai puțin local, mai general, mai omenesc, mai plin de sentințe morale și de subtilități de discuție avocățască și cărciogărească dintre toți tragicii greci, și prin urmare cel mai potrivit cu spiritul roman. Discuții de aceste, așa de nepotrivite pe scenă și totuși așa de dese la Euripide găsim și la Ennius, ca d. e.

Ego deum genus semper dixi et dicam caelitum;
Sed eos non curare opinor quid agat humanum genus.
Nam si curent, bene bonis sit, male malis, quod nunc abest.

„Eu totdeauna am zis și voi zice că zei cerești există; dar sînt de părere că ei nu se îngrijesc de ce fac oameni; căci dacă s'ar îngriji, atunci celor buni le-ar fi bine, iar celor răi rău, cea ce însă nu-i așa.“

Cu toate defectele sale, Ennius era poet prin forța sa patetică, și urme de aceasta avem atît în fragmentele rămase, cît și în mărturisirea lui Cicero, care ne vorbește de marele efect de teatru ce-l aveau unele piese ale lui Ennius chiar pe timpul său. Din fragmente se pot constata dese ori abateri de la textul original, și une ori imitare prea credincioasă a acestuia, de și poetul ar fi trebuit să se îndepărteze, de oare-ce ideile originale n'aveau interes nici înțelese de cît pentru Greci. Pe cît ne spune Terențiu în prologul de la *Andria*, Ennius s'ar fi servit printre cei d'întîiu de contaminare. Afară de aceste fabulae palliatae, Ennius a mai scris și două praetextae: *Răpirea Sabinelor* și *Luarea Ambraciei*, care însă ar fi putut fi și alt-ceva de cît drame. Pentru comedii En-

nus n'avea mai de loc aplicare; vre-o două titluri se par a fi de comedii, dar nu știm mai nimic sigur.

Dar nu drama a fost gloria lui Ennius. Ceea ce i-a adus numele de mare poet a fost *Annales*, epopee cu un vast subiect, întreaga istorie a Romei începând înainte de fundarea ei și mergând până în zilele poetului. Poema întreagă terminată puțin înainte de moartea lui Ennius, sau poate rămasă neterminată, după cum susțin unii critici cu mai multă probabilitate, avea 18 cânturi, împărțite pe cât se pare în triade sau chiar în hexade; în prima hexadă ar fi fost toată istoria Romei până la războaiele punice, în a treia triadă toate războaiele punice. Prima observație ce se poate face concepției unui asemenea subiect, e că varietatea lucrurilor povestite e prea mare și că deci și poetul ar fi trebuit să fie stăpân pe mai multe feluri de tonuri și de stiluri, căci evident că nu tot în acelaș chip se putea vorbi despre legendarul Aeneas și despre M. Fulvius Nobilior, eroul de la Ambracia, unde fusese și Ennius însuși. E foarte puțin probabil că poetul a reușit în tratarea atâtor materii așa de variate. A doua observație e că Ennius nu avea nici un motiv să-și termine poema cu războiul din Istria, și că astfel poemul era ceva interminabil ca și o cronică, prin urmare n'avea unitatea cerută de la operele de artă. Acestea ar fi două defecte destul de grave, ca să nu mai vorbim și de defectele de formă.

Și cu toate astea, Ennius a fost un mare poet, și acest lucru l'a simțit el însuși ca toți poeții adevărați. Concepția sa era grandioasă, patriotismul său era fierbinte, și el își dădea bine seamă de aceasta. Chiar de la început, ne introduce în materie cu povestirea unui vis, cum că ar fi venit la el umbra lui Homer, care i-ar fi declarat că sufletul său după ce

a rătăcit prin mai multe ființe (metempsichosa), între care și printr'un păun, s'a încarnat în Ennius însuși, care n'ar fi deci altcineva de cât Homer. Poeții posteriori își băteau joc de această presumpție a lui *pater Ennius*, dar pe nedrept, fiind-că Ennius avea și puterea și voința de a concepe o idee de care n'au fost capabili nici unul din scriitorii ce-și rîdeau de el. De realul său talent ne putem convinge din următorul fragment mai lung printre cele vre-o 600 de versuri ce ne-au mai rămas din analele sale. E povestirea visului Iliiei :

Ut cita cum tremulis anus attulit artubus lumen,
 Talia tum memorat lacrumans, exterrita somno:
 «Euridica prognata, pater quam noster amavit,
 Vires vitaque corpus meum nunc deserit omne.
 Nam, me visus homo pulcher per amoena salicta
 Et ripas raptare locosque novos; ita sola
 Postilla, germana soror, errare videbar
 Tardaue vestigare et quaerere te neque posse
 Corde capessere; semita nulla viam stabilibat.
 Exim compellare pater me voce videtur.
 His verbis: «o gnata, tibi sunt ante ferundae
 Aerumnae, post ex fluvio fortuna resistet».
 Haec ecfatus pater, germana, repente recessit
 Nec sese dedit in conspectum corde cupitus,
 Quamquam multa manus ad caeli caerulea templa
 Tendebam lacrumans et blanda voce vocabam.
 Vix aegro tum corde meo me somnus reliquit.»

„Când bătrâna grăbită și cu mânilor tremurătoare veni cu lumina, ast-fel vorbi plângend cea deșteptată din somn:“ tu fiica Euridiceii, pe care a iubit-o părintele nostru, puterile și viața au părăsit acuma corpul meu cu totul. Căci am visat că un bărbat frumos mă ducea prin niște plăcute tufișuri de salcie pe maluri de apă și locuri necunoscute; așa mi se părea după aceea că rătăceam singură, tu sora mea, și cu

Dar nu numai merite de poet și-a câștigat Ennius cu Annalele sale, ci și de fundator al hexametruului latin, al principalului vers pe care-l vor întrebuința urmașii săi.

Fixarea hexametruului nu era ușoară din cauză că în scrierea latină nu era indicată cantitatea vocalelor ca în limba greacă, și deci poetul trebuia să fie atent la pronunția obicinuită, pentru a o fixa. Ca ori-ce limbă incultă și fără literatură, limba latină era pe cale de a se schimba prea iute, cu tot spiritul conservator al poporului, și una din cele mai însemnate schimbări era și slăbirea finalelor, în special a consonantelor. Ennius este cel ce a păstrat finalele și le-a dat valoarea prosodică. Acest hexamtru ennian cu timpul s'a rafinat, cum era și natural, și s'a apropiat din ce în ce mai mult de corectitudinea celui grecesc; Ennius este însă părintele său, și în Annale l'a întrebuințat Ennius cu mai multă îngrijire de cât în celelalte opere ale sale, socotindu-le ca pe o operă de o deosebită valoare și serioșitate.

Afară de tragedii, comedii și annale, Ennius a mai scris și alte opere, din care ne-au rămas numai puține fragmente și despre care nu sîntem siguri dacă trebuie să le socotim ca opere independente una de alta sau să credem că toate la un loc făceau un complex de șese cărți de *saturae*, despre care ne vorbesc unele izvoare. Cestiunea fiind insolubilă, s'o lăsăm și noi și să enumerăm pe rînd ce se găsește printre fragmentele rămase.

Mai întâiu întâlnim resturile unui poem epic în tetrametre trochaice, *Scipio*, scris probabil după lupta de la Zama, și chiar după moartea marelui protector al poetului. Printre cele vre-o douăzeci de versuri ce ne-au mai rămas, se găsește și un hexamtru și acest

lucru a fost adus ca argument că Scipio nu era un poem epic deosebit, căci atunci ar fi în totalitate în hexametre, ci ar fi făcut parte din saturae — lucruri amestecate, după cum s'a arătat mai sus la saturae. Ori-ce ar fi fost Scipio, din el ne-au rămas cele mai frumoase versuri ale lui Ennius, și dintre cele mai frumoase versuri latinești. Iată-le:

Mundus caeli vastus constitit silentio,
 Et Neptunus saevos undis asperis pausam dedit;
 Sol equis iter repressit unguis volantibus,
 Constitere amnes perennes, arbores vento vacant.

„Intinsa boltă a cerului se opri în tăcere, și crudul Neptun liniști valurile cumplite; Soarele opri mersul cailor săi celor cu copite sburătoare; se opriră apele vecinice și arborii neadiați de nici o boare.“

Interesant este și hexametrul pomenit mai sus tocmai din cauza defectelor sale:

sparsis hastis longus campus splendet et horret.

„Intinsa câmpie strălucește și e sbârlită de lănci răspândite.“

Mândria poetului, care se simte într'adevăr ridicat pe deasupra celorlalți oameni, și de care se găsește urme și'n annale, se vedește și'n următoarele versuri, printre cele d'întăiu, probabil, ale poemei:

*Enni poeta, salve, qui mortalibus
 Versus propinas flammeos medullitus.*

„Poete Ennius, salutare, tu care închini muritorilor versuri de foc, care-i pătrund până la oase.“

Celelalte fragmente sînt toate de natură mai mult didactică, și prin urmare, ușor putem admite că erau saturae. Printre ele avem *heduphagetica*, un cuvînt

bastard care trebuie să fi însemnat plăcinte, sau alte mâncări. Pe cât putem vedea din fragmente, această lucrare trebuie să fi fost prelucrarea parodiei ἵδρυπάζεια a lui Archestratos din Gela, contemporanul lui Aristotel. Originalul parodia stilul și aventurile epice, punând ca țintă a expediției lucruri de mâncare: stridii, raci, pești, — etc. Dacă Ennius a avut destul umor și spirit pentru a reda originalul, nu putem judeca după cele vre-o zece versuri rămase.

Tot din saturae va fi făcut parte și fabula ciocârliei, ai căreia pui se speriaseră auzind pe proprietarul ogorului, în care se găseau, că are să roage pe toți amicii și prietenii să-i ajute la săcerat, fabulă povestită în prosă și într'o limbă destul de arhaică de către GELLIUS 2. 29, terminată chiar cu versurile lui Ennius.

Hoc erit tibi argumentum semper in promptu situm :
Ne quid expectes, amicos, tu quod agere possies.

„Acest lucru să-l ai totdeauna în minte: să nu aștepți nici o dată de la prieteni, să facă pentru tine ceea ce poți face tu însuși.“

Apoi vre-o cinci șese versuri din *Sota*, numele prescurtat al lui Sotades, un poet grec de pe vremea lui Ptolemaeus Philadelphus, autorul unor conversații, anecdote, cu subiecte mai mult sau mai puțin necuviincioase, scrise în metrul ionic.

Pe lângă acestea trei versuri din *Præcepta sive prorepticus*, un sfat pentru agricultori.

Toate acestea sunt lucruri mărunte și diferite prin natura lor și deci vor fi fragmente din colecția saturilor. Tot din saturae sau poate chiar independente vor fi fost două opere filosofice: *Epicharmus* și *Euhemerus*.

Epicharmus a fost un vechiu poet comic sicilian de prin secolul al VI a. C., și în acelaș timp filosof pitagorician. Nu se știe dacă preceptele sale filosofice le redactase într'o operă deosebită sau le sêmănase numai prin comedii. După Epicharmus deci, sau după vre-o operă atribuită acestuia și-a prelucrat Ennius poema sa. E un fel de cosmogonie, ajunsă la cunoștința lui Ennius într'un vis, în care Epicharmus l'ar fi învățat. Sînt patru elemente: *aqua, terra, anima, sol*. Și mai departe: *terra corpus est, at mentis ignis est*

. . . . . *agilis hic*

Est de sole sumptus ignis isque totus mentis est.

Jupiter este aerul, iar numele îl are:

Quia mortalis aequae turbas belluasque omnis iuvat.

Așa dar zeitatea este personificarea fenomenelor naturii.

Nu tot aceasta e și concepția dezvoltată în *Euhemerus sive historia sacra*, altă scriere a lui Ennius. Un Grec, amic al regelui Cassandru scrisese o *ἱερά ἀναγραφή*, în care desvolta o teorie mitologică vestită în anticitate, de și mulți îl numeau pe autorul ei „bătrânul mincinos.“ El spunea că într'o insulă depărtată ar fi găsit o inscripție veche într'un templu al lui Joe, în care se spunea că zeii sînt oameni apoteosați pentru meritele lor deosebite. Ba mai susținea că el însuși ar fi văzut mormîntul lui Joe în insula Creta. Această explicație atât de simplistă, pe care apoi Euhemerus fundase un întreg corp de legende, s'a bucurat de mare renume în lumea veche și mai cu seamă la pozitivistul popor roman, care nu prea iubea lucrurile îndepărtate de viața de toate zilele. Curios rămâne în ori-ce cas că acelaș Ennius a fost autorul a două

opere așa de diferite prin concepția lor ca Epicharmus și Euhemerus.

Din Euhemerus nu ne-a rămas nici un fragment în limba și forma primitivă. Lactantius ne dă în numeroase citații, în prosă și într'o limbă de tot modernisată, numai ideile dezvoltate în opera lui Ennius. Nici dacă această operă era scrisă în prosă, ori în versuri, nu sîntem în măsură să știm. Originalul grecesc era însă în prosă.

În sfîrșit, pentru a încheia activitatea lui Ennius, să amintim și cele trei epigrame rămase de la dînsul, în care se vede cea mai veche întrebuintare a distichului elegiac la Romani, și dintre care două sînt epitafe pentru Scipio, iar a treia propriul epitafor poetului :

*Nemo me lacrimis decoret nec funera fletu
Faxit ; cur ? voluto vivos per ora hominum.*

„Nimenea să nu verse lacrimi după mine și să nu plîngă la înmormîntarea mea. De ce ? Zbor viu prin gurile oamenilor.“

Cu acestea am terminat cele ce erau de spus despre acest însemnat bărbat și probabil mare poet, despre cel d'întăiu care a cântat frumos și demn gloriosul trecut al poporului său, cel care a contribuit mai mult de cât ori-care altul la introducerea culturii grecești în Roma, și a culturii în general ; pentru aceasta a și prelucrat el lucruri așa de deosebite între ele, ba chiar contrazicătoare, cum au fost Euhemerus cu Epicharmus. Despre introducerea metricii grecești și despre fixarea morfologiei, în special a desinențelor s'a vorbit mai sus cu ocazia Annalelor.

BIBLIOGRAFIE. — L. MÜLLER, *Q. Ennius*, Petersburg 1884.
Tot L. MÜLLER, *Q. Enni carminum reliquiae*, Petersb. 1884.

P. a. i.

I poezii
II
dramatică
pastorale

#

POESIA DRAMATICĂ

Din cele expuse până acuma s'au putut vedea începuturile poeziei dramatice la Romani atât înainte de introducerea culturii grecești, când operele dramatice erau anonime, cât și după aceea, cu poeții Livius, Naevius și Ennius. Acești trei poeți însă n'au fost exclusiv dramatici. Acuma însă va trebui să ne ocupăm cu vre-o câți-va poeți, care au scris numai piese de teatru, și chiar au fost exclusiv sau tragici sau comici. De aceea n'ar fi de prisos câte-va cuvinte introductive asupra teatrului la Romani.

Ca și la Greci, teatrul nu era nici la Romani un lucru de toate zilele, ci se jucau piese dramatice numai cu ocazia unor serbări solemne. Aceste ocazii erau următoarele: mai întâiu cele patru feluri de ludi: *romani* în Septemvrie, *plebei* în Noemvrie, *apollinares* în Iulie (jocuri instituite în 212) și *megaleses* în Aprilie (jocuri instituite în 194).

Se știe în ce consista religiozitatea Romanilor, și cât de scrupuloși erau ei în îndeplinirea literală a ceremoniilor: cea mai mică turburare aducea în total sau în parte repetarea jocurilor și prin urmare și a reprezentațiilor teatrale.

Afară de aceste jocuri oficiale, ale statului, mai erau și altele: îndeplinirea unui *votum* de către un

magistrat sau o persoană privată, târnosirea unui templu, intrarea triumfală a vre unui general învingător, înmormântarea unei persoane distinse.

Cei ce dădeau jocurile, persoane private pentru jocurile private, edilii curuli pentru ludi romani și megalenses, edilii plebei pentru ludi plebei și pretorul pentru ludi apollinares, cumpărau de la poet, care pentru timpurile mai vechi era în acelaș timp și directorul unei trupe, piesa cu reprezentarea ei cu tot. Mai târziu când poeții nu mai erau și directori de teatru, aceștia din urmă cumpărau piesele și tot riscul era pe seama lor în cas de fluerături, căci trebuiau să restituie banii celui ce dădea jocurile.

Un teatru fix n'a existat timp îndelungat. Se ridica în grabă o clădire de scânduri, cu un proscenium, unde jucau actorii, și o scaena care-l închidea în fund. Cavea, parterul cu stălele era o colină care se ridica în formă de amfiteatru începând de la proscenium.

Bănci nu existau și spectatorii stăteau jos pe earbă sau în picioare. Numai imediat înaintea prosceniului erau scaunele magistraților, preoților, senatorilor, un scaun mai înalt pentru cel ce dădea serbarea, toate scaune aduse de a casă. S'au făcut încercări în mai multe rînduri să se introducă bănci în teatru, dar senatul s'a opus din toate puterile, temându-se ca nu cumva oamenii să-și piardă zilele uitându-se la actori, și de aceea căutau să-i silească să plece, măcar din pricina ostenelei. Abia la 145 Mummius, triumfatorul Corintului, a introdus bănci.

Decorările erau foarte sărace; fantasia îndeplinia lipsurile; erau trei fonduri: un palat regal pentru tragedii, o casă privată pentru comedii, un peisaj pentru piese cu subiect petrecut la țară. Se înțelege că sărăcia de decoruri nu împiedeca întru nimic des-

voltarea poeziei dramatice și aceasta se poate vedea din faptul că înflorirea poeziei dramatice grecești, romane, engleze, franceze, datează tocmai din timpul reprezentațiilor săracăcioase.

Costumele erau de asemenea simple. În tragediile cu subiect grecesc, actorii erau încălțați cu sandale cu tocuri înalte, *crepida*, *κηπίς* și de aci se numesc *fabulae crepidatae* aceste tragedii.

Regii și ceilalți eroi erau îmbrăcați cu toga pe care o purtau flaminii la sacrificii. În tragediile cu subiect roman, generalii erau îmbrăcați cu toga cu bandă de purpură, *praetexta* și piesele se numeau *fabulae praetextatae*. În comedii actorii se încălțau cu *soccus*, papuci fără tocuri. În cele cu subiect grec, *fabulae palliatae* haina era *pallium*, colorat la tineri și alb la bătrâni, iar în cele cu subiect roman, *fabulae togatae*, toga. Hetererele purtau un pardessus de culoarea safranului, numit *ricinium*. Măști nu se purtau, ci actorii se boiau pe față ca și acuma, își puneau peruci, *galeri*, etc.

În aceste condiții s'a dezvoltat literatura dramatică latină, care de și imitată după cea grecească, totuși este foarte însemnată, atât din cauză că ne-a păstrat în copie, originalele pierdute, cât și mai ales, din cauză că de și imitată, totuși unii poeții, și Plaut în primul loc, a știut așa de bine să potrivească subiectul grec, pentru împrejurările romane, în cât caracterul acestui popor se vede destul de bine, și copia nu e lipsită de originalitate. Vom începe și noi cu Plaut, cel mai mare și cel mai vechiu dintre poeții exclusiv dramatici ai Romei.

PLAUT

157-184
257-184

GELLIUS 3.3, 14 ne spune că Plautus s'a născut la Sarsina, oraș în Umbria, că a venit de tîner la Roma, unde strînse oare-care capital servind pe la actori. Cu acest capital întreprinse negoț, perdu tot și apoi se băgă servitor la un morar ca să-i rășnească. La rășniță a scris el trei comedii: Saturio, Addictus și o alta al căreia nume Gellius nu-l știe. Vînzînd cu bani buni aceste piese, se lăsă de rășniță și-și câștigă viața cu piesele sale. Mai știm din alte izvoare că a murit la 184 a. C. Cît de adevărată poate fi anecdota lui Gellius, nu putem hotări, fiind-că alte izvoare n'avem. A fost controversă în privința numelui poetului. Mult timp era cunoscut ca M. Accius Plautus, dar Rietschl a scos dintr'un palimpsest: T. Maccius Plautus. — In prologul de la *Asinaria* avem:

Demophilus scripsit, Maccus vortit barbare. Această dificultate a lămurit-o perfect Bücheler: pe poet îl chema la el acasă Plotus — talpă lată; la Roma era cunoscut ca *Maccus*, caraghioz, personaj din Atelane; mai tîrziu s'a încetățenit, a ajuns om considerat, și în această calitate trebuia să aibă trei nume ca ori-ce Roman de cinste; *Plotus* deveni Plautus, din *Maccus* se făcu un gentilicium: Maccius, ca *Publicius*, de la *publicus*, sclav public liberat, și Titus l'a

luat poetul ca pe unul din cele mai întrebuițate praenomina, și ast-fel acum nu mai rămâne nici cea mai mică nedumerire în privința numelui lui T. Mac-cius Plautus.

După cum ne spune Gellius, sub numele lui Plaut erau cunoscute în teatru aproape 130 de comedii. Era puțin probabil că toate aceste piese sînt ale lui Plaut. Ca cel mai însemnat dintre poeții comici latini, va fi trebuit să aibă o sumă de imitatori; apoi în teatrul roman, mai ales popular, cum e cel al lui Plaut, nu se punea mare preț pe numele autorului, cum nu se pune nici la noi în teatrele de provincie.

Se înțelege ușor că directorii de teatru sau n'aveau nici un interes să știe exact numele autorului unei piese, sau tocmai preferau să pue sub protecția numelui lui Plaut o piesă, pentru a fi mai siguri de reușită. Așa a crescut numărul pieselor acestuia.

Filologii și erudiții romani însă, chiar îndată după moartea poetului, au făcut studii și cercetări pentru a deosebi comedii autentice de celelalte. Varro re-sumând toate cercetările anterioare, împărți toate piesele în trei clase: în prima număra 21 de comedii, despre a căror autenticitate nu se îndoia nimeni; în a doua clasă punea comedii care puteau fi recunoscute de plautine numai după spirit și stil; în a treia clasă rămăneau comedii neplautine. Nouă ne-au rămas tocmai 21 de comedii, adică drept vorbind numai 20, căci din *Vidularia*, care se afla în palimpsestul *Ambrosianus*, și care s'a pierdut în evul mediu, ne au rămas numai fragmente. Nu poate fi îndoială că aceste 21 de comedii sînt chiar cele 21 *fabulae varronianae*, cum erau numite în antichitate piesele autentice. Iată numele acestor comedii: *Aulularia*, *Captivi*, *Epidicus*, *Bacchides*, *Mostellaria*, *Menaechmi*, *Miles Gloriosus*, *Pseu-*

dolus, *Trinummus* — aceste nouă comedii sînt cele mai bine reușite — *Amphitruo*, *Asinaria*, *Curculio*, *Casina*, *Cistellaria*, *Mercator*, *Poenulus*, *Persa*, *Rudens*, *Stichus*, *Truculentus*, *Vidularia*.

Plaut fiind reprezentantul cel mai de frunte al comediei palliate, e bine să spunem mai întîiu câte-va cuvinte despre această comedie în general. În Athena cea decăzută din importanța ce-o avusese înainte de războiul peloponesiac, și comedia luă altă formă de cât vechea comedie atică a lui Aristophan, Crates și Cratinos. Legile nu mai permiteau satira personală, decadența politică nu mai putea inspira satira politică. Se naște atunci din niște începuturi ale comediei siciliene, comedia de caracter, comedia de familie, cunoscută sub numele de comedia atică medie și nouă. Reprezentanții ei de frunte sînt Antiphanes, Alexis și după ei, (Menandru și Philemon), care împreună cu Diphilos și Demophilos au servit de original și lui Plaut. S'a zis că această comedie era de caracter și de familie. Pîrghia care pune în mișcare un caracter într'o comedie de familie nu putea fi de cât amorul, și se știe ce rol are acest sentiment în toate literaturile moderne. La cei vechi însă, Greci sau Romani, felul de viață era altul, căsătorii din amor nu se pomeneau, relațiile dintre flăcăi și fete înainte de căsătorie erau nule, și tot nul era și rolul femeii măritate în viața de societate. Prin urmare de intrige de amor între flăcăi și fete născute libere nu putea fi vorba, și de aceasta trebuie să ținem seamă pentru a ne putea explica rolul așa de însemnat al curtisanelor în această comedie. Părinții de familie însă nu puteau privi cu ochi buni cum feciorii lor își pierdeau timpul și banii cu aceste curtisane, și din acest conflict dintre părinți și fii se naște comedia.

Acesta este subiectul care putea fi variat la infinit, după cum se poate imagina din cele 1380 de titluri de comedii atice, medii și noue.

Asemenea subiecte mai mult sau mai puțin frivole n'ar fi putut de loc să intereseze pe seriosul popor roman cu o sută de ani mai înainte de Naevius. Dar cum s'a arătat cu ocazia schimbărilor făcute în spiritul roman prin influența grecească, Romanii se schimbaseră și ei mult din ce erau o dată și prin urmare și frivolitățile comediei atice îi puteau interesa. Dar ori cât de mult s'ar fi schimbat, mândria națională tot le rămăsese, și nici-odată nu și-ar fi permis să dea ca romane niște obiceiuri ca cele din comedia atică. Din această cauză, poeții romani nu localizează piesele grecești: ei le traduc sau le prelucrează numai, lăsând subiectul tot grecesc, persoanele și locul acțiunii de asemenea. A trăi cum trăesc eroii acestor comedii este pentru ei tot *pergraecari*, cuvânt plin de dispreț, și Grecii sînt tot *Graeculi*. Persoanele piesei trebuiau să fie îmbrăcate în *pallium* — haina greacă — și ar fi fost o insultă adusă maiestății poporului roman al Quiriților să se îmbrace în togă. E bine să se noteze acest rar exemplu de ipocrisie literară, și poziția excepțional de falsă a fabulei palliate, pentru a înțelege de ce s'a vestejit așa de ușor.

Modul de prelucrare al originalelor grecești diferea bine înțeles după poeți. Plaut și-a permis mai multe schimbări de cât succesorii săi, și mai toate alușile la instituții și obiceiuri locale grecești, neînțelese de marele public al Romei, le-a înlocuit cu altele analoge romane. Anachronisme, geografie fantastică, istorie imaginară, nu-i făceau nici o dificultate. După exemplul lui Naevius, pentru a avea o intrigă mai complicată și mai multe persoane, a contopit câte două

piese în una singură, ceea ce se chiamă *contaminatio*, lucru despre care va fi vorba mai ales la Terențiu.

După aceste considerațiuni generale asupra fabulei palliate, să ne întoarcem la Plaut. Subiectul celor mai multe din comediile sale este cel despre care am zis că era cel al comediei atice nouă. Filosofia comedii-
lor sale, ca să ne servim de termenul întrebuițat
de criticul Brunetière, vorbind despre Molière, este
victoria amorului și a tinerețelor asupra a ori ce fel
de piedici drepte sau nedrepte. Șesespzece comedii au acest subiect: Un tînăr este amoretat de vre-o curtisană, liberă sau sclavă a vre unui *leno*. Cu ajutorul vre-unui sclav — sau al unui parazit, cas mai rar, tînărul reușește totdeauna să-și câștige obiectul iubirii sale și să facă ridicoli mai întâiu pe părinții săi, ori-ce fel de oameni ar fi aceștia — și apoi pe negustorii de curtisane — *lenones*, — pe soldații rivali ai tinerilor amoretati și ori-ce alte persoane s'ar opune dorințelor acestor tineri. Comedia lui Plaut, sau mai exact, cea a originalelor traduse și prelucrate de dînsul, este triumful naturii, al instinctului, al pasiunii ca și comedia lui Molière, cel mai mare poet comic al literaturii în genere.

După această observație asupra felului de talent al lui Plaut sau mai bine al operelor grecești așa cum sînt în prelucrarea acestuia, să ne ocupăm mai întâiu cu părțile slabe și apoi cu cele bune ale acestor opere. Intrebuițasem mai sus termenul de filosofie a lui Plaut — în realitate ne-am servit de acest termen de care se servește și Brunetière vorbind despre Molière, în lipsa unui altuia mai potrivit pentru a înțelege chipul cum privește poetul viața — *seine Lebensanschauung* cum ar zice Nemții, căci dacă prin filosofie am înțelege fineță psihologică ori profunditate morală, atunci

puțini poeți merită mai puțin de cât Plaut să li se vorbească de filosofia lor, căci puțini sînt așa de săraci ca dînsul în calitățile mai sus pomenite. Cum să vorbim însă de filosofia unui traducător și prelucrător? Dar tocmai din faptul că din toate cele 20 de comedii rămase de la acest traducător, piese prelucrate după mai mulți comici greci, deosebiți de sigur prin talentul și felul lor de a privi viața, cum se poate afirma atît din alte izvoare cât și din comparația felului cum se servește de acelaș poet grec Plaut și Terențiu, reese pînă la evidentă că Plaut nu e un simplu traducător mediocru, cum susținea cu multe exagerații răposatul EDOUARD GOUMY în interesantele, dar paradoxalele sale studii, *Les Latins*; căci dacă ar fi așa, unul ar fi chipul de a înțelege viața într'o piesă a lui Plaut și altul în alta, iar nu acelaș, în toate cele 20 de comedii.

Să trecem acuma la studiul caracterelor pentru a vedea dacă știa poetul să creeze sau nu oameni, dacă din caracterele presintate de el reese filosofia amintită mai sus și în fine dacă poetul se bucură de fineță psihologică și varietate creatoare.

Incepînd cu tinerii săi, vedem că toți sînt amorezați, că nu mai vîd nimic pe lume de cât amorul lor.

Mai toți sînt uniform de lipsiți de scrupule în căutarea de a ajunge la țintă. Dar nu tinerii sînt persoanele principale în comediiile lui Plaut: sclavii aproape în fie-care piesă și parasiții în vre-o două sînt adevărații eroi. Acești sclavi sînt genii de viclenie inventivă și gata totdeauna, oameni care nu se tem de nimic pe lume, și care nu se dau de loc în lături dinaintea spînzurătorii sau a crucii, fiind-că tot așa au sfîrșit părinții, moșii și strămoșii lor. Glumele ce le comit ei pe seama părinților sau a amintiților negustori, i-ar

duce în societatea noastră de a dreptul la curtea cu juri. Totuși, sînt așa de geniali în invențiile lor și mai ales doi: *Chrysalus* din *Bacchides* și *Pseudolus* din piesa cu același nume, așa de siguri pe capacitățile lor de a găsi un mijloc la nevoie, chiar înainte de a ști ce întorsătură au să ia lucrurile, în cât nu putem în deajuns să admirăm aceste creații, care dovedesc o deosebită putere de invenție, dacă nu la Plaut, în tot cazul la originalele de care s'a servit.

Părinții de familie sînt în genere dușmani ai apucăturilor pe care le observă la urmașii lor și totdeauna ridicoli, chiar atunci când s'ar părea oameni de ispravă din alte puncte de vedere. Unii din ei, dar foarte puțini, sînt ființe degradate, rivali ai fiilor lor proprii, ca în *Casina* și *Mercator*, sau oameni cărora le place să petreacă împreună cu fiii lor și pentru a avea bani de cheltuială, înșală în tovarășie cu sclavii și cu fiul pe matroana bogată și mândră de zestrea ei. De și amorezați, acești bătrâni cu toate acestea nu se bucurau de simpatiile lui Plaut, care-i scoate și mai ridicoli de cât pe ceilalți, fiind-că el este prietenul amorului natural, al amorului oamenilor tineri, și nu al fantasiilor unor căzături.

Un caracter totdeauna acelaș este *miles gloriosus*, în toate piesele în care are un rol, un fel de *condottiere* îngâmfat de bravura și frumusețea sa. Are un nume așa de lung, în cât zarafilor, de la care împrumută bani, le trebuiesc mai multe tablete, pentru a i-l însemna, căci pe una nu încap; înaintea brațului său nu resistă nici un dușman, și nici o femeie nu-i refuză favorurile.

Tot așa de uniform este *leno* și *lena*, neguțătorul sau neguțătoarea de curtisane: oameni, care mai că

nu merită numele de om, cei mai interesați și mai fără rușine exploataatori, un fel de lipitori ai tinerimei.

Mai toate matroanele lui Plaut sînt femei rele de gură, mândre și înfumurate de zestrea lor. Așa dar mai toate personajele principale din comedia aceasta sînt un fel de tipuri făcute după un calapod determinat, și care admite numai puține excepții. Ast-fel s'ar putea cita caracterul unui bătrîn, *Periplecomenus*, om fin și bine crescut, om care ar fi fost un alt-fel de paterfamilias de cât cei obicinuiți în Plaut, dar din nenorocire acest amabil senex nu s'a însurat și deci nu e o adevărată excepție între patresfamilias. Printre matroane o excepție este *Alcmena* din *Amphitruo*, femeie mândră de castitatea ei, plină de demnitate și modestie. Tot printre excepții se poate număra și *Tyndarus*, mărinimosul sclav din *Captivi*. Pentru un repertor de douăzeci de comedii trebuie să recunoaștem că aceste excepții sînt prea puține și nesuficiente pentru a întrerupe monotonia. Toate aceste caractere puse pe scenă sînt apoi prea sumar creionate, căci toată greutatea poetul n'o pune pe descrierea caracterelor, ci pe intrigă. Numai două comedii de caracter are Plaut în întregul său repertoriu: *Aulularia* și *Truculentus*. Pentru a nu mai vorbi despre cea din urmă, una din cele mai slabe ale poetului, de și Cicero ne spune că Plaut ținea foarte mult la ea, să ne oprim la *Aulularia*, originalul așa de aproape urmat de Molière în *L'Avare* al său. Intr'adevăr, maestru a fost Plaut sau originalul său grec pentru a crea un asemenea avar ca *Euclio*. Cu toate acestea, defectul observat în toate comediiile sale: lipsa de fineță psihologică și morală, prin urmare exagerarea și neverosimilitatea se întâlnește și în această capodoperă. Este cunoscută scena în care *Euclio* descopere că i s'a furat

ulcica (*aula*) cu bani și se leagă de *Strobilus*, asupra căruia are bănueli. După ce îl caută bine îi zice: *Ostende huc manus!* — *S. Em tibi* — *E. Ostende.* — *S. Eccas* — *E. Video, age, ostende etiam tertiam.* Este o exagerare bufonă, analoagă cu minciunile lui *Pyrgopolinices, miles gloriosus* care se laudă că se trage din Marte, că a ucis șapte mii de oameni într'o zi, că în alta a dat la pământ un elefant cu un pumn aplicat în frunte și alte vitejii analoage. De ce-și permitea poetul asemenea libertăți? Făcând abstracție de felul talentului său, cauza primordială, trebuie să ținem seamă și de publicul căruia se adresa. Poporul roman abia scăpat de primejdiile războiului al II punic, de invadarea Italiei, popor nerafinat de o lungă cultură și pricepându-se mai bine la meșteșugul armelor de cât la artă și literatură, venea la teatru să petreacă, să-și facă digestia mâncărilor și băuturilor înghițite în cantități neobicinuite cu ocazia sărbătorilor la care se dădeau și jocuri scenice. Majoritatea publicului din teatru era popor de rînd, plebe romană și înaltele personaje ce vor fi luat parte alături cu ea nu se deosebiau așa de mult prin cultură de acest popor de rînd. Afară de acestea însuși Plaut era țăran umbrian, și țăran care n'a stat în nici un soi de intimitate cu puternicii Romei. El cunoștea numai păturile de jos ale Romei, numai pentru a prezenta viața acestora avea el talent, și de aceea a și fost așa de bine primit de publicul său. Cât de primitiv era acest public se poate vedea și din proloagele ce ni se conservă de la cele mai multe din piesele lui Plaut, proloage scrise ori de el, ori de alții pentru alte reprezentații după moartea poetului, și putându-ne servi ca și cum ar fi scrise toate de dînsul. În toate acestea se face o dare de seamă foarte amănunțită a subiectului, așa

ca să poată înțelege ori-ce spectator de ce este vorba, ori cât de prost ar fi.

Publicul roman deci era primitiv și nu înțelegea cu una cu două, și nu numai pe vremea lui Plaut, ci și mai târziu, după cum se poate vedea atât din proloagele scrise după moartea sa pentru piesele sale, cât și din *προσώπα προσαπικά* pe care le întrebuițează Terențiu în locul proloagelor rezervate de el pentru alte scopuri.

Ce fel de comedie se putea scrie pentru un asemenea public? Comedie de moravuri cu subiect grec? — nu putea fi vorbă. De caracter? — pentru aceasta se cere o mare putere creatoare, și nuanțele fine ale unui caracter nu pot fi înțelese de un public ca cel al lui Plaut, de cât cu exagerații ca cea amintită deja în *Aulularia*. Intriga deci rămânea poetului și de acest mijloc s'a servit el ca un mare maestru.

Se înțelege că se putea și altfel de cât numai cu intrigă, și exemplul lui Shakespeare, al cărui public nu era tocmai deosebit de cel al lui Plaut, ne e dovadă. In tragediile și comediile acestuia se găsesc de toate: înaltă poezie, plină de o strălucită imaginație și de o profundă și delicată simțire, caractere mai numeroase de cât în ori-ce creator de tipuri, din câți au existat în vre-o literatură și alătura bufonerii și caraghiozlicuri, care, de și nu slăbesc, ci tocmai din contra, contribue la armonia totală, ba chiar la înălțarea efectului tragic, totuși, luate a parte și scoase din locul lor, tot bufonerii rămân. Shakespeare a știut să-și captiveze publicul din ori-ce clasă socială și de ori-ce cultură, tocmai din cauza incomparabilei mase de material, pus în fie-care operă a sa, din cauză că presinta lumea în toată complexitatea ei. Vorba lui Goethe:

*Die Masse könnt ihr nur durch Masse zwingen,
Ein Jeder sucht sich endlich selbst was aus.
Wer vieles bringt, wird Manchem etwas bringen,
Und Jeder geht zufrieden aus dem Haus.*

se adeverește și aci. Plaut însă era departe de a fi un Shakespeare.

Tot felul publicului pe care-l avea Plaut explică faptul că nici intriga nu e totdeauna bine condusă, sau că măcar ilusia teatrală este de multe ori nimicită. Aceasta se întâmplă sau în corpul piesei, când vre-unul din eroi ne spune d. ex. că banii care se plătesc unui leno nu sînt bani adevărați, sau când se îndeamnă unul pe altul să se grăbească, fiind-că spectatorilor li e sete și se impacientează, sau la sfîrșit, când în loc de încheere, se spune că ce mai e de făcut actorii vor face după culise și publicul să nu mai aștepte; de acest mijloc de a stîrni rîsul s'a servit și Terențiu. Nu trebuie însă să ne prea mirăm de nimicirea ilusiei dramatice și să prea desaprobăm pe poet, fiind-că nu aceleași sînt condițiile tragediei și ale comediei, căci dacă o tragedie lipsită de ilusiune dramatică este imposibilă de ascultat sau de privit, posibilitatea reușitei unei comedii este mai ușoară, de oare-ce în lipsa unei ilusii, spectatorul se mulțumește și cu intrigi și încurcături spirituale.

Va trebui să ne întrebăm acum și despre calitățile care au făcut din Plaut unul din fruntașii literaturii latine. Această calitate superioară este cea a lui Aristophan, poetul comic cu care Plaut seamănă în unele puncte: amândoi sînt poeți — și pentru a fi poet se știe că nu e numai de cât nevoie de a fi creator de oameni, nici psiholog sau moralist. Plaut crează scene și situațiuni; el sau originalele sale știu să pue două

persoane față în față într'o situație așa de neașteptată și de neprevăzută în cât comicul să izvorască numai de cât. Dacă notele care ar zugrăvi și precisa mai bine un caracter nu sînt prea numeroase, se găsesc însă alte note care arată bogăția de imaginație inventivă a persoanelor. Situații comice de toate gradele, și de cele întrebuințate de vovediliștii moderni, qui-proquo între persoane ca în *Amphitruo* și *Menaechmi*, mijloace mai rare, contraste fără păreche, etc. se înfălesc la tot pasul în comediile acestui poet.

Dar unde se vede meritul său propriu neîmprumutat de la nimeni este în stil, limbă și metrică. Mare poet este Plaut, dacă îl judecăm după stilul său. Unul din cei mai înfloriți stiliști, metaforele sale sînt luate din toate felurile de ocupație omenească, armată, viață agricolă, comerț, drept, politică, etc. ca și la cei mai vestiți poeți în această privință, Aristophan, Shakespeare, Victor Hugo.

Cea mai mare parte a piesei este în stil și formă lirică și aceasta se poate vedea și din metrica sa. Coprînsul pieselor se împarte în două feluri de bucăți, deosebit stilisate și versificate: dialoagele — *diverbia* — în versuri iambice sau trochaice și părți lirice — *cantica*, — în tot felul de versuri imitate parte după originale grecești, parte inventate sau adaptate de însuși poetul. Aceste cantica se cântau, și deci piesele lui Plaut erau un fel de opere comice sau operete. Multă vreme se credea că Plaut a fost foarte lax în versificare, și că puține din versurile sale ar fi corecte; însă prin cercetările mai nouă ale metricienilor s'a aflat că el se ținea strîns de oare-care reguli proprii și, produse originale ale musei sale.

În ceea-ce privește limba, Plaut este unul din cei mai însemnați scriitori latini și ca atare era recunoscut

și de oamenii competenți ai Romei. Alături cu Nae-
vius, sau mai drept vorbind el singur, fiind-că de la
Naevius avem numai puține fragmente, Plaut este iz-
vorul din care cunoaștem limba latină mai veche și în
special limba plebei romane. După cum toți eroii săi
sînt oameni din cea mai de jos treaptă, în fruntea
tuturora sclavii, tot așa și limba le este plastică, plină
de vervă și de vioiciune, ca una ce-și avea existența
reală în păturile cele mai numeroase ale Romei. Și
ca subiecte și ca limbă, tocmai târziu, după 300 de
ani, Plaut își va avea un tovarăș — pe Juvenal. O
nesfîrșită bogăție de expresii și cuvinte, mai cu seamă
de termeni de batjocură și insultă, de cuvinte con-
crete, exprimând lucruri de mîncare, sau alte cele de
prin casă, de proverbe și locuții populare păstrate în
sermo rusticus latin și transmis apoi limbilor romanice.

Încă o calitate a lui Plaut este oare-care măsură
de originalitate, oare-care independență față cu poezii
greci, independență comună la cei mai însemnați poeți
romani. S'a spus chiar de la început cât de puțin ori-
ginală este literatura romană până și la cei mai mari
poeți, Virgil, Lucrețiu, Catul, etc. — subiectele și des-
voltarea lor, până și în mici amănunte, sînt împrumu-
tate din vre-un izvor grec. Totuși, mulți din acești
imitatori romani, nu sînt simpli traducători — *servum*
pecus, după expresia lui Horațiu, ci știu să dea operei
lor un colorit individual din care să se vadă nu nu-
mai personalitatea artistului ci și notele caracteristice
ale poporului roman: de și imitată după Iliada și
Odyssea, totuși Aeneida este o operă romană și nu
greacă, opera unui temperament blînd, melancolic și
filosofic. Judecat din acest punct de vedere Plaut este
superior multor altor poeți, mult superior lui Terențiu,
după cum se va arăta la locul său. Nu „obscura di-

ligentia“ după expresia lui Terențiu este calitatea lui Plaut: puțin îl interesează pe el că face anachronisme și geografie fantastică, și mai totdeauna când vede el că faptele, instituțiile despre care e vorba în original, sînt lucruri neînțelese și fără interes pentru publicul său, el le înlocuește cu alte lucruri și obiceiuri analoge din Roma.

Nici persoanele sale, nici sclavii mai ales nu mai sînt cei din Athena și din comedia atică; el i-a romanisat, i-a făcut mai din topor; și în acest punct este mai ales interesantă deosebirea între parasiții săi, niște hămesii cărora le lasă gura apă, când vorbesc de bucate și care pentru un os aruncat de la masa stăpînilor, sînt în stare să îndure toată brutalitatea commesenilor și între Gnatho, sclavul grec din comedia atică, redat de către Terențiu în *Eunuchus* al său.

Pentru toate aceste, atît calități cât și defecte, dacă le socotim din punctul unei arte rafinate, calități însă, dacă ținem seamă de publicul teatrelor din Roma, Plaut a fost cel mai mare poet dramatic al Romei și de gloria lui nu s'a mai bucurat altul.

Manuscripte. — Două izvoare au servit la toate celelalte: 1) Palimpsestul *Ambrosianus*, incomplet (IV s.) și două mss. *Palatini* (X și XI s.) cf. frumoasa carte W. M. LINDSAY. *Introduction à la critique des textes latins basée sur le texte de Plaute*, Paris 1898, tradusă din engl.

Ediții. — Cea mai comodă și mai bună: G. GOETZ și FR. SCHOELL, teubnersche Textausgabe. Lucrări capitale asupra lui Plaut au fost: RITSCHL, *Parerga* și *Prolegomena*.

77

nepotul lui Ennius

PACUVIUS

După moartea lui Ennius, Romanii nu mai au poeți care să se ocupe cu toate genurile: unii cultivă numai comedia, alții numai tragedia și dintre aceștia, următorul imediat al lui Ennius, este nepotul său de soră, M. Pacuvius, născut la Brindisi pe la 220 a. C. venit la Roma, unde trăia cu pictura și tragedia și mort la Tarent în adânci bătrânețe. A scris vre-o douăsprezece fabulae crepidatae și o praetextata: *Paulus*. Acest poet este calificat cu epitetul de doctus de către Horațiu, probabil din cauză că subiectele tragediilor sale nu sînt cele obicinuite din ciclul troian, după cum am văzut la Livius, Naevius și Ennius, ci altele luate din alte cicluri mai puțin cunoscute. Alt motiv pentru a-l califica astfel, va mai fi avut Horațiu și în predilecția lui Pacuvius pentru lungi și pedantice discuții filosofice în gustul lui Euripide, cu toate că sentințe morale scurte nu se prea întîlnesc la el. Se citează pretutindeni următorul pasaj:

Hoc vide circum supraque quod complexu continet
Terram; nostri caelum memorant, Graeci perhibent aethera.
Quidquid est hoc, omnia animat, format, alit, auget, creat,
Sepelit recipitque in sese omnia, omniumque idem est pater.

„Vezi această boltă care ține îmbrățișată de jur împrejur și pe deasupra pămîntul; ai noștri o numesc

cer, iar Grecii îi dau numele de ether. Dar ori ce-ar fi, acest cer le însuflețește pe toate, le dă forma, le hrănește, crește și crează, le înmormântează și le primește în sînul său pe toate, și tot el este părintele tuturoră.“

Poetul este așa de încântat de aceste idei, în cât nici nu bagă de seamă că eroii săi sînt Greci, că se presupune că vorbesc grecește și că prin urmare versul al doilea este o mare greșală în contra convențiilor scenei. Aiurea ni se face o deosebire foarte fină între *fors*, *fortuna* și *temeritas*, și preferința poetului pentru *temeritas*, adică hazardul este în contra credințelor obicinuite ale Romanilor.

Din alte scurte fragmente vedem că Pacuvius, sau originalele sale, știa să descrie natura și în special furtunile pe mare. Următoarele două versuri:

... Armamentum stridor, flictus navium
Strepitus, fremitus, clamor tonitruum, et rudentum sibilus...

„Vuetul pânzelor, ciocnirea corăbiilor, zgomotul, urletul tunetelor, șueratul odgoanelor.“

se pare că erau destul de cunoscute, în ori-ce cas, Virgil și-a adus aminte de ele în Aeneis.

Cât despre efectul scenic al tragediilor lui Pacuvius, Cicero ne vorbește dese ori cu multe laude și ca unul din cele mai puternice exemple avem pe următorul: Nevasta lui Polymestor, Iliona, doarme; în somn i se presintă umbra lui Deiphil, fiul ei și al lui Polymestor, ucis de propriul său tată, care-l luase drept Polydor, și-i zice:

Mater, te appello, tu, quae curam somno suspenso levas,
Neque te mei miseret; surge et sepeli natum tuum, priusquam
[ferae

Volucresque... etc.

Mamă, pe tine te chiem, pe tine care-ți alini grijile prin somn și nu-ți e milă de mine; scoală-te și-ți înmormîntează fiul, mai înainte ca fiarele și paserile...

Piesa trebuie să fi fost des jucată și foarte cunoscută, de oare-ce HORATIU (*Sat.* 2. 3. 60) ne povestește numai în trei versuri o nostimă întâmplare de la reprezentarea piesei: actorul Fufius care juca rolul Ilionei, băuse cam mult și în loc să se prefacă că doarme, dormea deabinele (*Ilionam edormit*). În zadar Deiphil îi striga, Mater, te appello, el nu se trezia și atunci tot teatrul a început: Mater, te appello. Alt pasaj însemnat este în *Niptra, baea*, imitată după Sophocles, și al cărei erou era Odysseu, ucis de fiul său Telegon. CICERO (*Tuscul.* 2.8) găsește pe Pacuvius superior originalului său, fiind-că Hercules al lui Sophocles se plânge și se vaetă ca o femeie, pe când Odysseu al lui Pacuvius se stăpânește pe cât poate. Această critică i-o făcuse lui Sophocles deja Platon, la Cicero însă exagerația e vădită și argumentele sale nu sînt ale unui critic literar, ci ale unui moralist istoric, nu ale unui apreciator de caractere omenești, ci ale unui căutător de păpuși filosofice.

Pentru a încheia cele ce erau de zis asupra lui Pacuvius, să mai amintim că în anul 44, la înmormântarea lui Cesar, se juca tragedia lui Pacuvius, *Armorum iudicium*, cunoscuta ceartă între Odysseu și Ajax pentru armele lui Achille, și că la strigătul de indignare al lui Ajax:

Men' servasse ut essent qui me perderent!

„I-am cruțat, ca să fie cine să mă piardă!“
tot teatrul isbucni în accese de milă pentru Cesar și de furie în contra ucigașilor săi. Acesta a fost cel din urmă succes al lui Pacuvius.

L. ACCIUS

Mai tînăr de cât Pacuvius este L. Accius, fiul unui libert, născut pe la 170 a. C. și ajuns la adânci bătrânețe, de oare-ce Cicero ne spune că pe când era el tînăr făcuse cunoștință cu bătrânul poet. Cu el tragedia romană își ajunge punctul culminant, și Velleius Paterculus ne spune că în Accius este conținută toată tragedia latină. Totodată Accius a scris mai mult de cât toți predecesorii săi, căci peste cinci zeci sînt numele ce ni se păstrează de la piesele sale. Ca notă caracteristică și distinctivă de ceilalți poeți tragici, se pot aminti epitele de altus pe care i-l dă Horatiu și de animosi oris dat de Ovid. Se pare că Accius a dat dovezi de mai mare libertate și originalitate de invenție și în acelaș timp de mai multă energie, înălțare și putere de a deștepta teroare în spectatori de cât predecesorii săi.

Mai marea sa libertate s'ar putea vedea și într'un fel de contaminatio în sensul în care se va vorbi despre aceasta la Terențiu, în folosirea a câte două izvoare, cum nu făcea nici Ennius și nici Pacuvius. In colo din studiul fragmentelor reese asemănarea cu ceilalți tragici și nu s'ar putea susține că fabula palliata și-ar fi schimbat caracterul. Ca și Ennius și Pacuvius, este sententios și inbitor de disertații sau

de subtilități filosofice și Accius; această predilecție era înăscută caracterului roman și tocmai aci vedem și gradul de originalitate al tragicilor. Este interesant din acest punct de vedere următorul fragment:

Tu pertinaciam esse, Antiloche, hanc praedicas,
 Ego pervicaciam aio et ea uti volo:
 Haec fortes sequitur, illam indocti possident.
 Tu addis quod vitio est, demis quod laudi datur:
 Nam pervicacem dici me et vincere
 Perfacile patior, pertinacem nil moror.

„Tu numești această purtare, Antilochus, îndărătnicie; eu o numesc caracter și așa voesc să fiu; aceasta e o calitate a celor bravi, cealaltă a proștilor. Imi pui pe seama mea un vițiu, calitatea însă mi-o tăgăduiești; căci ușor aș suferi să mă numești om ferm și să probezi că e așa, dar îndărătnic — cu nici un preț.“ fragment cu atât mai interesant cu cât această subtilă distincție n'a fost ținută în seamă de limba celorlalți scriitori și apoi e și originală, căci din grecește n'o putea lua Accius.

Ca și la predecesorii săi în tragedie, expresiile motivate de vre-o izbucnire de pasiune se transformă în simple epigrame d. ex. în contra augurilor:

Nil credo auguribus, qui aures verbis divitant
 Alienas, suas ut auro locupletent domos.

„Nu cred în auguri, care îmbogățesc urechile altora cu vorbe, ca să-și îmbogățască și ei casele cu bani.“

Intocmai ca Pacuvius are talentul descripțiilor și în această privință se citează descrierea corăbiei Argo, făcută de un păstor ce nu văzuse corabie în viața sa.

Tanta moles labitur

Fremibunda ex alto ingenti sonitu et spiritu.
 Prae se undas volvit, vortices vi suscitāt;
 Ruit prolapsa, pelagus respargit, reflat.
 Ita dum interruptum credas nimbū volvier,
 Dum quod sublime ventis expulsum rapi
 Saxum aut procellis, vel globosos turbines
 Existere ictos undis concursantibus:
 Nisi quas terrestres pontus strages conciet,
 Aut forte Triton fuscina evertens specus
 Supter radices penitus undante in freto
 Molem ex profundo saxeam ad caelum erigit.

„O grămadă așa de mare alunecă sguduindu-se din depărtările mării cu sunet și vuet îngrozitor. Rostogolește unde înaintea sa, ridică cu putere vârtej; se asvirle alunecând înainte, marea o stropește și o suflă îndărăt. Așa că une ori ai crede că se prăvălește un nor rupt, alte ori că o stâncă scoasă de vânturi sau de furtuni din rădăcinele sale este dusă pe sus, sau că vârtej rotunde se ridică din loviturile undelor care se ciocnesc: sau poate marea se pregătește să cotropească pământul, sau Triton săpându-și o groapă cu furca sa și rupând din rădăcinele muntelui scaldate de valurile mării o colosală stâncă, o aruncă la cer din adâncimea în care se afla?“

Mai mare talent însă avea Accius în exprimarea concisă și plină de înțeles a unor răspunsuri pasionate. Așa se citează o vorbă a lui Atreu:

Oderint dum metuant

„Urască-mă, numai să se teamă de mine“
 expresie întrebuintată de Cesar cum și de unii împărați ca devisă a puterii lor, sau:

Natis sepulcro ipse est parens

„De mormînt le servește fiilor propriul lor părinte.“
sau tot din tragedia Atreus:

*Ipsus hortatur me frater ut meos malis miser
Manderem natos.*

„Insu-și fratele meu mă îndeamnă să-mi mănânc cu dinții pe proprii mei copii,“

Mare succes trebuie să fi avut însă Accius cu cele două fabulae praetextatae: *Brutus*, gonirea regilor și *Aeneadae* sau *Decius*, sacrificiul lui P. Decius Mus în lupta de la Sentinum, 295 a. C. Se știe că s'au sacrificat pentru succesul armelor romane, consacrându-se zeilor infernali, trei generații de Decii — Accius cu deosebit tact și-a ales ca erou pe cel de la mijloc așa că putea face alusii și la tatăl și la fiul eroului său.

L. Accius n'a fost numai poet tragic; se mai citează *Praxidica*, o poemă epică, al cărei subiect era Proserpina numită și Praxidica, apoi *didascalicon libri*, o colecție de notițe istorico-literare relative la reprezentațiile dramatice, (cel mai vechiu autor de asemenea notițe a fost Aristotel însuși); apoi epigrame, etc. toate acestea vor fi făcut o colecție sub numele de *parerga*. Și Accius ca și Ennius și după ei Lucilius s'a ocupat cu cestiuni gramaticale și ortografice: așa el propunea scrierea vocalelor lungi cu vocale duble, a lui *i* lung cu *ei*, a lui *ng* cu *gg* ca în limba greacă; *aggulus*, *aggora*. Nu e probabil că Accius a scris un tratat special asupra acestor cestiuni; mai curînd trebuie să credem că și-a aplicat în propriile sale scrieri vederile ortografice.

Cu succesorii imediați ai lui Accius tragedia începe să decadă repede. Doi sînt mai însemnați *C. Titius* și *C. Iulius Caesar Strabo*, amîndoi mai mult oratori de

cât poeți, diletanți în tragedie. Cel d'întâiu introduce în tragiediile sale arguții de avocat, cel al doilea amestecă situațiile tragice cu cele comice, amestecă stilurile și cu aceasta se dă naștere unui gen nou, un fel de dramă modernă, gen deosebit de adevărata tragedie. După ei tragedia decade și cu explicarea, pe cât e posibil, acestei timpurii decadente vom încheea cele ce erau de spus asupra tragediei în timpul republicei.

S'a susținut că poporul roman n'a fost înzestrat cu talentul tragediei, că Romanii n'au avut ceea ce se chiamă tragedie. Această afirmație este o exagerație gratuită, fiind-că numai din cele spuse până acuma, s'a văzut că au existat de ajuns poeți tragici la Roma și că au scris mult. De la martori posteriori, Cicero d. ex. aflăm cât de apreciate erau încă aceste arhaice tragedii în ultimele timpuri ale republicei.

Afară de acestea avem aprecierile unor oameni foarte cunoscători și foarte pricepuți: Horățiu constată că Romanii sînt foarte înzestrați pentru tragedie, și de și nu tocmai admirator al vechei literaturi latine, are destul respect pentru fabulae praetextatae. Insemnatul critic literar Quintilian, găsește că Romanii au o literatură tragică superioară celei comice. Prin urmare, literatură tragică Romanii au avut și ne putem numai întreba de ce n'a înflorit mai multă vreme?

Ca mai toate genurile literare și tragedia nu s'a dezvoltat în mod natural la Romani — e de ajuns dovadă pentru aceasta, faptul că literatura romană începe cu tragedia. Nedesvoltându-se natural, ea nu satisfăcea o trebuință imperioasă a poporului roman, nu era născută dintr'o instituție națională religioasă, ca sărbătorile dionisiace la Atenieni.

Tragedia trăește din epopee — așa a fost la Greci; nu tot așa era și la Romani, care erau lipsiți de o literatură epică populară anterioară tragediei; prin urmare chiar de la început acest gen este redus numai la imitație și traducere, și deci nici o viață tocmai lungă nu putea să aibă. Este adevărat că acești poeți tragici nu sînt simpli traducători. Cu voe sau fără voe un poet nu se poate contopi cu totul în gândirea unui altuia, de cât numai când e un om lipsit absolut de individualitate.

Pe cât putem judeca din fragmentele rămase, eroii tragici, de și luați din originale grecești, erau mai mult sau mai puțin romanisați în caracterul lor — n'am avea spre a sprijini această aserțiune, de cât să reamintim caracterul lui Ulysse din Niptra lui Pacuvius, și laudele ce i le aduce Cicero, care recunoaște în el un caracter roman. Prea multele maxime morale și energia stilului lipsit de podoabe și imagini poetice ar fi tot note ale caracterului roman. Totuși, toate aceste veleități de independență și originalitate nu sînt tocmai mare lucru, când le comparăm cu subiectele luate din legendele grecești, cu eroii, tot greci, cu toate cele expuse, lucruri grecești, înțelese numai de Greci și prezentând interes numai pentru aceștia. Ca și în Atena, nu erau mai multe teatre pentru deosebitele clase sociale, ci numai unul singur pentru toată lumea. Care era rezultatul? Pe când la Greci subiectul și tratarea lui, luate din epopeele de secole cunoscute ori-cărui Grec, erau apreciate de ori-ce cetățean care mergea la teatru — la Romani, aceste subiecte nu erau nici înțelese măcar de cât de o mică parte a publicului care făcuse studii.

Marele public — plebea — nu se interesa fiind-că nu înțelegea în de ajuns și nu putea aplauda afară de

teatrul popular al lui Plaut, de cât privești de triumfuri, lupte de gladiatori, jocuri de circ, sau altele analoge. Pătura cultă și-a rezervat atunci pentru sine tragedia, care devine un gen de declamație pentru a fi citită înaintea unui cerc de oameni cunoscători, iar nu reprezentată. Dar dacă ar fi existat la Roma două teatre pentru cele două feluri deosebite de public? Nici în acest cas n'ar fi avut o mai lungă durată teatrul roman, fiind-că tragedia era cerută tot de un public restrâns de amatori și tot floare artificială ar fi fost — nici într'un cas n'ar fi ajuns acolo unde ajunsese tragedia greacă. Pichon zice că în Paris sînt teatre pentru toate clasele: comedia franceză pentru publicul ales, Ambigu etc. pentru celalalt. Foarte adevărat, dar după cum teatrul subvenționat al comediei franceze n'a înviat tragedia clasică moartă cu Racine, tot așa nici la Roma n'ar fi împiedecat moartea tragediei vre-un teatru subvenționat și rezervat publicului ales, căci nu e vorba că la Comédie-Française se reprezintă Corneille și Racine înaintea unui public adunat din lumea toată, ci e întrebarea dacă se mai scriu tragedii ca cele ale lui Corneille și Racine, și a doua întrebare e: unde se reprezintă producțiile nouă ale dramei franceze? la *Comédie-Française* sau în altă parte? unde s'a reprezentat *Cyrano de Bergerac* al lui Rostand, coroana poeziei dramatice a secolului nostru? De ce în teatrul nesubvenționat *Porte St. Martin* și nu în cel subvenționat? Această observație de cea mai nouă actualitate ne va explica de ajuns cât de puțin viabile sînt florile artificiale ori cât de strălucite ar fi ele și tot o dată și soarta literaturii tragice a Romei.

Mai rămâne o observație de făcut. Ce s'a făcut cu fabula praetextata așa de bine începută cu Naevius

și cultivată de toți tragicii? Ca gen original ar fi trebuit să trăiască mai mult de cât imitațiile străine! Așa ar fi trebuit să fie, dacă genul ar fi fost într-adevăr original — dar nu e așa, fiind-că ușor ne putem imagina că un poet ca Accius, care în 50 de tragedii a imitat mereu pe alții, nu va fi făcut altceva în cele două praetextate ale sale de cât să pue câte-va nume romane și puțină intrigă originală, și în colo să fi imitat tot mersul, toate procedeele și toate mijloacele după originalele de care s'a servit de atâtea ori. Apoi acest gen dramatic n'avea tocmai mulți sorți de isbândă din cauza subiectelor curat istorice pe care le lua. Dramele istorice n'au reușit în genere, și nici chiar cele ale lui Shakespeare nu fac tocmai excepție, cu toată genialitatea autorului lor. Și această observație este valabilă nu numai în ceea-ce privește drama, ci și epopeea istorică, și iată de ce îndată cu fabula crepidata cade și praetextata.

Atât e de adevărat că tragedia cu toată înflorirea ei strălucitoare, era o floare artificială, și nu una naturală, în cât este înlocuită în Roma nu de vre-un gen literar serios și demn ca și ea, care ar fi satisfăcut deci într'un chip deosebit vre-o trebuință intelectuală pe care o satisfăcea tragedia, ci prin jocurile de gladiatori, ridicate la 105 a. C. la gradul de jocuri publice de către consulii P. Rutilius Rufus și C. Manlius, arătându-se prin introducerea acestor nouă jocuri și prin fabuloasele succese de care s'au bucurat acestea și mai ales cursele de cai din circ, în deceniile următoare, că poporul roman nu era de ajuns de apt pentru a aprecia tragedia. Alături cu aceste jocuri mai rămân și jocuri scenice de ordin inferior, pantomime, balet etc.

Și cu toate acestea tragedia, după cum s'a spus mai sus, s'a bucurat de mari succese în ultimele tim-

puri ale republicei, după cum aflăm mai cu seamă de la Cicero. O observație: mai toate aceste succese se datoresc interpretării și aplicării la present a versurilor unor poeți deja morți. Am citat deja versul pus de Pacuvius în gura lui Ajax:

Men' servasse ut essent qui me perderent!

vers pe care publicul l'a aplicat lui Cesar asasinat de oamenii pe care el îi cruțase, și ca rezultat al „emoțiunii impersonale“ produse de opera de artă a lui Pacuvius, a fost dărâmarea locuințelor conjuraților de către poporul înfuriat. Un alt exemplu: Cicero fusese exilat după propunerea demagogului Clodius. Se juca la teatru Brutus al lui Accius. Era vorba de regele Servius Tullius:

Tullius qui libertatem civibus stabiliverat.

Publicul cu cel mai mare entusiasm aplaudă aplicând versul lui M. Tullius Cicero.

Un public așa de preocupat de nevoile momentului și de simpatiile și antipatiile sale politice, nu va putea gusta pe deplin adevărata artă înaltă, obiectivă și impersonală, o adevărată tragedie cum erau *Perșii* lui Eschyl, pentru a lua un singur exemplu din teatrul grec, piesă, în care de și subiectul este luat din ultima actualitate, publicul era ridicat mai pre sus de victoria de la Salamina, într'o sferă unde nu mai erau nici Perși nici Atenieni, ci numai oameni cu nemăsuratele lor nenorociri, care trebuie să inspire ori cui gânduri serioase și adâncă milă pentru ființa omenescă. Nu era poporul roman pentru o asemenea tragedie, dar nici altul de cât nobilul și alesul între cele alese, poporul atenian.

intriga si rolul din nra reuvas nici titlurile cci
dilor sale -5

STATIUS CAECILIUS

A trebuit să întrerupem expunerea istoriei tragediei din timpul republicei prin tratarea lui Plaut, ca unul din cei mai vechi poeți romani, ca anterior celor trei tragici mai însemnați: Ennius, Pacuvius și Accius. Acuma după ce am încheiat tot ce aveam de spus asupra tragediei, să reluăm dezvoltarea comediei palliate și să începem cu cel mai apropiat succesori al lui Plaut. Acesta este:

Stattus Caecilius, născut pe la 219 a. C. la Milan sau în apropiere, mort pe la 166, Celt de origină și venit la Roma în calitate de sclav, cum ne arată și numele de Stattus, nume foarte obicinuit la sclavi (GELLIUS 4. 20). Ca străin de origină, se pare că nu s'a distins nici o dată prin puritatea limbii, cel puțin Cicero ne vorbește despre Pacuvius și despre dînsul ca de niște scriitori, care nu puteau fi luați ca autoritate în materie de limbă.

Caecilius a scris vre-o patruzeci de comedii palliate, din care ne-au rămas fragmente mai scurte și mai neînsemnate de cât de la ceilalți scriitori vechi ai Romanilor; din această cauză și cunoștința noastră despre dînsul se mărginește la aprecierile lui Horațiu, care-i laudă gravitatea, *gravitas* și a lui Varro, care-i

laudă intrigile; mai știm că filologul Volcatius Seditigius în lista poezilor comici latini îl pune pe Caecilius în fruntea tuturor, pe Plaut al doilea, iar pe Terențiu tocmai în locul al șeselea. Câtă pricepere literară va fi avut Volcatius, nu știm în stare să ne dăm seama; în prologul Hecyrei lui Terențiu însă, actorul Ambivius ne spune, că în piesele lui Caecilius, jucate de el, a fost sau fluerat sau aproape fluerat, și că numai prin stăruința și arta sa a putut deprinde publicul să-l asculte.

Din ce cauză nici Caecilius nici urmașul său Terențiu n'au avut succes? Răspunsul nu e greu de dat. Plaut, singurul poet comic aplaudat, a știut să dea publicului ceea ce acesta putea să înțeleagă și să aprecieze: piese de intrigă cu caractere exagerate și sumar schițate, cu psihologie puțin fină, cu glume groase, în care îndrăsneala de și trecea adesea peste marginile permise, ajungea însă câte o dată la genialitate — era un poet cu un fel de talent bine determinat și foarte pronunțat. Terențiu, și pe cât se pare și Caecilius, care face tranșiția între el și Plaut, se țin mai aproape de originalele grecești, și pe cât se vede dintr'o comparație făcută de Gellius într'un pasaj din Caecilius și originalul său Menandru, poetul roman n'are fineța de cugetare nici posibilitatea de expresie pe care le avea Menandru.

Cu Plaut seamănă Caecilius în felul de eroi puși pe scenă: parasiți, care dau pârjol prin lucrurile de mâncare, sclavi totdeauna alergând, bărbați nemulțumiți cu nevestele lor — dar probabil că numai această asemănare exterioară va fi fost între ei, și că vioiciunea, *vis comica*, îi va fi lipsit lui Caecilius.

Cu Terențiu s'ar găsi de asemenea asemănări — mai dese sentințe morale, tipuri mai blânde și mai

moderate. Numele pieselor sale, netraduse ci lăsate ca în original în mare parte, ar denota o mai mare fidelitate față de original, ca și la Terențiu care păstrează în totul titlurile grecești și spre deosebire de Plaut, care le traduce totdeauna. Acesta va fi fost probabil felul de a scrie al lui Caecilius și așa ne-am putea explica nesuccesul său față de Plaut, din cauză că publicul lui Plaut nu putea gusta un teatru cu pretenții de rafinare artistică, și chiar față de Terențiu, care viind mai târziu va fi avut un public mai înaintat și mai potrivit de cât cel de pe vremea lui Caecilius.

*Fab. bogata cu personaje de caracter comic
"paliata" & person. & utriusq. etc. e greca.*

Fabula pretextata cu subiect roman

Repr. fab. paliata - 1 Plaut & Terentius & 2 Caecilius

Trabea, Atilius, Turpilii

Fab. tog. Terentius 95

Melancholice comedia (Pantomima)

Minurile. Pantomima.

H

TERENTIUS

Ca unic isvor pentru biografia lui Terențiu ni s'a păstrat de către comentatorul său Donatus o vita scrisă de Suetoniu, căreia Donatus i-a mai adăugat un auctarium. După acest isvor, P. Terentius Afer s'a născut la Cartagina la 185 a. C. Cognumele Afer ne arată că el nu era nici Roman nici Pun de origină, ci Libyan. Veni la Roma ca sclav al senatorului Terentius Lucanus, care fiind încântat de calitățile sale intelectuale și fizice, îi dădu o educațiune aleasă și apoi îl liberă. După aceea Terențiu deveni amicul intim al lui Scipio Aemilianus și Laelius, și din această cauză a și fost acusat de adversarii săi literari că nobilii săi amici l'ar fi ajutat la compunerea comediiilor. După ce represintă următoarele șese comedii: *Andria* după Menandru, în 166, *Hecyra* după Apollodor din Caryst, 165, și din cauza nereușitei piesei, încă de două ori în 160; *Heautontimorumenos* în 163; *Eunuchus* în 161, ambele după Menandru; *Phormio* după Apollodor în 161, *Adelphoe* după Menandru și câte-va scene din Diphilos în 160, pleacă în Grecia, și la întoarcere moare în 159. Numai data morții sale este sigură; cea a nașterii este dobândită prin combinarea altor date, și nu tocmai probabilă, căci ori cât de precoce ar fi un poet, cu greu ar putea represinta la

18 ani o piesă ca *Andria*, și de aceea trebuie să admitem că T. s'a născut înainte de 185.

Făcând abstracție de felul de talent al lui Terențiu, acest poet a fost pus prin relațiile sale sociale în măsură să cunoască obiceiurile și mai ales gusturile și aplicările celor mai înalte cercuri din Roma. Faptul că el, vechiu sclav african, ajunge protejatul intim al lui Scipio, Laelius și Furius Philus, ne este un indiciu că piesele sale se vor deosebi de cele ale lui Plaut. Pentru a ne da seamă de aceste deosebiri să începem cu studiul caracterelor.

S'a văzut că rolul principal în mai toate comediile lui Plaut îl aveau sclavii, șireți până la genialitate și intriganți lipsiți de ori-ce soi de scrupule. Că vor fi existat în realitate întrupări ale unor atari închipuiri de poet, ne putem ușor imagina — că în majoritatea casurilor, așa se va fi întâmplat lucrul ca sclavul să fie învingătorul, iar bătrânul stăpân unealta ridicolă și decăzută în mâinile acestuia, nu putem de loc să credem. La Terențiu lucrurile se schimbă cu totul: sclavii își reiau rolul lor de subalterni, de persoane supuse, chiar atunci când au intrat cum-va în intimitatea stăpânului. Un exemplu îl avem în *Parmeno* (*Hecyra*), care servește mai mult pentru expoziția piesei, și care fiind-că știe unele lucruri, care l-ar putea ajuta să înțeleagă o întâmplare, ce stăpânul său ar dori s'o ție ascunsă, e trimis toată ziua după împlinirea unor comisoane imaginare, devenind astfel singurul rol, pe socoteala căruia se rîde în această comedie. La urmă când vede pe stăpânul său că e mulțumit și că vrea să-i facă un dar pentru o mare facere de bine, se încearcă, dar în zadar să vadă care ar fi acea facere de bine; stăpânul îl ia în rîs și-l face să tacă.

Au rămas ce e drept ceva urme de vechii sclavi ai lui Plaut: istețul și inventivul Davus (Andria), Syrus (Heautontimorumenos) și Geta (Phormio), dar ori cât de inventivi și de îndrăzneți ar fi ei, deosebirea este mare între ei și între eroii lui Plaut: la acesta sclavii triumfă și dictează apoi stăpânilor, la Terențiu toți sînt umiliți către sfârșitul piesei: Davus este legat *quadrupes* de mâni și de picioare și aninat, Syrus e amenințat cât-va timp să piară de foame împreună cu tînărul său stăpân, desmoștenit de înfuriatul paterfamilias, Parmeno (Eunuchus), care se arată că e om inteligent și se pricepe în psihologia amorului, e la urmă tras pe sfoară și făcut ridicol de o servitoare — cu un cuvînt, sîntem departe de Plaut.

Ridicolii bătrâni ai lui Plaut, mai ridicoli când erau și „stâlpi ai senatului“ devin la Terențiu oameni foarte respectabili, a căror voință este respectată de fiii lor. Chiar când sînt înșelați ca Chremes (Heautontimorumenos) pentru scurt timp de sclav și de fii, se pricep a-și lua măsurile necesare ca voința lor să fie ascultată. Dacă și sînt trași pe sfoară une-ori, totuși la urmă ei sînt învingători și cine rîde la urmă, rîde mai bine. In legătură cu părinții de familie vin și veneratele matrone, care nu sînt megerele lui Plaut, mândre de zestrea lor și tari prin prisosul de viții ale legiuiților lor soți, ci femei de bun simț, cu iubire pentru copii lor și nu fără oare-care autoritate asupra soților — numai în ce privește soarta copiilor, bine înțeles. Dintre ele cea mai interesantă este Sostrata (Hecyra), soacra amabilă și gata de jertfă pentru pacea familiei. Respectate în genere de bărbații lor, chiar când aceștia se poartă cam brutal cu ele ca Laches (Hecyra), care îi face mereu fel de fel de imputări Sostratei, imputări nedrepte, dar de bună credință, și

care totuși când vede jertfa nevestei sale, îi vorbește scurt, plin de iubire și de duiosie, așa cum se cuvine unor bătrâni care au trăit o viață împreună.

Tinerii, persoanele imediat însemnate după sclavi în teatrul lui Plaut, sînt fii respectuoși, prea respectuoși poate față de părinții lor.

Dar ori cât de respectuoși ar fi ei pentru voința altuia, totuși trebuie să aibă și ei aplicările lor proprii, căci alt-fel ar fi persoane inutile economiei unei comedii; își permit deci să iubească fără știrea părinților, dar când vine asupra lor autoritatea părintească, sau se supun în totul ca Pamphilus (Hecyra) care-și părăsește amanta și se însoară cu mireasa indicată, sau e mai energic și primește să se însoare, dar cu una ochită de mai nainte, d. e. Clitipho (Heautontimorumenos), sau lasă toate lucrurile baltă în seama lui Dumnezeu și a prietenilor, neîndrăznind să se arate înaintea tatălui său, pe care îl supăraseră printr'o căsătorie neașteptată ca Antipho (Phormio) sau lasă în sfîrșit totul în voia sclavului, nevoind altceva de cât amânarea ca Pamphilus (Andria) etc. Unul singur ar face excepție, Ctesipho (Adelphoe), dar nici acesta, fiind-că și el, dacă ar fi fost lăsat la propria sa inițiativă, și n'ar fi fost ajutat de fratele său, de sigur și-ar fi luat mai de grabă lumea în cap, de cât să facă ceva în contra voinții tatălui său.

Amantele nu sunt curtisane de profesiune, ci fete care se recunosc de născute libere. Chiar curtisanele, afară de Bacchis (Heautontimorumenos) nu sînt lipitorile lacome, nu tocmai deosebite de lenones, ale lui Plaut, ci femei amabile și care se bucură de fericirea foștilor lor amanți, ca Bacchis (Hecyra), care contribuie și ea la restabilirea păcei într'o casă turburată fără voia ei. Amintire despre curtisanele lui Plaut este

un scurt rol al unei babe, curtisană emeritată (Hecyra).

Mai rămâne un singur leno (Phormio) nedeosebit de cei ai lui Plaut, un „miles gloriosus“ și doi parași. Unul din ei, Phormio, e mai mult intrigant de cât parazit, celalalt, Gnatho, și „regele“ său, militarul Thraso (Eunuchus) sînt foarte interesați de comparat cu eroii analogi ai lui Plaut. Soldații lui Plaut, prin enormele lor minciuni, par un fel de nebuni; se laudă numai cu isprăvi în arta lui Marte și cea a lui Cupido; Thraso însă, este un om de lume, nu numai soldat; se laudă cu prietenia unui rege și cu vorbele de spirit ce le va fi rostit în cutare și cutare societate, vorbe de spirit nu grotești, ci numai vechi, de pe timpul lui Livius Andronicus. Gnatho este și mai interesant, fiind-că în el vedem pe rafinatul parazit din teatrul lui Menandru, mult deosebit de „lingetalgere“ al lui Plaut; un om care nu spune ghidușii, și nu îndură toate brutalitățile la masa patronului, ci un cunoscător fin al naturii omenești, un om care știe cântecul sirenelor din *Odyssea* lui Homer, și care are de gând să fondeze o școală de Gnathonici, analogă celei a Stoicilor, Academicilor, etc. în care să se învețe arta lingușirii.

Acestate sînt caracterele lui Terențiu. Un defect al celor ale lui Plaut era monotonia lor, puțină lor nuanțare și puțin profunda lor psihologie. În prologul de la *Heautontimorumenos*, poetul declară:

Ne semper servos currens, iratus senex
Edax parasitus, sycophanta autem impudens,
Avarus leno, adsidue agendi sint mihi....

„Să nu am neconținut de jucat rolul sclavului care aleargă, al bătrânului mînios, al parazitului hămesit,

al intrigantului nerușinat, al lui *leno*, lacom de bani, „acestea sînt caracterele lui Plaut, dar nu și ale lui Terențiu: la el varietatea e mai mare de și numărul pieselor e cu mult mai mic. Din cauză că Terențiu se pricepea să depingă tipuri caracteristice și să le nuanțeze mai fin, nu-i ajungeau persoanele din piesele originale grecești, și de aceea a recurs la *contaminatio*, lucru despre care s'a vorbit deja. Interesant este mai ales din acest punct de vedere Eunuchul său. De și admirabil trebuie să fi fost originalul lui Menandru, dacă judecăm după prelucrarea latină, totuși pentru a mai introduce încă două caractere foarte interesante: *miles gloriosus* și *parasitus*, Terențiu, n'a pregetat să le împrumute din o altă piesă a lui Menandru (*Colax*), și să le îmbine în intriga piesei, care s'ar fi putut dispensa de ele; așa dar a *contagiât* „Eunuchul“ cu „Lingușitorul“ după expresia răutăcioasă a adversarilor săi.

Fina nuanțare a caracterelor analoage se vede în toate piesele. În *Eunuchus*, capodopera poetului, doi frați amorezați amândoi, dar deosebiți nu atîta prin caracter, cât prin prisosul de îndrăzneală, ce-l dă unuia din ei vîrsta, care nu s'a lovit încă cu capul de pragul de sus, ne dau o pîreche minunată prin amorul melancolic și plin de teamă al lui Phaedria, fratele mai mare și prin încrederea fără margini în sine a lui Chaerea, tînerul de 16 ani, care reușește în toate, tocmai din cauza încrederii sale.

Mai interesant încă din punctul de vedere al nuanțării sînt Adelphoe, doi frați bătrîni și doi tineri, fii amândoi ai unuia din cei bătrîni, dar crescuți unul de tatăl său propriu, celalalt de unchiu-său. Bătrîni, unul Micio, epicureu luminat, om care trăește și lasă lumea să trăească, om de onoare, și conștient de da-

toriile sale de părinte față cu fiul adoptiv, cu toată aparenta sa neglijență; celalalt bătrân, Demea, vechiu moșier econom și muncitor, om de voință și de principii austere, aspru și neertător față cu sine însuși și cu alții. Fiii se resimt de educația primită, dar nu în așa grad ca să li se innădușă în ei glasul naturii, căci cu toată asprimea lui Demea, fiul său tot s'a amoretat de o cântăreață. Cu câtă fineță nu sînt de asemenea depinse caracterele celor doi bătrâni din Heautontimorumeros! Unul, după ce vede că a făcut o greșală, neștiind cum să îndrepteze lucrul, se lasă fără nici o hotărîre, cum va da norocul, celalalt, om norocos și aplicat — cum e și natural — să creadă că norocul e datorit numai înaltei sale înțelepciuni, gata, ca tot omul mulțumit, să ajute cu sfaturi și cu simpatia pe vecinul, pe care-l compătimizește, dar pe care de sigur în fundul inimei sale nu-l stimează tocmai mult; și tot așa în toate piesele.

Dar poate că exagerăm, și poate s'ar vedea în cele dezvoltate până acuma o deosebită superioritate a lui Terențiu asupra lui Plaut.

De și mai fin nuanțate de cât ale lui Plaut, nici caracterele lui Terențiu nu sînt scutite de monotonie și dacă la Plaut aveam lumea sub formele ei violente, la Terențiu din contră toate sînt prea blânde și prea pastorale. Toți tinerii au *bonum ingenium, pium, pudicum*; ba dacă unul își permite să adreseze zeilor dorința ca tatăl său să ostenească așa de bine ca trei zile să nu poată eși din casă, se grăbește îndată să adoage: „quod cum salute ejus fiat“; ba nu numai atât, dar și curtisanele au devenit părtașe la fericirea casnică a foștilor lor amanți. Un fel de monotonie sentimentală, analoagă celei care a bătuit întreaga literatură a secolului al 18-lea, e un defect de care nu e

scutit Terențiu cu totul; în acelaș timp și o mare calitate: o nouă concepție a amorului de cât cea a literaturii grecești, mult mai apropiată de cea modernă, de cât la ori care alt poet, chiar de cât la Virgiliu, sau Ovidiu, în care se pot prevedea numai defectele artei moderne, nu și calitățile ei.

Acest amor mai imaterial și așa de puternic, în cât numai moartea îl poate învinge, se poate vedea mai ales în *Andria*. Mai au și alte calități femeile iubite din teatrul lui Terențiu de cât frumusețea, pur și simplu. *Andria* nu e numai foarte frumoasă, dar e și de o deosebită grație și se înțelege sufletește perfect cu amantul ei. *Philumena* (*Hecyra*) s'a purtat așa de nobil cu prevenitul ei soț, în cât acesta se simte cel mai nenorocit om din lume când se vede silit să se despartă de ea, și cu toate acestea, nu se spune nici o vorbă de frumusețea ei — e numai *perliberalis*, termen, care se rapoartă mai mult la moral de cât la fisic. Și tot așa în celelalte piese.

O altă deosebire între teatrul lui Plaut și cel al lui Terențiu vine din concepția morală, ce o au ei despre lume. S'a văzut cum la Plaut triumful este totdeauna de partea celor tineri și frumoși în contra bătrânilor, care sînt totdeauna ridicoli — la Terențiu nu mai întîlnim asemenea situații sau dacă le întîlnim, ele sînt trecătoare și desnodămîntul piesei dă totdeauna dreptate celui ce-o are, iar nu numai de cât unui tîner fără alte merite de cât că-și înșeală părinții în folosul unei curtisane. Să nu se creadă însă pentru acesta că Terențiu ar fi un poet tendenționist, care ar vrea să susțină în piesele sale diverse tese morale ca *Dumas* fiul. Desvoltarea intrigei este totdeauna așa de nesilită și așa de naturală, în cât nici într'un cas n'am putea zice că poetul susține o tesă: sau dacă susține

este tot așa de discret moralist ca și Molière. Să luăm vre-o două exemple: Clitipho (*Heautontimorumenos*) întreține fără știrea părinților săi relații cu o curtisană foarte cheluitoare, pe care prin intrigile unui sclav meșter ca cei ai lui Plaut, reușește s'o aducă acasă și să o dea de alt ceva înaintea tatălui său, care e înșelat cât-va timp de sclav. La Plaut așa s'ar fi terminat piesa; la Terențiu însă, tatăl descopere intriga, su-părarea îl prefăce dintr'un ridicol de comedie într'un personaj tragic, și se poartă așa de serios cu fiul și cu sclavul, în cât amândoi încep să se gândească la perspectiva că vor muri de foame, și fiul renunță la curtisană și consimte să se însoare fiind încă foarte mulțumit că a scăpat cu atâta.

Mult mai însemnată din acest punct de vedere este piesa *Adelphoe*, una din cele mai minunate ale poetului. Dintre cei doi frați: Micio, cel bine crescut și amabil, și Demea aprigul și asprul moșier, cel de al doilea este ridicol în mai multe scene și mai ales ridicol într'o convorbire cu sclavul Syrus. El, omul serios și cu dor de copiii săi, din care ar voi să scoată oameni cât mai cum se cade, este displăcut și luat în ris de toți ai săi. Așa s'ar isprăvi la Plaut; Terențiu însă nu vrea să fie simplu meșter de caraghioslicuri, ci vrea să arăte lucrul, cum este în realitate, și de aceea, fără tirade, nici declamații morale, cum ar fi făcut un poet tendențios, ci în cel mai natural chip posibil unei piese dramatice, face să se vadă cât de superior este omul de caracter unui „lasă-mă să te las“ și de și piesa are de subiect cestiunea creșterii copiilor, el o rezolvă așa de natural, în cât nici nu se simte existența unei tese.

După cum în ce privește cunoștința caracterelor și a sufletului omenesc, Terențiu s'a arătat mai fin și mai

priceput în nuanțare, tot așa, ca poet moralist, are nu numai o concepție mai morală despre lume de cât Plaut, dar e și mai bogat în mici și fine observații morale, pe care le exprimă în mod lapidar, așa în cât multe din aceste expresii au rămas proverbiale, ca versul din prima scenă a lui *Heautontimorumenos*:

Homo sum, humani nil a me alienum puto.

și altele, de tot numeroase mai ales în expoziția de la Andria, dialogul între un bătrân cu un libert favorit al său, care a învățat de la bătrân multe lucruri frumoase și i-le spune în chipul cel mai natural.

Din cele spuse până acuma se poate vedea, că Terențiu este un poet realist, dacă înțelegem prin realism copia societății, așa cum este ea în majoritatea caracterelor și împrejurărilor ce le presintă, — așa cum trebuie să înțelegem realismul; căci dacă înțelegem numai copia ticăloșilor și miseriilor atât fizice cât și intelectuale și morale, sau copia unor acte pur fiziologice ca cele obicinuite în arta realistă francesă, de sigur că în acest sens Terențiu nu este realist de loc. Apoi s'a mai arătat, că Terențiu este poet psiholog și moralist, dar în acelaș timp și cam sentimental, și că ar fi creat drama burgesă în sensul modern, dacă i-ar fi permis felul de viață socială de la Greci și Romani, despre care s'a vorbit în caracteristica generală a comediei palliate. În tot cazul Diderot părintele dramei burgese își recunoaște de premergător pe Terențiu cu piesa sa *Hecyra*.

Intrând în chestiunea tratării subiectelor alese de poet și ținând seamă de felul de talent pe care trebuie neapărat să-l aibă un poet realist, psiholog și moralist, trebuia să ne așteptăm, că și mersul producțiilor unui atare poet nu poate fi violent, ba nici

chiar vioiu, ci liniștit și moderat; comedia devine din *motoria* cum era la Plaut și de multe ori la Caecilius, *stataria*, liniștită. Ambivius Turpio principalul actor al lui Terențiu și al lui Caecilius îmbătrânise și n'ar mai fi putut juca piese motoriae; spre norocul său își găsisese și un poet potrivit pentru felul său de a juca, și despre aceasta ne vorbește el între altele și în versurile deja citate din prologul lui *Heautontimorumenos*, versuri, care ne-au servit de caracteristică a teatrului lui Plaut față de cel al lui Terențiu.

▷ Pentru asemenea comedie liniștită se cerea și un altfel de imaginație, alt stil și altă versificație. Dacă la persoane nedominate de vre-o pasiune puternică și la intrigi obicinuite, luate din viața de toate zilele, poetul ar fi întrebuițat un stil vioiu, plin de imagini colorate și îndrăznețe, cum sînt cele din teatrul lui Plaut, ar fi fost o mare nepotrivire. Stilul lui Terențiu însă este pe deplin potrivit subiectelor ce le tratează; — e o mare calitate această potrivire între fond și formă, dar în acelaș timp aici se vede și inferioritatea lui față de Plaut: ce e drept, nuanțează mai fin psihologia caracterelor, este un mai conștiincios moralist; în toate ale sale, fond și formă sînt mai îngrijite; ce-i lipsește însă este poesia, cel puțin, dacă e și el poet, atunci Plaut este un mult mai mare poet de cât dînsul prin surprinzătoarea sa imaginație și prin mijloacele de sensibilizare, care-i stau la îndemână, tocmai ceea ce se cere unui poet. Cele zise despre stil în genere, se pot repeta și despre limbă și versificație. Unde mai e bogăția de cuvinte concrete și plastice, unde mai e variația metrelor schimbându-se la fie-care schimbare de sentiment? Limba lui Terențiu este o limbă corectă, limba cercurilor celor mai alese din Roma; limba lui este cel mai vechiu monument de

sermo urbanus. Metrica sa se reduce la senare iambice, septenare și octonare trochaice în cea mai mare parte; *dicerbia* sînt ca și la Plaut în senare, *cantica* în trochee, dar aceste cantica nu mai sînt așa de întinse ca la Plaut, și Quintilian găsește că sînt tot prea întinse, dacă se ține seamă de caracterul acestor comedii.

Ne-a mai rămas, să ne întrebăm, în ce relație a stat Terențiu cu originalele sale și câtă originalitate are? Cea d'întăiu observație e, că două piese mai slabe ale sale, Hecyra și Phormio sînt prelucrate după Apollodor din Caryst și că toate celelalte sînt prelucrate după câte una singură sau contaminate din câte două ale lui Menandru. O singură situație din Adelphoe, e împrumutată de la Diphilos și nu tocmai bine cusută la celelalte. Așa dar dacă piesele sale, când sînt bune, sînt după Menandru, și când nu mai sînt după Menandru, nu mai sînt bune, nu e greu de imaginat, cât de dator este Terențiu originalelor sale. Menandru, marele artist al comediei nouă atice, una din perdelele cele mai regretabile ale literaturii antice, l'a inspirat mult mai tare de cât pe Plaut, care imita mai ales pe Philemon și Diphilos. S'a arătat apoi, cât de mult se depărta une ori Plaut de originalul grec, înlocuind relații grecești cu altele romane; la Terențiu mai că nici urmă nu există de asemenea independență, și afară de *Hecyra* 314, unde bărbatul, sosit din călătorie, trimete pe un sclav înainte, să-l anunțe la nevastă, obicei roman și nu grec (Plutarch); de o formulă de drept roman și de o expresie împrumutată la jocurile de gladiatori, cu greu s'ar mai putea găsi urme, că Terențiu este poet roman și nu grec. Dar atunci avem noi în Terențiu echivalentul lui Menandru măcar pentru patru piese? Nici aceasta nu se poate susține. Traducerea nu prețuiește nici o dată originalul,

și cât despre Terențiu, Cesar în câte-va versuri de laudă îl numește *dimidiatus Menander*, zicând că pentru a fi un Menandru întreg îi lipsește *vis comica*; tot în versuri vorbește și Cicero, spunând că Terențiu redă pe Menandru, dar *sedatis vocibus (motibus)*, amândouă caracterisări perfect de juste pentru un traducător, căci vioiciunea unei opere originale se pierde în traducere chiar numai printr'o topică nepotrivită, și de aceea ușor putem să ne imaginăm, că Terențiu trebuia să fie numai un *dimidiatus Menander*.

Terminând caracteristica lui Terențiu să vedem, cum a fost el primit de publicul roman și ce soartă a avut fabula palliata după moartea lui. S'a văzut, de ce mare succes s'a bucurat Plaut, cel puțin înaintea marelui public al plebei romane, întâiu din cauza talentului său puternic, și apoi din cauza adaptărei mai mult sau mai puțin a pieselor grecești la relațiile romane, — (un semn al acestei adaptări ar fi și numele tuturor comediilor plautine, latinești toate. — După acesta vine *Caecilius*, transiția la Terențiu, care se ține mai strâns de original, și la care jumătate își păstrează numele. Moare *Caecilius*, dar îi rămâne școala, și în ea mai ales un bătrân pedant *Luscius Lanuvinus*. Prin apropierea treptată de originalele grecești, prelucrările devin tot mai puțin accesibile, sau cel puțin, mai lipsite de interes pentru plebea romană. Terențiu merge și el în această direcție și de aceea nu este apreciat după merit de public. *Ambivius Turpio* în prologul de la *Hecyra* ne spune câtă stăruință i-a fost de nevoie, ca să-l joace pe *Caecilius* și Terențiu.

Dar nici între așa pretinșii cunoscători, Terențiu nu se bucura de mulți admiratori. Mai ales sus pomenitul *Luscius Lanuvinus* se lega mereu de el, criticându-i lipsa de *diligentia*, că nu se ține strict de

original, *tenuis oratio et scriptura levis*, acuzându-l când de *contaminatio*, când de *plagiat*. Poetul hărțuit așa, mai ales un poet care-și dădea bine seamă, că teatrul său este foarte deosebit de cel al celor doi premergători, și că-și dădea seamă se vede chiar din unele vorbe ale eroilor săi, (o curtisană d. ex. se laudă că ea face bine fostului ei amant, că ea nu e ca celelalte curtisane — ale lui Plaut, bine înțeles etc), poetul, zic, se văzu silit să se apere, și pentru aceasta a dat altă destinație proloagelor, care serviau la Plaut pentru expoziție, servindu-se de ele pentru a se apăra, pentru a ataca și mai ales amenința pe *vetus poeta*, Lucius Lanuvinus, fără însă a-i pomeni numele. Dar atunci, având nevoie pentru expoziție de alt mijloc, recurge la *πρόσωπα προτακικά*, persoane fără alt rol de cât acela de a ajuta în convorbire la expunerea subiectului, sau în casurile cele mai bune, Eunuchus și Adelphoe, expunerea se face natural și fără acele roluri convenționale. Dar cu toată apărarea și cu toată polemica, Terențiu și comedia palliată trebuiau să cadă și din cauze analoage celor expuse la decadența tragediei. S'a arătat la Plaut, cum o comedie imitată, ca să poată fi apreciată trebuie să fie numai comedie de intrigă și nu de obiceiuri, și cum comedia de caracter este un gen prea greu; dar ori cum ar fi, greu sau ușor, tot pe intrigă sau pe obiceiuri trebuie să se bazeze, căci niște caractere nu pot lucra în vid. Urmașii lui Plaut sînt însă din ce în ce mai puțin înzestrați pentru comedia de intrigă; inovațiile lui Terențiu sînt prea neașteptate și prea departe de ceea ce văzuseră oamenii la Plaut; era natural ca publicul să se plictisească și să părăsească teatrul pentru lupte de atleți, acrobați și jucători pe funie. Când odată s'a început acest obicei, și când poeții care vin seamănă tot mai

puțin cu Plaut, atunci și comedia trebuia să decadă tot mereu, și drept vorbind Terențiu este cel din urmă reprezentant al fabulei palliate, căci ceilalți nici nu merită a fi amintiți, afară poate de Sextus Turpilius, mort la 103 a. C. de la care au rămas câte-va fragmente din vre-o douăsprezece comedii, fragmente care arată multă asemănare cu Terențiu; de aici se vede că subiectele comediei palliate se istoviseră, și că de ar mai fi fost gustul publicului pentru asemenea literatură, genul tot mort rămânea, căci poeții erau siliți să se repete, cum s'a și întâmplat într'adevăr cu cei ce s'au încercat în acest gen în timpul imperiului.

Manuscrise: 2 recensiumi, I represintată prin *Bembinus* (V sec); II prin două clase de mss. din sec. IX, XXI.

Printre ediții cităm pe cea a lui DZIATZKO (la Tauchnitz).

Minunat commentar scris de gramaticul AELIUS DONATUS (sec. IV) pentru toate comediiile, afară de *Heautontimorumenos*, și editat în ediția lui Terențiu de Klotz, 1840.

Vezi și FABIA, *Les prologues de Térence*, 1889; CARTAULT, *Questions sur l'Eunuque*, 1896.

Eunuchus a fost tradus (mediocru) de G. COȘBUC sub titlul *Parmeno* și publicat în revista *Familia*, XXXIII, 18 și urm.

COMEDIA TOGATĂ

san tabernaria

Contemporani cu Terențiu și după el au trăit trei poeți, a căror viață ne este aproape necunoscută, Ti-tinius, Atta și L. Afranius, care au cultivat genul, numit fabula togata, gen născocit poate de Naevius și uitat de ceilalți poeți. Această comedie cu subiecte italice, numită și tabernaria, după persoanele obicinuite pe care le lua de eroi, lucrători și oameni săraci, care locuiau prin taberne, ne arată că genul acesta nu-și permitea să-și aleagă, poate, eroii și din clase sociale mai înalte, și tot această convingere ne-o dă născocirea posterioară (în timpul lui August) a unui altfel de comedie — fabula trabeata — deosebită de tabernaria, fiind-că trata numai subiecte din viața cavalerilor, îmbrăcați cu trabea. Dacă această ipotesă ar fi adevărată, ceea ce nu se poate afirma cu toată siguranța, am avea explicarea scurtei înfloriri a acestui gen literar. Ar fi exclusivismul, atât de puțin favorabil vieții. Viața ese din conflictul a tot felul de oameni din toate păturile sociale, iar nu din relațiile a câtor-va indivizi luați totdeauna din acelaș loc și deci puțin deosebiți între ei.

Că acesta este adevărul ne poate servi istoria tuturor genurilor literare din toate literaturile: să se compare d. ex. viața care respiră în operele lui Sha-

kespeare, Molière etc. cu concepțiile ofticoase ale romanilor zise de salon, sau cu cele pretinse realiste, ale căror autori nu mai văd alt-ceva pe lume de cât bețivi, prostituate, făcători de rele, și alte ființe de aceeași categorie socială ori morală.

Altă cauză a pripitei decadente a comediei togate o vede Mommsen în chiar condiția materială a acestui gen. Legile nu permiteau ridiculizarea unui cetățean roman, de cât în margini foarte restrânse. Adevărul e că nici din numeroasele titluri, nici din cele 450 de fragmente, nu vedem că acțiunea s'ar fi petrecut în vre-una la Roma; din contră multe titluri ca: *Setina*, *Veliterna*, *Insubra*, *Aquae caldae*, fragmente în care se iau în rîs cei ce vorbesc dialectele osc sau volsc, ni arată că numai de provincialii fără drepturi de cetățenie romană, ci numai latină, își puteau rîde poeții Romei. Cu timpul (90 a. C.) însă dreptul de cetățenie se întinse asupra întregii Italii, afară de Gallia Cisalpină, și de oare-ce comedia, pe cât se pare, era comedie mai mult de obiceiuri și Celții erau prea puțin cunoscuți și prea puțin interesanți, ca să mai îndemne pe poeți a le pune viața lor pe scenă, și fabula togata trebuia să piară lăsând locul altor genuri literare, venite din Capua și Atella, orașe din Campania, care-și perduseră drepturile de cetățenie, și ai căror locuitori puteau fi ridiculizați fără frică de bătaea cu bastonul, de care vorbeau cele 12 table.

Ori-care din aceste cauze va fi cea adevărată, sau poate amîndouă, să ne oprim asupra producțiilor acestor trei poeți. Din titluri și fragmente se vede că puneau pe scenă deosebite profesii, între altele, profesiunea fullonilor, profesie neesistentă acuma, dar foarte însemnata la Roma — curățitorii și spălătorii de toge, — într'un scurt fragment e vorba de o ceartă

între fulloni și niște țesătoare. O piesă, *Aquae Caldae*, trebuie să fi avut ca subiect viața de la băi și locurile de vilegiatură. Alte titluri ca *Megalensia*, *Compitalia* trebuie să fi descris sărbătorile cu petrecerile lor, nu în Roma, ci în provincie, dacă admitem ipotesa lui Mommsen.

Dintre acești trei poeți cel mai însemnat era L. Afranius, despre care aflăm din Cicero, că imita pe tragicul C. Titius, introducând și el *argutiae* avocățesti în comediile sale; din prologul de la *Compitalia* se vede apoi și deosebita sa admirație pentru Terențiu:

Terentio non similem dice: quempiam.

„Cu greu i-ai găsi pereche lui Terențiu“

Quicquid loquitur (Terențiu?) sal merum est.

„Tot ce vorbește . . . . e spirit“.

Dar acest prolog este important din alt punct de vedere; iată ce ne mai rămâne:

Fateor, sumpsi non ab illo modo,
Sed ut quisque habuit conveniret quod mihi
Quod me non posse melius facere credidi,
Etiam a latino . . . . .

„Mărturisesc, am luat nu numai de la acesta (Menandru), dar de la toți cei ce aveau ceva ce se potrivea pentru mine, și ce nu credeam că așa putea face eu mai bine; chiar de la scriitorii latini“. . . . .

o prețioasă mărturisire atât pentru Afranius cât și pentru întreaga fabulă togată. Horațiu ne spune: *Dicitur Afrani toga convenisse Menandro*, cu obicinuita sa ironie, tot așa și Cicero. Apoi, relații grecești,

curtisane grecești, proverbe tot grecești, de care se găesc urme printre aceste scurte fragmente ne sînt o dovadă că fabula togată era o producție tot așa de puțin originală ca și pretextata. Poetii schimbau numai locul acțiunii, înlocuiau câte-va relații grecești cu altele analoage romane, ceea ce făcuse de altfel și Plaut în palliatele sale, și lucrul era gata; dar se înțelege, că prin aceasta Romanii n'au câștigat un gen dramatic într'adevăr nou, și deci și aceasta va fi fost o cauză a scurtei înfloriri a fabulei togate.

Totuși poetii se încercaseră să-i dea acestui gen o aparență cât mai romană, de și acțiunea nu se petrecea probabil în Roma. Donatus, comentatorul lui Terențiu, ne spune că în togata nu se întâlneau sclavi mai inteligenți de cât stăpânii lor, cum era cazul obișnuit la Plaut. Apoi un dispreț ipocrit și factice pentru tot ce era grecesc: mai ales în togata se dă numele de *pergraecari* unei vieți trândave și destrăbălate; dar cu de al de aceste mijloace, servindu-se de izvoare grecești și în acelaș timp disprețuindu-i, nu se putea numai de cât crea un lucru original, fiind-că acest dispreț era pură ipocrisie literară, cas obișnuit în istoria literaturii latine, și de care mai ales Cicero n'a fost nepătat. Cu toate acestea trebuie să fi fost și lucruri frumoșele în aceste togate, iată d. e. cel mai lung fragment ce posedăm (Afranius):

Si possent homines delenimentis capi,
 Omnes haberent nunc amatores anus;
 Aetas et corpus tenerum et morigeratio,
 Haec sunt venena formosarum mulierum;
 Mala aetas nulla delenimenta invenit.

„Dacă bărbații ar putea fi cuceriți cu ajutorul vrăjilor, toate babele ar avea amanți; tinereța, gingășia

trupului și amabilitatea, iată vrăjile de care se servesc femeile frumoase; căci bătrânețea nu mai găsește nici un mijloc de a fărmece pe cine-va“.

Apoi cât de interesante ar fi, pentru noi, piesele ale căror eroi erau meseriași italieni, și cât de interesantă ar fi limba lor cu termenii săi speciali! Dar s'au pierdut toate și nu avem de cât pe palliatul Plaut pentru cunoașterea poporului de jos din Roma și Italia, și numai atât cât își putea permite să desfigureze originalele grecești. Fabule togate s'au mai reprezentat în toată jumătatea întâia a primului secol a. C. din ce în ce cu mai puțin succes, până ce au eșit din modă și au fost înlocuite de atellane și mimus.

ATELLANA

S'a văzut cu ocazia începuturilor poeziei dramatice naționale ce erau fescennini versus, întrebuințate mai apoi ca exodium la finele reprezentațiunii unei piese serioase, ceva analog cu drama satirică a Grecilor. Atât Titu Liviu, principalul izvor pentru această chestiune, cât și alți scriitori latini sînt puțin clari, când vorbesc de fazele prin care au trecut aceste exodia și de originile farsei din Campania, a fabulei atellane întrebuințată și ea ca exodium.

Lucrul neclar îl vom lăsa și noi încurcat și ne vom ocupa numai de fasa literară a acestui nou gen dramatic. Cunoscută sub numele de *oscus ludus*, *oscum ludicrum*, *fabula Atellana*, această comedie trebuie să-și fi avut origina în orașelul osc Atella din Campania, care rămăsese numai cu *jus Latii* sau *jus italicum* în timpul războaelor punice. Venită de acolo la Roma, în primele timpuri trebuie să fi fost foarte probabil în dialectul osc, și pe cât știm sigur din mai multe izvoare, ca și celelalte exodia, era rezervată tinerimii romane, și nepermisă actorilor de profesie, care erau de obicei liberi. Tinerii jucau avînd măști — *personae oscae*, — totdeauna aceleași și probabil și costume invariabile. Nici o dată nu erau constrînși să-și scoată măștile, cum puteau fi actorii de profesie. În această

stare atellana a trăit multă vreme ca exodium, gen de improvisație liberă în felul cunoscutei *commedia dell'arte* din Italia modernă: numai planul este schițat de mai înainte, detaliile sînt lăsate pe seama actorilor. După ce însă atât tragedia cât și comedia, fie cu subiect grec, fie cu subiect roman au început să-și pieardă nu numai publicul, ci și poeții care le-ar fi putut duce mai departe, se ajunge la ideea că atellana, dacă ar fi prefăcută într'un gen literar și n'ar mai fi lăsată la improvisările momentului, ar putea înlocui genurile părăsite. Doi poeți: Pomponius Bononiensis și Novius, contemporani ai lui Sulla, întreprind această transformare a atellanei. Ceea ce caracterisază și distinge atellana de toate genurile dramatice sînt măștile sau rolurile de caracter, totdeauna aceleași în tot felul de intrigi și de aventuri. Aceste roluri sînt patru: *Pappus* — Πάππος, bunic, numit în dialectul osc *Casnar* (cascus? bătrîn), un bătrîn ridicol și avar; *Bucco* cel fălcos, vorbaret, obraznic și mîncăcios; *Maccus* — probabil μακρός, după cât se vede dintr'un fragment, în care-și ia rēmas bun de la pragul de sus, de care-și lovise de multe ori glava și de la cel de jos de care se împiedecase adese-ori — un lungan prost, și în fine *Dossenus*, *Dorsenus*, un ghebos, pretins învęțat. Ar fi greu să nu recunoaștem în această străveche atellană, moderna *commedia dell'arte* din Italia cu cele patru roluri neschimbătoare: *Pantalone*, *Brighella*, *Pulcinello* și *Dottore* și cu toate notele sale caracteristice, atît de asemănătoare cu cele ce se știu despre fabula atellana.

Vorbind despre caracterele permanente ale acestor atellane, să nu ne înșelăm să credem că era o comedie de caracter: a prezenta totdeauna un bătrîn prost și ridicol, *senica non sescunclae*, moșneag care nu

prețuește o uncie și jumătate, un lungan care se împiedcă de tot ce-i ese în cale, etc. nu înseamnă a face comedie de caracter. Atellana era mai mult comedie de obiceiuri, brodând pe cele patru caractere convenționale și pe o intrigă oare-care, deosebite observații asupra moravurilor de provincie, mai ales ale Campaniei și ale Galiei Cisalpine, care nu erau apărute de dreptul de cetățenie romană în contra ridiculizării scenice; așa vor fi fost *Campani*, *Galli cisalpini*, *militēs Pomētinenses*. Cu toate piedicile puse de legi, Pomponius și Novius nu vor fi pregetat să-și bată joc nici de lucrurile ridicole, ce le vor fi văzut la Roma, cum de sigur era casul și cu poezii fabulei togate. Așa va fi fost în piesa *Papūs praeteritus*, aventurile unui candidat fără noroc, căci un asemenea candidat, de și era presintat ca cetățean al unei neînsemnate municipalități, nu era deosebit de un candidat din Roma. Aluși nu vor fi lipsit; o analogie avem în satirele lui Juvenal, care de și pretinde că satirizază numai pe cei morți, totuși vițiile și părțile ridicole ale oamenilor fiind totdeauna aceleași, se înțelege că prin satirisarea trecutului, se satirisa și prezentul.

O inovație introdusă de fabula atellană este parodia subiectelor tragice, probabil după poetul Rhinton din Tarent. Asemenea parodii vor fi fost *Agamemno suppositus*, *Marsya*, *Hercules coactor*, *Hercules petitor*, *Phoenissae*, *Pytho gorgonius*, *Mania medica*. Dar nu numai subiecte grecești parodiau acești poeți, ci și romane, d. ex. *Picus*. Subiecte ca *Pytho gorgonius*, *Mania medica* se par că erau obicinuite în orașelele și satele de provincie, și unul din rolurile mai însemnate era cel al lui *Manducus*, un fel de monstru cu o

gură enormă, de care se speriau copiii de țeran, după cum ne spune Juvenal.

Gen popular, suficient pentru a satisface gusturile unui popor nepretențios, atellana, după succesele obținute în timpul lui Sulla, trece pe al doilea plan, de și este încă lung timp cultivată, ba încă sub numele de *commedia dell'arte* se păstrează și în Italia modernă, și locul întâiu îl ocupă un alt gen, despre care voim să vorbim acum.

MIMUS

Ca exodiu și ca intermezzo — embolium — se întrebuița încă din timpul lui Accius un gen inferior, numit mimus, imitarea, mai ales caricatura gesturilor unuia sau altuia; alte ori acest embolium era un danț executat de un singur actor acompaniat de flaut, pentru a distra publicul în entr'acte. Apoi s'a mai adăugat la acest danț întâiu monoloage, apoi dialoage și astfel s'a născut un nou gen de comedie — mimus — menit să ia locul atellanei, în timpul lui Cesar, și să rămâe singurul gen dramatic, represintat pe scenă, în tot timpul imperiului.

Deosebirea între mim și atellană, pe care o înlocuește, este mai întâiu lipsa acelor caractere permanente. În mim e un singur caracter, principal și variat, și vre-o două roluri secundare. Principalul nu este nici caracterul nici intriga, ci imitarea caraghioasă a gesturilor și intonațiilor de voce — de aceea mimii (cum se numesc actorii acestui gen) joacă fără mască. Distinctiv mai e că au papuci fără tocuri, de aci epitetul de planipedes, și ca haină un centunculum (haina pestriță și târcată a arlechinilor moderni italieni) sau un ricinium (haina curtisanelor). De notat mai e că rolurile de femei sînt jucate de femei.

Ca fond, mimul era de o extremă obscenitate. Pen-

tru întâia dată se pun pe scena antică amorurile sau mai bine zis adulteriile femeilor măritate, ceea ce arată o colosală schimbare în vederile poporului roman. Toți scriitorii vechi, cu excepția lui Marțial sînt unanimi în condamnarea acestui gen. Insuși Ovid, acest recunoscut corumpător public și om degradat din punctul de vedere al moralității, ne vorbește, Trist. II.497. cu desgust despre libertățile pe care și le luau mimographii, cum se numeau autorii de mimi. Se mai citează de Cicero mimii ca model de lipsă de compoziție, și ca neglijare totală a desnodămîntului, și cu drept cuvînt, fiind-că se punea greutate numai pe o gesticulație caricată și pe nimic alta. Din titlurile rămase, vedem că luau subiecte nu tocmai deosebite de ale comediei togate, sau atellanei, ba chiar și a palliatei, mai ales mici meseriași: *fullo, colorator, piscator, restio*; mai însemnate de cât acestea vor fi fost parodiile nerespectuoase ale mitologiei: Testamentul lui Jupiter, Diana biciuită, Cybela amorezată, cei trei Herculi hămesiți, subiecte citate cu indignare de către apologiștii creștini, Tertullian și Arnobiu. Și cu toate acestea — nepotrivire curioasă — unii din acești mimi erau plini de cugetări profunde și fine, așa în cât și filosoful Seneca avea subiect de cugetat, ascultându-le.

Doi sînt poeții care s'au ilustrat în acest gen: Decimus Laberius, născut la 105, mort la 43 a. C. și Publilius Syrus, sclav din Antiochia și mai tîner de cât Laberius. De la cel d'întăiu ne-a rămas puține fragmente și mai multe titluri. Era cavaler de naștere și la 45 a. C. Cesar, pe care-l supărase prin epigramele sale, voind să-și răsbune și în același timp să protejeze pe Pubilius Syrus, tînerul concurent al lui Laberius, și-a exprimat dorința ca bătrânul cavaler

să joace pe scenă în propria sa piesă. Ni se păstrează prologul rostit de *Laberius* cu această împrejurare, una din podoabele literaturii latine, prin chipul discret și duios cum protestează în contra tiraniei lui Cesar, care-l degradează pe el, om de șesezeci de ani.

Acest prolog fiind una din bucățile literare din care se poate vedea mai bine, ceea ce Romanii numeau *majestas*, va trebui să-l cităm în întregime. Iată-l după *Comicorum latinorum praeter Plautum et Terentium reliquiae* ale lui RIBBECK:

Necessitas, cuius cursus transversi impetum
 Voluerunt multi effugere, pauci potuerunt,
 Quo me detrusisti paene extremis sensibus!
 Quem nulla ambitio, nulla unquam largitio,
 Nullus timor, vis nulla, nulla auctoritas
 Movere potuit in iuventa de statu,
 Ecce in senecta ut facile labefecit loco
 Viri excellentis mente clemente edita
 Summisa placide blandiloquens oratio!
 Etenim ipsi di negare cui nil potuerunt,
 Hominem me denegare quis posset pati!
 Ego bis tricenis annis actis sine nota
 Eques Romanus a lare egressus meo
 Domum revertar mimus. Nimirum hoc die
 Uno plus vixi mihi quam vivendum fuit.
 Fortuna, immoderata in bono aequae atque in malo,
 Si tibi erat libitum, litterarum laudibus
 Florens cacumen nostrae famae frangere,
 Cur cum vigebam membris praeviridantibus,
 Satisfacere populo et tali cum poteram viro
 Non me flexibilem concurvasti ut carperes?
 Nuncine me deicis? Quo? Quid ad scenam adfero?
 Decorem formae an dignitatem corporis,
 Animi virtutem an vocis jucundae sonum?
 Ut hedera serpens vires arboreas necat
 Ita me vetustas amplexu annorum enecat,
 Sepulcri similis nil nisi nomen retineo.

„Necesitate, al cărui mers furtunos mulți s'au încercat să-l evite, dar numai puțini au reușit, în ce prăpastie m'ai aruncat, tocmai acumă când aproape mi s'au tocit simțurile! În tinerețe nici stăruințele, nici dărnicia cuiva, nici frica, violența sau amenințările nu mi-au putut schimba hotărârile, și iată-mă acum la bătrânețe, cât de ușor am fost învins de vorbele blânde ale acestui distins bărbat, care a recurs la rugăciuni pentru a mă îndupleca. Căci lui înșiși zeei nu i-au refuzat ceva, cum i-aș fi putut refuza eu, simplu muritor? și astfel iată-mă după șese zeci de ani fără pată, plecând de acasă cavalier Roman, mă voiu întoarce prefăcut în mimus. Negreșit, această zi am trăit-o mai mult de cât trebuia. O! soartă necumpetată atât în bine cât și în rău, dacă ți-a plăcut să-mi veștejești înflorita mea glorie literară, pentru ce nu m'ai încovoiat, ca să-mi culegi roadele atunci când eram în putere și când puteam răspunde așteptărilor poporului și ale unui asemenea bărbat. Acuma mă dai jos? Pentru ce? Ce-aș putea eu aduce pe scenă? Frumusețea obrazului sau mândria boiului, focul talentului sau dulceața glasului? Cum înădușe edera șerpuitoare puterile arborelui, astfel și pe mine mă înădușe bătrâneța cu îmbrățișerile sale; și asemenea unui mormînt nu mi-a mai rămas de cât numele.“

Tot în această piesă se mai găseau și următoarele două versuri:

Porro, Quirites, libertatem amisimus!

„Quiriților, ne-am pierdut libertatea!“
și

Lakerus

Necesse est multos timeat, quem multi timent.

„De mulți trebuie să se teamă acela de care se tem mulți.“

vădite alusii reuțăcioase la dictatura lui Cesar. Pe dreptul sau pe nedreptul acesta dădu premiul de învingător lui Publilius Syrus. Dar cavalerul Laberius, prin faptul că jucase pe scenă, își pierduse dreptul de cavaler și aceasta a trebuit s'o simță îndată ce s'a întors să-și reia locul în stalurile rezervate pentru aceștia, căci nimenea nu se grăbi să-i facă loc, ba încă Cicero în batjocură îi zise: „cu plăcere ți-aș face loc eu, dar și așa stăm prea înghesuți“ la care Laberius răspunse foarte mușcător: „mă mir că zici că stați înghesuți: tu doară stai totdeauna pe două scaune“ făcând alusie la neconsecința politică a lui Cicero. Din fragmente se vede, că poetul avea eleganță rafinată și stil studiat și prețios până la afectare.

De la celalalt autor de mimi, Publilius Syrus, avem numai două titluri și vre-o patru fragmente, cu toate că piesele sale continuară să fie mereu jucate, nu ca cele ale lui Laberius. Acest Publilius era vestit prin maxime scurte, profunde și spirituale. Din această pricină încă de timpuriu s'au făcut colecții de maxime de ale sale, în care negreșit s'au primit și lucruri străine, și prin aceasta piesele însele căzură în uitare. Să cităm vre-o câte-va

Aut amat aut odit mulier, nihil est tertium

„Femeea sau iubește sau urăște; altă posibilitate nu e.“

Cui licet plus quam par est, plus vult quam licet.

„Cui i se permite mai mult de cât se cuvine, voește mai mult de cât i se permite.“

Desunt inopiae pauca, avaritiae omnia.

„Sărăciei îi lipsesc multe, avariției toate.“

Nimio altercando veritas amittitur.

„Prin multă discuție se pierde adevărul.“

E de crezut că tocmai acest amestec bizar de obscenități și de subiecte nedemne de gravitatea romană, cu atari cugetări demne de un filosof, va fi făcut ca mimul să trăiască și să fie admirat nu numai de publicul, pentru care era scris, ci și de cercurile mai alese și astfel să ajungă în timpul imperiului unicul gen dramatic al Romanilor.

...ambele două (faptul)
Ardreolu & vitinul fac materia de
Bicentese lacrima, desfrământarea nu, ca
losos ei cu un om el însuși - atins de toată
bucle să vumdele

LUCILIUS

Genul în care a scris acest poet a fost satura, sau satira, despre care s'a mai vorbit cu ocazia începuturilor poeziei dramatice, când s'a discutat și etymologia mai probabilă. S'a arătat apoi cum unii scriitori, mai ales Ennius, au scris saturae, colecții de mai multe feluri de poezii, amestecate cu prosă. Acuma avem de vorbit despre un poet care a scris exclusiv satire, dar satire de un alt gen, și în înțelesul în care s'a luat acest cuvânt de poeții următori, atât de la Romani cât și de la alte popoare.

Asupra acestui nou gen literar, criticul QUINTILIAN 10. 1.93 zice: *satira tota nostra est*, și rămâne să vedem dacă această afirmare este dreaptă fără rezervă. Dacă ne întrebăm asupra fondului, apoi literatura greacă nu era lipsită nici de satiră personală nici de satiră generală; să ne aducem aminte de parabasele din comedia atică veche, și nu numai de parabase, ci și de spiritul general în care scriau Aristophan, Crates și Cratinus. Ba chiar poezii cu tendințe curat satirice trebuie să fi fost iambii lui Archiloch și Hipponax și *σάτυροι* ai sillografului Timon. Tot aci am mai putea cita pe Bion și pe Menippus din Gadara. Dar fiind-că nu ne-a rămas mai nimic de la acești poeți greci, sîntem puși în imposibilitate să știm cât seamănă sa-

Baroco Satur

tira latină cu cea greacă și până unde Quintilian are dreptate.

În ori ce cas o deosebire este: la Greci acest gen era cu totul secundar, la Romani, popor dotat cu spirit satiric, cu gustul moralisării și al ținerii de predici, satira trebuia să devie unul din genurile cele mai însemnate. Afară de aceasta, puținul avînt poetic și în special liric, și în schimb prisosul de bun simț și talentul prosei, a făcut ca acest gen să prospere.

Cel mai vechiu satiric roman este C. Lucilius, născut la Suessa Aurunca în Campania, la 180 (și nu la 147 a. C. cum se credea, după chronica lui Hieronymus, din cauza unei încurcături în prenumele consulilor eponymi) dintr'o familie nobilă și bogată, a trăit la Roma în societatea lui Laelius și Scipio Aemilianus, sub a cărui comandă a servit în războiul numantin, n'a intrat însă în nici o funcțiune a statului și s'a ocupat cu literatura până la moarte — 103 a. C. Altceva din viața sa nu se mai știe, afară doar că a făcut o călătorie până în Sicilia, călătorie povestită de el însuși.

Satirele sale erau împărțite în 30 de cărți, dintre care primele 21 în hexametre, celelalte mai ales în senarii iambice și septenarii trochaice, ultima iarăși în hexametre. Din fragmente se poate vedea subiectul unor cărți: cartea I Deorum Concilium, a III călătoria sa în sudul Italiei, a IV luxul, IX cestiuni gramaticale și ortografice etc.

Starea socială a poetului, marea sa bogăție, legăturile sale cu cei d'întăiu bărbați ai Romei, și mai cu seamă gustul său pentru independență, neumblând după favoarea nimărui și nefăcînd politică de nici un fel, i-au dat posibilitatea să atace în satire personale directe sau în alusii ușor de înțeles pe unii din

oamenii de sus ai Romei. Așa în cartea I, zeii țin un sfat, și discută asupra mijloacelor de corectare a decadenței Romei. Ca leac se propune pedeapsa lui L. Cornelius Lentulus Lupus, fost pretor și actual princeps senatus. În altă satiră este vorba despre prădăciunile lui T. Albucius în Asia, în altă parte despre afectarea aceleiași persoane pentru limba greacă. Prin urmare cu toată pedeapsa prescrisă în cele 12 table, cine avea putere, satirisa și persoane reale și încă de cele mai însemnate. Cu violență chiar sînt atăcați avarul Cotta, desfrîmatul Opimius și hoțul Cassius. O satiră pe care și-o permisese și alții era cea a zeilor și în Lucilius găsim următoarele versuri rostite de un zeu:

Nemo ut sit nostrum, quin aut pater optimus Divum,
Aut Neptunus pater, Liber, Saturnus pater, Mars,
Ianus, Quirinus pater, siet ac dicatur ad unum.

„Am ajuns ca fie-care dintre noi, până la unul, să fie considerat și numit părinte: sau părintele prea bun al zeilor, sau părintele Neptun ori Liber, părintele Saturn, Marte, Ianus, părintele Quirinus.“

Dar chiar ideea de a pune pe toți zeii din Olymp să discute în consiliu pedeapsirea unui Lupus dovedește oare-care libertate în cestiunile religioase.

Superstițiile nu rămân neatînse:

Terriculas Lamias, Fauni quas Pompilique
Instituere Numae, tremit has, haec omina ponit;
Ut pueri infantes credunt signa omnia athena
Vivere et esse homines sic istic omnia ficta
Vera putant, credunt signis cor inesse in ahenis.

„De înspăimântătoarele Lamii, pe care le-au născocit de al de Faunus și Numa Pompilius, de acestea

se tem și de amenințările lor. Cum cred copiii de țiță că toate statuetele de bronz sînt oameni vii, tot așa și aceștia cred adevărate toate minciunile, cred că în statuetele de bronz se află inimă și viață.“

Dar mai ales viciile generale ale omenirii: luxul și necumpătarea în cheltuelile mesei, avariția și destrăbălările de altă natură le găsim atacate prin puținele fragmente, rămase de la acest poet, uneori cu violență, alteori cu humor, și câte o dată cu un fel de melancolie:

Nunc vero a mane ad noctem, festo atque profesto,
Totus idem pariterque die populusque patresque,
Lactare indu foro se omnes, decedere nusquam,
Uni se atque eidem studio omnes dedere et arti;
Verba dare ut cauti possent, pugnare dolose,
Blanditia certare, bonum simulare virum se,
Insidias facere, ut si hostes sint omnibus omnes.

„Dar acuma de dimineață până în noapte, în zi de sîrbătoare ca și în zi de lucru, întreg poporul și de o potrivă, popor și senatori, se aruncă toți în for și nu se retrag de loc, și se dedau cu toții uneia și aceleiași arte, anume cum să se înșale fără a fi prinși, cum să se învingă prin mijloace necinstite, cum să se întreacă în amabilități ipocrite, cum să se prefacă fie-care că e om de omenie, cum să-și întindă curse, întocmai ca și cum toți cu toții și-ar fi vrăjmași unul altuia.“

Dar acolo unde se vede nu numai spiritul satiric, ci și cel moralisător al lui Lucilius, spirit care va fi ocupat negreșit o bună parte a operei sale, ca și la ceilalți satirici romani posteriori, este definiția curat romană a virtuții, definiție păstrată de către scrii-

torul bisericesc Lactantius, cu scop de a o combate, dar combătută nu tocmai cu deosebită pricepere:

Virtus, Albine, est pretium persolvere verum
 Quis in versamur, quis vivimus rebus potesse;
 Virtus est homini scire id quo quaeque abeat res;
 Virtus scire homini rectum, utile quid sit, honestum,
 Quae bona, quae mala item, quid inutile, turpe, inhonestum;
 Virtus, quarendae finem rei scire modumque;
 Virtus, divitiis pretium persolvere posse;
 Virtus, id dare, quod re ipsa debetur, honori;
 Hostem esse atque inimicum hominum morumque malorum,
 Contra defensorem hominum morumque bonorum.
 . . . . Commoda praeterea patriai prima putare,
 Deinde parentum, tertia iam postremaque nostra.

„Se chiamă virtute, Albine, când știm să prețuim după justa lor valoare relațiile cu care ne ocupăm și în care trăim; se chiamă virtute pentru un om să știe unde are să ajungă un lucru; se chiamă virtute pentru un om să știe ce este drept, folositor, onest, ce e bine și ce e rău, ce e nefolositor, rușinos, neonest; virtute, să știe să-și mărginească pofta de câștig; virtute, să știe să prețuiască averea după dreapta ei valoare; virtute, să dea onorurilor respectul cuvenit, să fie dușmanul oamenilor și obiceiurilor rele și din contra, sprijinul oamenilor și obiceiurilor bune . . . . în fine să socotească interesele patriei ca cele mai însemnate, pe cele ale părinților în al doilea loc și tocmai în al treilea și cel din urmă pe ale sale proprii.“

Mai ales ultimele două versuri așa de caracteristice pentru spiritul de impersonalitate al Romanilor, și concepția cu totul utilitară și lipsită de cea mai mică urmă de sentimentalitate, sînt demne de notat, căci

n'au fost mai precis și mai „roman“ exprimate de nici un alt scriitor latin.

În ceea ce privește valoarea literară a poetului, nu e ușor a o determina, parte din cauza scurtimei fragmentelor, parte din cauză că Horațiu, principalul nostru izvor pentru aprecierea lui Lucilius, nu se pare a fi un judecător tocmai nepărtinitor. Ațîțat de adversari literari, care căutau să ridice poesia arhaică deasupra celei contemporane lui Horațiu, poetul răspunzînd a fost și el poate cam prea aspru uneori; așa despre Lucilius ne spune că avea un stil neîngrijit, că lucra prea iute, chiar câte 200 de versuri pe oră, versuri, care sînt mai mult prosă abia ritmată, că e un rîu noroios. Într'adevăr, chiar Lucilius însuși dă a înțelege că nu prețuia preocupățiile de formă, și chiar își bate joc de neologismele pretențioase ale lui Accius și de stilul muncit și căutat al lui Pacuvius. *Ego ubi quem ex praecordiis ecfero versum*, zice el într'un loc, vorbind despre sinceritatea convingerilor sale, care nu-i permite să fie un simplu înșirător de vorbe alese, și această impresie de sinceritate o putem avea și noi la citirea fragmentelor sale.

Comparat cu cei trei satirici de după dînsul: Horațiu, Persiu și Juvenal, vedem că satira sa conținea pe toate celelalte: la Horațiu satira este mai mult o conversație veselă pe o temă morală, la Persiu o predică stoică, iar la Juvenal o invectivă mai mult sau mai puțin retorică. Lucilius ne dă exemple de toate aceste trei feluri, și de aceea și toți cei trei satirici îl pomenesc pe dînsul ca modelul și inspiratorul lor. Și mai ales de Lucilius își aduc cu toții a minte, când e vorba de libertățile permise acestui gen literar, care nu prea era de natură să aducă poeților amici.

Cele mai multe din fragmentele lui Lucilius le cunoaştem din gramaticul Nonius Marcellus (începutul secol. IV p. C.)

Dintre cele mai însemnate culegeri ale acestor fragmente cităm pe cea a lui L. MÜLLER, Leipzig, 1872 şi pe cea a lui I. VAHLEN *C. Lucilii saturarum*, Berlin 1876, apoi L. MÜLLER, *Leben und Werke des C. Lucilius*, Leipzig, 1876, şi tot de acelaş autor opera lui NONIUS MARCELLUS *Compendiosa Doctrina*, Leipzig, 1888.

Historia
Historia Origines
Oratorie, jurisconsulte politice.

Historia (Nemenius Agrippa)
mag. (Valerius Publilius)
vechi (Gaius Claudius)

M. PORCIUS CATO CENSORIUS

Fabius pistor
Postumius

După cum s'a arătat cu alte ocazii, poporul roman era mult mai bine înzestrat pentru prosă, în special pentru istorie și arta oratorică de cât pentru poezie. Aceste genuri au fost cultivate încă din cele mai vechi timpuri ale existenței statului roman, fiind-că o dată cu stabilirea republicii, toți magistrații erau aleși, toate hotărârile se luau prin discuție fie în senat, fie înaintea poporului, și prin urmare darul de a-și putea comunica ideile prin vorbă trebuia să fi fost prețuit. Tot așa și cu istoria, căci un popor cu atâta spirit de tradiție și cu atâta mândrie națională nu-și putea lăsa în uitare trecutul și s'a vorbit la locul său despre annale și cum s'au născut ele. Dar fiind-că cel mai de frunte reprezentant al prozei latine arhaice, și în acelaș timp și unul din cele mai distinse personalități ale acestui popor, a fost Cato, e mai potrivit să ne ocupăm cu el, fără să-i divisăm activitatea în mai multe capitole, și pe ceilalți oratori sau istorici, mai vechi de cât el, să-i introducem tot în acest capitol.

M. Porcius Cato s'a născut la Tusculum în 234 a. C. dintr'o familie de agricultori plebei, și încă de tiner a servit în armata, care se lupta cu Annibal, invadatorul Italiei. De la 214 până la 207 s'a luptat când

234

149 no

239

85

la Capua și Tarent, când în Sicilia ca tribun militar, când la Metaur. La 204 ajunse questor, la 199 edil, la 198 pretor, iar la 195 consul. Ce fel de om era el și cum avea să se poarte în toată îndelungata sa viață s'a văzut de când era questorul consulului Scipio Africanus în Sicilia. Acest mare bărbat de stat, cu tot geniul său militar, pe care nu i-l contesta nimeni, nu era om care să fie tocmai exact în ținerea socotelor, și contabilul său, Cato, care era de altă părere în această privință, n'a avut darul să-și satisfacă superiorul, și din această cauză a fost congediat. Dar de atunci Cato a rămas dușman al lui Scipio pe toată viața și împreună cu alții n'a lipsit să-i facă opoziție și poate să-l și șicaneze și pe el și pe fraatele său, Scipio Asiaticus, până la moarte. Intregul fel de a înțelege politica romană era deosebită la Cato de concepția cercului Scipionilor, și tot așa și vederile lor asupra artelor și literaturii cum și a culturii grecești în genere. La 184 ajunge censor și în această magistratură se poartă așa, în cât îi și rămâne po-recla de *Censorius*. A murit la 149, după ce ținuse în lungă sa carieră vre-o 150 de discursuri, din care 44 de apologii. Discursurile sale nu erau numai politice în senat sau în for, ci și judiciare, de acuzare sau de apărare, și chiar cu scurt timp înainte de moarte a trebuit să se apere de o acuzare capitală.

Despre oratorii romani avem minunata carte: *Brutus sive de claris oratoribus* a lui Cicero. Dar și el este redus în ceea ce privește oratorii mai vechi de cât Cato la foarte sărace isvoare de informație, și la cei mai vechi dintre ei, cum ar fi Brutus și Valerius, izgonitorii regilor, Fabricius sau Appius, la presupunerea că trebuie să fi avut talent oratoric, de oare ce se bucurau de atâta autoritate. Cethegus este nu-

mărat ca cel mai vechiu orator sigur, după un vers de laudă al poetului Ennius; apoi ni se păstrează de către Aulus Gellius câte-va cuvinte pline de mândrie ale lui Scipio Africanul. Adevărat orator însă este Cato.

La 195 fiind consul, tribunii poporului vin cu propunerea de a abroga legea Oppia, prin care se oprea luxul femeilor, lege votată în timpul nenorocirilor invasiunii lui Annibal. Lucru demn de notat e că femeile nu se mulțumiră să îndemne pe tribuni și pe bărbații lor la abrogarea legii, dar s'au presintat ele înseși înaintea consulului Cato, când acesta venea în for, ca să-și aducă plângerile lor. Cu această ocazie ținu Cato un discurs, pierdut pentru noi, și despre care ne putem face o idee din Titu Liviu (34. 2), căci se știe că amplificările oratorice, cu care acesta a împodobit opera sa, sînt lucrute după originale, când existau de acestea. Calitățile de orator ale lui Cato, așa cum le găsim în fragmentele rămase, se văd și în această prelucrare și modernizare a lui Titu Liviu: spirit satiric, și preocupatii de moralist dogmatic.

Cu ironie se întrebă oratorul dacă femeile l'au înconjurat ca să-i ceară răscumpărarea părinților lor prizonieri, a fraților sau a fiilor? Sau poate să iasă întru întâmpinarea Marei Mame a zeilor de la Pessinus? Nu! ci pentru a se putea îmbrăca în aur și purpură, și preumbla în care de triumf, căci au triumfat asupra legilor și a voturilor senatorilor. Nefericit acel bărbat ce va trebui să-și cheltuiască averea pentru a cumpăra podoabe nevastei, mai nefericit cel ce nu va ceda, dar în schimb își va vedea nevasta împodobită de altul! Dar cu toată opoziția consulului, *lex Oppia* a fost abrogată, și Cato contrariat, plecă în Spania ca să conducă războiul de acolo.

Dar acesta n'a fost cel din urmă discurs al său,

nici în contra femeilor nici a luxului, și toată viața sa, Cato a rămas neschimbat în părerile sale, și între altele la 164 a. C. îl găsim apărând cu toată puterea lex Voconia, care oprea pe femei de la dreptul de moștenire, și altă dată apărând lex Orchia, lege în contra luxului meselor. Toate aceste discursuri însă s'au pierdut fără urme.

În calitate de censor și-a putut arăta Cato ideile sale politice și sociale și în acelaș timp și talentul oratoric. Asprimea sa fără exemplu îl făcea să excludă membri de ai senatului și să ia calul de la cavalerii, pe care-i degrada. Nota de infamie, pe care trebuia să o dea censorul cu această ocazie în scris, Cato, o înlocuia printr'un discurs. Insemnate sînt printr'aceste excluderi cea a lui L. Flamininus, fratele lui Titu Flamininus, cuceritorul Etoliei, și degradarea lui Veturius. Ca mai totdeauna elocința sa era satirică și batjocuritoare: Veturius era om gras; pe lângă alte multe imputări, Cato îi face și aceasta: „A ucis acest om vre-o dată măcar un singur dușman? Ce serviciu poate să aducă republicei un asemenea corp, când e numai pânțece de la gât și până la șolduri?“ și Veturius este degradat.

Despre un tribun al poporului, face un minunat portret satiric: „Dacă aș fi triumvir, n'aș înscrie nici o dată în rolurile unei colonii un parazit și bufon. Cel care are patima de a vorbi, nu încetează nici o dată, cum nu încetează un hidropic să bea și să doarmă. Dacă nu vreți să-l ascultați, așa de mare poftă de vorbă are, în cât e în stare să-și plătească pe unul să-l asculte.“

O deosebită ură a manifestat, cât a trăit, afară de acea încontra luxului și corupției crescînde a obiceiurilor, încă în contra Grecilor, a literaturii, științii

și medicinii lor. Demn de citat este un sfat ce-l dă fiului său, în această privință, sfat păstrat de naturalistul Pliniu: (29. 7. 14) „Despre acești Greci îți voi vorbi la timpul și locul convenit, fiul meu Marcus. Îți voi arăta ce găsesc eu bine la Atena. Cât despre literatura lor, poate că e bine să ai o cunoștință superficială despre ea, dar nu să o aprofundezi, și-ți voi proba. Acest neam este cel mai stricat de pe fața pământului și cel mai greu de guvernat. Să crezi că un oracol vorbește prin gura mea: dacă noi vom primi literatura lor, toate se vor corupe. Mai rău încă, dacă ne vor trimite medicii lor; căci au jurat să nimicească prin ajutorul medicinii pe toți barbarii, și nu cer plată pentru serviciile lor medicale, de cât pentru a căpăta încrederea oamenilor, ca apoi să-i ucidă în voe. Și pe noi tot barbari ne numesc, ba încă și mai rău de cât pe alte popoare, căci ne poreclesc Opici. Îți interzic medicii.“

Cu asemenea opinie asupra medicilor greci, opinie cam îngustă, dar nu în totul greșită, se înțelege indignarea ce l'a coprins, când Atena și-a trimes și sofiștii săi, ca să-i corumpă moralicește pe *Opici*.

La anul 155, Atena având un proces pentru niște pământuri cu un orașel din Grecia, cere arbitrajul Romei, și pentru aceasta trimete trei vestiți sofiști ca ambasadori: pe stoicul *Diogenes*, peripateticul *Critolaus* și academicianul *Carneades*, cel mai dibaciu din toți.

Ușor se poate vedea cât de multă dreptate avea Cato, când zicea că Atenienii disprețuesc pe Romani și că umblă să-i înșele ca pe niște barbari, căci altfel nu și-ar fi trimes ca ambasadori pe niște sofiști, meșteri la vorbă, cunoscuți că se pricep să facă din negru alb și din alb negru. Din cauză că senatul era

ocupat cu alte afaceri, nu s'a putut rezolva îndată cererea Atenienilor, și de aceea sofștii s'au apucat să ție conferințe publice, la care tinerimea romană plină de entusiasm se ducea pe întrecute. Toate au mers cum au mers, dar când Carneades a vorbit în aceeași zi lăudând dimineața justiția și susținând după prânz tocmai tesa contrară, Cato și-a pierdut răbdarea și printr'un discurs violent ținut la senat, a făcut ca cererea Atenienilor să fie rezolvată în cel mai scurt timp și primejdioșii sofști trimeși să-și desvolte teoriile în țara lor, pentru ca Romanii să nu asculte și de acuma înainte de cât glasul magistratilor și al legilor. Nu se poate lăuda în de ajuns inteligența lui Cato, care a văzut mai limpede de cât ori cine, că pentru un popor nu de ajuns de cult, cum erau Romanii, nu poate fi mai mare nenorocire de cât să se uite în gura unor scamatori ai inteligenții, fi ai unui popor de pierde-vară, cum erau Grecii din timpul decadenței; că avea dreptate Cato, a dovedit-o atât istoria ulterioară a Romanilor, cât și cea a altor popoare, și în special a Românilor din ziua de astăzi, gata ori-când să admire în materie de literatură d. ex. ori-ce insanitate i-ar trece vre-unui Francez prin cap.

Din fragmentele sale oratorice cele mai întinse sînt cel din discursul ținut în favoarea Rodienilor, cel în contra lui Thermus, și o dare de seamă asupra cheltuelilor făcute de el în deosebite magistraturi. Cel mai vechiu este cel ținut în contra lui Thermus (191 a. C.), un proprietar din Liguria, care bătuse în public pe decemvirii unui oraș din provincia sa. În fragmentul ce-l avem, se vede că oratorul, fără să fi urmat la școala vre-unui retor grec, instinctiv știa să se folosească de toate mijloacele oratorice. Foarte vehement întreabă, cu repetițiile obicinuite în asemenea

ocasii: „Cine poate să sufere asemenea ocări, cine asemenea sclavie, cine asemenea tiranie? . . . Unde este dreptul de alianță, unde e buna credință a strămoșilor noștri? nedreptate fără përeche, lovituri, bice, vergi, violențe, torturi, chinuri; să insulti și să desonorezi pe niște oameni sub ochii concetățenilor lor?“ Chiar din cele citate se poate recunoaște în Cato un premergător al lui Cicero.

Mai lung și mai însemnat este fragmentul din discursul de apărare al Rodienilor, 167 a. C. După războiul cu Philip, regele Macedoniei, Romanii erau înfuriați pe Rodieni, care nu se arătaseră tocmai credincioși în timpul războiului, și aveau de gând să-i pedepsească. Argumentele aduse de Cato pentru apărarea lor sînt foarte fine: el recunoaște că probabil Rodienii nu sînt veseli de victoria Romanilor și că ar fi dorit ca Macedonenii să iasă învingători, dar printr'un *argumentum ad hominem*, întrebă dacă se găsește cine-va printre auditorii săi, care ar primi să fie pedepsit pentru faptele rele pe care ar fi voit să le facă, dar nu le-a făcut. Adaogă apoi că dacă nu e drept să recompensezi pe cine-va pentru bune intenții, tot așa de puțin ar fi să-l pedepsești pentru faptele rele nefăcute. Sfirșește lovind atât pe Rodieni cât și pe Romani dintr'odată: „Se zice că Rodienii sînt trufași — ce e drept n'aș dori să mi se facă nici mie nici copiilor mei o asemenea critică. — Dar lăsați-i să fie trufași! Ce ne privește asta pe noi? Nu cum-va vë supărați când găsiți pe alții mai trufași de cât noi?“

Un mijloc retoric obicinuit — *preteriția* — l-a aplicat el în fragmentul socotelor sale, cu data necunoscută. Iși imaginează că secretarul îi citește discursul pe care i-l dictase, și ajunge la următorul pasaj. „Nici odată n'am cheltuit nici averea mea, nici cea a aliaților în

interesul ambițiunii mele politice.“ „Șterge aceste rînduri“, îi ordonă Cato, căci poporului nu-i place să audă de-al de acestea.“ Și tot pe acest ton continuă citirea discursului mai departe, și ordinele oratorului: *Istuc quoque dele, nihilominus volunt dici, non opus est*“ sau *Enimvero usque istuc ad lignum dele.*“ șterge tableta, pînă ce vei ajunge la lemn se repetă din timp în timp. Pentru a încheea cele ce se puteau spune asupra lui Cato ca orator, vom mai reaminti celebra sa definiție dată oratorului: „vir bonus dicendi peritus“ definiție păstrată de către Seneca retorul, și vom constata că după cele ce se știu despre întreaga sa viață, cum și din cele ce rees din fragmentele discursurilor sale, definiția dată de el i se potrivea în totul.

Să mai amintim înaltul respect pe care i-l arată Cicero în toate scrierile, ori de câte ori are ocazie să vorbească de dînsul, aprecierea entusiastă ce i-o consacră în *Brutus* (17. 65), unde, comparându-l cu oratorii greci, il găsește îndeplinind toate calitățile cerute unui orator, și mai ales bogăție de figuri și de tropi, și ca lipsuri numai limba învechită (defect al timpului, nu al lui Cato, dacă poate fi vorba de defect aici) și lipsă de ritm și de amplitudine a frazei. Îl mai compară apoi cu oratorul atenian Lysias, modelul genului oratoric, numit atic, deosebit prin puțină înflorire a stilului; dar se vede că Cicero însuși recunoștea că această comparație e prea parțială și puțin serioasă, căci se lasă combătut cu multă ușurință de către Atticus, unul din cei ce iau parte la acest dialog „*Brutus*.“ Se înțelege că stilul lui Cato putea fi simplu și neînflorit ca al lui Lysias, dar pînă la perfecția ajunsă de acest orator, chiar în acest gen simplu și neînflorit, nu putea să ajungă un

Roman cu cultura și cu limba în starea în care se afla aceasta pe timpul lui Cato.

După cum Ennius a scris în toate genurile poetice, introducându-le din limba greacă, tot așa și Cato, contemporanul său a scris în toate genurile prosei, fără să se inspire însă de originale grecești. După discursuri, trebuie să vorbim în primul rînd de opera istorică a lui Cato, și după cum am spus de la începutul acestui studiu, să vorbim și despre istoricii de până la el.

S'a arătat la locul său începuturile istoriei naționale la Romani și s'a vorbit despre annales maximi. Dar din secolul al treilea înainte de Christos încep a se ivi și istorici, care scriu pe socoteala lor proprie istorii și memorii. Acești istorici anteriori și în parte contemporani lui Cato sînt următorii: Q. FABIVS PICTOR, născut pe la 254, din ilustra gens Fabia, citat adese ori de Dionysiu din Halicarnas, Polybiu și Titu Liviu; L. CINCIUS ALIMENTVS, un bogat plebeu, pretor la 210, SCIPIO, fiul lui Scipio Africanus și părintele adoptiv al lui Scipio Aemilianus; C. ACILIVS GLABRIO, care a scris pînă la 134 și A. POSTUMIVS ALBINVS, consul la 151. Toți acești istorici au scris în limba greacă, unii mai corect, alții mai puțin corect. Fragmentele ce le avem sînt în latinește, fie că toți și-au tradus lucrările în latinește, fie că au fost traduse de alții. După cît aflăm din diferite izvoare istorice, atît latinești cît și grecești, toți începeau istoriile lor cu povestirea fundării cetății, după legendele culese din popor, sau după cele povestite de istoriografii greci Diocles, Timeu, Antigonos. Foarte probabil că cele povestite de ei vor fi avut multă asemănare cu cele din epopeele lui Naevius și Ennius. Se înțelege că toți acești istoriografi, fiind sau oameni de stat sau ma-

gistrați, ori din cele mai de sus familii, cum era Scipio, cunoșteau mai bine cele petrecute în timpul lor, și de aceea se vor fi întins mai ales asupra faptelor contemporane, făcând astfel un fel de memorii. Dionysiu din Halicarnas și Polybiu ne mai spun, că acești scriitori nu erau cu totul imparțiali, când era vorba despre poporul lor, sau uneori chiar și de clasa nobilimii din care aproape toți făceau parte. Cincius Alimentus mai trece apoi de cunoscător al vechilor instituții, și ni se și păstrează vre-o două trei formule, cum e cea a fețialului când declara războiu, sau formula de jurământ militar, sau motivele pentru care un soldat își putea cere congediu.

Pe toți acești cronicari și autori de memorii în limba greacă îi întunecă cu totul Cato, a cărui operă *Origines* este istorie prin concepția planului său și e scrisă în limba latină. După CORNELIUS NEPOS, această operă scrisă la bătrînețe, și pentru educația fiului său Marcu, era împărțită în șapte cărți, din care cartea întâia conținea Roma sub regi, a doua și a treia — cele mai importante din toate — începuturile (origines) celor mai multe orașe din Italia, a patra și a cincea primele două războaie punice, iar a șasea și a șaptea întâmplările ce au mai urmat. Foarte demnă de notat este preocuparea lui Cato de trecutul celorlalte orașe italiene, ba încă și al altor popoare; așa el ne spune că Ligurii sînt incuți și mincinoși, Spaniolii simpli și săraci, iar Celții, ceea ce se știe din toate izvoarele, bravi și eloquenți. Și nu numai faptele istorice îl interesează, ci și datele geografice și economice; așa ne spune unde se cultivă grâul cel mai bun, ne vorbește despre minele de fier și de argint, despre muntele de sare din Spania, și de vîntul *Cercius*, care e așa de tare că poate da jos un om înarmat sau un car încărcat,

și bintue în Spania, despre caprele din Soracte care sar de la înălțimi de 60 de picioare, etc.

Superioritatea lui se vede și din felul probabil cum a tratat el întâmplările: nu s'a încurcat ca *annales maximi* sau ca *analizții*, despre care am vorbit, în lucruri de nici un folos, ci s'a oprit cu mai multă insistență asupra punctelor mai însemnate.

Foarte caracteristic e că el povestea luptele fără să pomenească numele persoanelor, care luau parte, ci zicea numai: armata sub comanda consulului, pretorului, etc. a făcut cutare și cutare lucru. Doi sînt eroii pentru care a făcut excepție: elefantul Surus, care s'a luptat vitejește, chiar după ce-și pierduse un colț, și tribunul Caedicius, despre vitejia căruia ne-a rămas un frumos pasaj, în care e comparat cu Leonidas la Thermopylae.

Această tăcere a numelor se explică de cei mai mulți prin invidia plebeului Cato în contra șefilor poporului roman, mai toți din clasa nobilimii. Foarte greu e de admis asemenea explicare și foarte nepotrivită din partea noastră, care fără motive nici măcar aproximativ de probabile îi atribuim acestui mare bărbat o așa îngustime de vederi; și mai ales să se ție seamă de fierbintele patriotism al lui Cato: cum avea el să treacă sub tăcere numele acelor oameni, în care se întrupa gloriosul trecut al Romei, din asemenea motive? Mai acceptabilă este explicarea prin concepția statului la Romani: Republica era totul, individul nu era nimic; însemnat era d. ex. că armata fusese comandată de un consul al poporului Roman — cum îl chema pe acel consul, nu interesa de cât pe familia lui — și prin acest mijloc istoria va fi ajuns în mâna lui Cato o povestire a trecutului poporului Roman, iar nu a gîntei Fabia sau Cornelia, cum e posibil să

fi fost în scrierile lui Fabius Pictor sau Scipio. Și apoi după legea *Ogulnia* de la 300 a. C. prin care plebeii căpătau toate drepturile, nu mai era loc pentru atâta invidie. Și care sînt probele? Numai dacă s'ar păstra d. ex. povestirea luptei de la Cannae, și acolo ar fi vorba despre consulul plebeu Terențiu Varro, iar consulul patrician Paul Emiliu ar fi numit simplu consul, numai atunci, zic, am putea să ni-l imaginăm pe Cato proletar intelectual până la atâta.

De adăogat mai e că se aflau și fabule intercalate în aceste Origines, cum și discursurile politice ale autorului, și cu drept cuvînt, fiind-că nimenea nu jucase un așa rol politic și militar, în răstimp de vre-o cincizeci de ani, ca tocmai autorul lor.

Cato n'a fost numai bărbat de stat și orator sau istoric, ci întocmai cum primii poeți ai Romei și-au încercat puterile în toate genurile de poezie, tot așa și adevăratul părinte al prozei romane, a scris în toate genurile prozei. L'am văzut ca orator și istoric, acumă să-l studiem și ca agricultor. Opera sa cea mai însemnată, atît din cauză că este unica păstrată aproape în întregime, cât și prin fondul și forma ei, este de re rustica. Precum Cato este personificarea cea mai ilustră a caracterului național Roman, tot așa această operă este cea mai caracteristică din tot ce a scris autorul ei.

Dacă o comparăm cu producții analoage ale literaturii elene, sau cu scrieri posterioare, din limba latină, după ce influența spiritului elen devenise covârșitoare, vedem îndată care era deosebirea între poporul elen și cel roman. Pe cînd Ἔργα καὶ ἡμέραι ale bătrînului Hesiod este o epopee domestică, în care partea practică este tratată numai în treacăt, și amestecul unor

fabule și credințe mitologice îi dau aparența poeziei, ori cât de primitivă ar fi, pe când Περὶ οἰκονομίας a lui Xenophon este un roman al vieții unui moșier, produs al celui mai frumos secol al culturii și filosofiei elene, de re rustica este o colecție de considerații și de sfaturi practice și folositoare pentru un adevărat agricultor. Nici cea mai mică urmă de poezie idilică, nici cea mai mică dovadă că autorul acestei opere ar fi avut simț pentru frumusețile naturii sau ar fi văzut alt ceva în pământ de cât un mijloc de a-și găsi în el pâinea. Și nu numai fondul este lipsit de poezie, dar chiar și forma este departe de a împlini condițiile cerute de la o operă literară, cât de primitivă: de re rustica este lipsită de compoziție cu desăvârșire, e o colecție de sfaturi de tot soiul, privitoare la agricultură, la bucătărie și medicină, fără nici o ordine între ele, și cu reîntoarceri asupra unor puncte la care autorul va fi ținut mai mult. Din această lipsă de compoziție, de re rustica n'a fost considerată ca o carte, ci ca o colecție de sfaturi, și de aceea, încetul cu încetul, printre sfaturile autentice ale autorului s'au intercalat și altele provenite de la diferiți copiiști și cu aceasta, lipsa de compoziție deveni și mai evidentă. In cea ce privește stilul, acesta este conform cu fondul și compoziția; adică nici cea mai slabă urmă că autorul s'ar fi gândit vre-o dată să-și poleiască forma. A scris cum ar fi vorbit, în frase scurte, compuse din propoziții coordonate, — dar atât în ceea ce privește stilul cât și mai ales limba, nu trebuie să ne grăbim a trage concluzii precise, fiind-că opera, așa cum ni se păstrează a fost pe unele locuri modernisată și nici într'un cas nu este adevăratul text al autorului ei.

Punctul de vedere al autorului se vede din primele rînduri ale operei sale, în care arată avantajele agri-

Zical
Cato

culturii asupra altor ocupații omenești. „N’ar fi nimic mai nimerit, zice el, de cât să ne îmbogățim prin comerț, dar comerțul este lucru nesigur; sau prin cămătorie, dar cămătorie este pedepsită de legi de două ori mai aspru de cât hoția. Așa dar rămâne pentru a ne îmbogăți numai agricultura, care e și sigură și onestă. Agricultorii dau țării cetățenii cei mai plini de curaj și soldații cei mai voinici; agricultorii sînt cei mai puțin aplicați să se gîndească la răle.“ Cum se vede din această citație, câștigul neexpus la pericole și *permis de lege* este punctul de vedere din care Cato își va scrie opera.

Este adevărat că autorul mai adaugă două trei vorbe și despre moralitatea acestei ocupații, dar aceste vorbe sînt spuse numai în treacăt și asupra lor nu mai revine, pe când cu câtă insistență se oprește și revine asupra a tot ce ar putea mări câștigul! Dacă am compara *de re rustica* cu întreaga sa tendență și pomenita carte a lui Xenophon, care respiră de fericirea și moralisarea, pe care o exercită agricultura asupra unei familii din epoca cea mai frumoasă a culturii elene, am putea ușor vedea deosebirea de caracter la cele două popoare clasice.

Nu vom intra în analiza cărții, fiind-că dacă ne-am ținea de ordinea în care sînt tratate materiile, ne-am încurca prea tare, căci opera este lipsită de compoziție, după cum am amintit-o deja. Vom alege din toată cartea câte-va detalii din care se vede sau știința sau inima autorului, și vom vedea că totdeauna el este preocupat numai de câștig și de nimic altceva. Așa, începînd cu viile și cultura lor, între multe sfaturi pentru fabricarea vinurilor, Cato ne arată și chipul în care-l putem falsifica în tot felul de vinuri și cu deosebire în vin grecesc, vin de Cos, și vin pur-

gativ. Dar această notă a caracterului lui Cato nu se poate vedea așa de bine în părțile unde el se ocupă anume cu deosebite culturi, ca în sfaturile pe care le dă în privința relațiilor agricultorului cu vecinii, cu sclavii și oamenii săi; aceasta fiind și cea mai însemnată parte din *re rustica*, să ne oprim și noi mai mult la ea.

Agricultorul lui Cato nu locuște la moșie, ci este bărbat de stat în Roma, sau militar, sau are alte ocupații și numai din când în când poate să vie să și-o inspecteze. Trebuie să caute să-și facă o villă plăcută la țară, pentru ca să vie mai cu plăcere să-și vază moșia. Immediat ce sosește, trebuie să nu amâe nici un moment, ci să vadă cu proprii săi ochi tot ce se poate vedea, toată moșia, produsele, tot ce s'a lucrat și ce nu s'a lucrat, și adouazi să chime pe *villicus*, vechilul său, și să-i ceară o strașnică și amănunțită socoteală. Dupe ce i s'a arătat ce s'a făcut și ce nu, trebuie să numere zilele, să împartă lucrul pe zile și pe lucrători și să asculte și motivele aduse de villicus: acesta zice bună oară, că au fost multe sărbători și că de aceea s'a lucrat puțin, — dar în zi de sărbătoare, obiectează stăpânul, sclavii puteau să curățe șanțurile, să paveze șoseaua, să tae tufișurile, să sape în grădină, să măture livezile, să împletească garduri, să stărpească spinii și să măture pretutindeni. Sau poate au fost zile ploioase, pretinde vechilul — era și atunci de lucru răspunde stăpînul: să spele amphorele, să le ungă cu smoală, să măture casa, să vînture grâul, să curățe curtea de gunoae, să facă și să repare funiile și câte și mai câte; sclavii puteau să-și facă și să-și repare hainele. Dar poate că unii sclavi au fost bolnavi — găsește leac și pentru aceasta un bun agricultor: trebuia în acest cas să fi mâncat

mai puțin. — După ce termină cu luarea socotelilor, dă ordine pentru ce mai rămâne de făcut și mai ales ce trebuie de vîndut: să se vîndă boii bătrâni, vițeeii, mieii întărcați, lâna, pieile, căruțele vechi, fierele vechi, sclavii bătrâni, sclavii bolnăvicioși, într'un cuvînt tot ce e de prisos. Paterfamilias trebuie să vîndă mult și să cumpere puțin . . .

De aceste sfaturi e plină cartea lui Cato: măsuri pentru a ținea strîns pe villicus, pe villica, pe sclavi, pe lucrătorii tocmiți cu ziua, pe lucrătorii aduși de vre-un antreprenor, ca nu cum-va să lucreze prea puțin, ca nu cum-va să fure ceva, etc.

Iată cum sînt hrăniți sclavii: 35 sau 36 litri de făină pe lună, nu pentru a face pîne ci un fel de mămăligă. Ca bucate ori udătură, masline căzute, masline care se par că vor da puțin untdelemn, jumătate de litru de untdelemn pe lună de fie-care sclav și nouă litri de sare pe an. Aceasta este hrana sclavilor, care lucrează și sînt sănătoși, căci pe cei bolnavi îi supune la dieta foamei conform prescrierilor medicinei sale casnice. Iată acuma și ce beau sclavii lui Cato: „Să culegi dinainte strugurii care se strică sau nu se coc și fă vin pentru sclavi . . . să amesteci 265 de litri de must de vin, 53 de litri de oțet, 53 de litri de vin fiert și 1060 de litri de apă; să bați acest amestec de trei ori pe zi cinci zile dearîndul; apoi să mai torni 35 de litri de apă de mare învechită, astupă și lasă să stea zece zile. Acest vin va ținea pînă la solstițiu; dacă va mai rămânea și după solstițiu, devine un oțet minunat.“ Dar Cato nu este sgîrcit cu acest nectar și dă sclavilor de ajuns.

Hainele sclavilor sînt tot cu atîta dărnicie acordate ca și hrana și băutura: la fie-care doi ani o tunică, un halat și o pereche de papuci de lemn. Dar când

sclavul capătă haine nouă, trebuie să dea înapoi pe cele vechi, pentru ca să li se facă mantale din ele. Acesta este tratamentul sclavilor, ca muncă, mâncare, băutură și îmbrăcăminte.

Dintre toți sclavii, Cato n'are o vorbă bună de cât pentru văcari, dar și aci din interes — văcarii bine îngrijiți, vor avea și ei mai multă grijă de boi, căci de altfel nu pot fi controlați ca ceilalți sclavi.

Tot interesul și câștigul dictează relațiile cu vecinii — Cato recomandă bună înțelegere cu vecinii, de care poți fi ajutat la vreme de nevoie cu oameni sau cu unelte de muncă.

Cele spuse până acuma se referiau la inima lui Cato, la caracterul aspru și fără milă al poporului Roman, al cărui reprezentant de frunte este. Când e vorba de știința de agronom și de stăpân de casă a autorului acestei cărți, ea trebuie să fi fost de sigur la înălțimea celor cunoscute atunci. Se știe cât de primitivi erau Romanii de ori ce era străin, îndată ce se convingeau că puteau trage vre un folos — puține neamuri au fost mai inovatoare și mai puțin rutinare în această privință de cât Romanii. Această notă caracteristică a poporului Roman se vede și la Cato, care recomandă spre cultură o mulțime de arbori străini: maslinii din Salent, salcea din Grecia, vița din Sicilia, portocalii din Algeria, perii din Tarent, smochinii din Africa și din Sagunt, ceapa din Megara, laurii din Delfi și din Cypru și alunii din Grecia. După cum Romanii au fost propagatorii civilizației și ai culturii în toată lumea veche, după cum ei și-au însușit știința și arta greacă pentru a le face comune întregii lumi antice și apoi a le transmite și lumii moderne, tot așa și în agricultură: mai întâiu din ordinul senatului s'a tradus din limba

punică un întins tratat de agricultură al lui *Mago*, și apoi s'au adoptat și s'au introdus tot felul de plante și de culturi, după felul pe care-l descoperiau ei preferabil la un neam sau altul. Acelaș lucru îl observăm la Cato și în ceea ce privește instrumentele de muncă, pe care el nu le caută totdeauna în Roma, ci prin toată Italia și Spania, acolo unde se găsesc mai bune. Numai importanța verzei nu va fi luat-o Cato de nicăiri, ci trebuie să fie o descoperire originală a sa, făcută pe baza observațiilor asupra propriului său corp, care trebuie să fi fost într'adevăr de fier. Varza este cel mai însemnat zarzavat; bună în tot soiul de bucate, bună și crudă, bună și murată. Apoi este un panaceu într'adevăr universal, căci servă de vomitiv și de purgativ minunat, vindecă colicele și dysuria, rănile și umflăturile, chiar și rănile gangrenate; tot așa de eficace este și în contra scrîntiturilor, a frîngerii oaselor, a cancerului, a splinei, inimii, ficatului, plămânilor, podagrei, etc. etc.

Cu un asemenea medicament minunat este ușor de înțeles, că a oprit pe fiul său Marcus de a consulta vre o dată vre-un medic grec.

Varza de și panaceu, cu toate acestea Cato mai știa și alte leacuri, auzite de pe la babe vrăjitoare și pe care el le consemnează — așa avem curioasele formule de descîntece: *motas voeta, daries dardaries astaries dissunapiter* — sau altul: *huat haut haut ista sis tar sis ardannabon dunnaustra* etc. însoțite de gesturi și ceremonii ridicole. Il vedem deci pe bătrânul censor, că dacă e scos din lucrările pur practice, nu e de loc mai pre sus de secolul său, și că e tot așa de barbar cum trebuie să fi fost majoritatea Italiei de pe atunci; și atunci vedem mai bine câtă dreptate a avut el să alunge pe sofști din Roma, ca nu cum-va vigurosul,

dar puțin cultivatul popor roman să ajungă instrumentul unor scamatori fără conștiință.

În legătură cu medicina și cu superstițiile barbare ale lui Cato, să vorbim și despre religiositatea sa. Și în această privință Cato este reprezentantul cel mai caracteristic al poporului său. Formula de rugăciune, pe care ne-o dă: „Părinte Marte te implor să fii bun pentru mine, pentru casa și sclavii mei: pentru aceasta (*quouis rei ergo*), îți ofer un *suovetaurile* (sacrificiul unui porc, unei oi, și al unui taur)“ este o dovadă că la Romani religia era un contract. În ceea ce privește cultul și sacrificiile, Cato se ferește de a fi superstițios, adică de a da mai mult de cât este dator. Sacrificii face numai stăpânul pentru toată casa, și nimănui altuia, fie sclav, fie villicus sau villica nu i se permit asemenea cheltueli de prisos, afară de cazul când villicus este însărcinat de stăpân sau de stăpână (singura dată când stăpâna este pomenită în *de re rustica*) să facă un sacrificiu, și afară de obicinuitele datorii către larii și penaiții casei, datorii care privesc pe villica.

Cu acestea terminăm cele ce aveam de spus despre *de re rustica*, operă curat romană prin lipsa de poezie și de preocupății de artă, prin punctul de vedere, câștigul fără scrupule și fără milă, prin știința înapoiată, prin superstițiile și religiositatea sa specială; în acelaș timp, cea mai importantă din toate operele lui Cato, atât din cauză că se păstrează, cât și mai ales din cauză că aci se putea vedea caracterul autorului în toată sinceritatea și originalitatea sa, căci în discursuri publice sau în opere istorice, un scriitor este aplicat la oare-care simulare și ascundere a felului său de a fi.

Asupra lui Cato cf. CUCHEVAL et BERGER, *L'histoire de l'éloquence latine jusqu'à Cicéron*; P. WEISE, *Quaestionum Catonianarum capit. V.* 1886.

Ediții: *M. Catonis de agricultura liber, M. Terentii Varronis rerum rusticarum libri*, a lui H. KEIL, Lips. 1884.

Fragmentele istorice ale lui Cato și ale tuturor celorlalți cronicari pomeniți până acuma, cum și ale celor despre care vom vorbi de acuma înainte, sînt adunate de H. PETER, *Historicorum Romanorum reliquiae*, Leipzig 1870.

Pasagele cele mai însemnate în A. SCHAEFFER, *Römische Geschichte bis auf Justinian*, Leipzig 1885.

Pentru cealalte fragmente ale lui Cato: H. IORDAN, *M. Catonis praeter librum de re rustica quae extant*, Leipzig, 1860.

ORATORII ROMANI POSTERIORI LUI CATO

De la Cato și până la Cicero arta oratorică a făcut neîntrerupte progrese, venind din ce în ce în mai strâns contact cu oratorii și cu retorii greci, și fiind ajutată de împrejurările politice în care se afla Roma în ultimul secol al Republicii. Cu toată mulțimea oratorilor și cu tot talentul lor, această înflorire nu ne este însă cunoscută de cât din *Brutus* și în parte din *De oratore* ale lui Cicero, cum și din scurte fragmente prelucrate mai mult sau mai puțin de către Aulus Gellius; de aceea nu ne putem opri mai pe larg asupra lor, ci vom caracteriza numai pe cei mai celebri dintre dînșii, servindu-ne de Cicero.

Trei oratori se disting mai ales între urmașii imediați ai lui Cato. Aceștia sînt P. Cornelius Scipio Aemilianus, numit și Africanus alter (185—129), fiul lui Paul Emiliu, cuceritorul Macedoniei, și cuceritor el însuși al Cartaginei și al Numanței; prietenul intim al acestuia, Laelius, supranumit *sapiens*, cu câți-va ani mai în vîrstă de cât Scipio și în fine P. Sulpicius Galba, născut la 189.

Scipio și Laelius au trăit toată viața lor în cea mai strînsă amicitie, și activitatea militară și politică a celui d'întăiu este prea bine cunoscută, ca să mai

fie nevoie să ne oprim asupra ei; afară de aceasta nici n'ar fi la locul cuvenit. Dar și din punct de vedere cultural Scipio are o însemnătate deosebită. El și cu Laelius grupase în jurul său un întreg cerc filosofic și literar, din care făceau parte: marele istoric grec Polybiu, moralistul stoic Panaitios, poezii Romani Terențiu și Luciliu. În acest cerc se cultiva literatura grecească, și se căuta ridicarea literaturii naționale prin imitarea modelelor grecești. Politica, morala și știința de stat erau de asemenea cultivate, și vederile acestui cerc, zis al Scipionilor, sînt expuse în istoria lui Polybiu și se ved apoi și în întreaga activitate politică și literară a lui Cicero.

Dar pentru a reveni la talentul oratoric al lui Scipio și Laelius, Cicero ne spune că toată lumea îl considera pe Laelius ca mai mare orator, ca mai fin cunoscător al literaturii, iar pe Scipio ca mai mare bărbat de stat și militar, dar că la citirea discursurilor lor se vedea că stilul lui Laelius este mai arhaic și mai neîngrijit de cât al lui Scipio, că are mai multe cuvinte învechite și că cel mai vestit discurs al său, cel relativ la colegiile sacerdotale, nu este superior nici unui discurs al lui Scipio. Cicero își explică această apreciație măgulitoare pentru Laelius prin tendința omenească de a nu putea admite ca una și aceeași persoană să întrunească în sine prea multe calități superioare. Intru cât Cicero va fi avînd dreptate, nu sîntem în stare să știm. De la Scipio avem numai niște scurte replici, păstrate de către Aulus Gellius, și pe cât se pare toate discursurile sale trebuie să fi fost foarte scurte, căci Marcu Aureliu într'o scrisoare către Fronto le numește *oratiunculae*. Din cele ce mai avem se vede caracterul plin de justă mîndrie al lui Scipio, care sîmna pe cât se știe în totul bunicului

său prin adopție Scipio Africanus. Așa Valerius Maximus și Velleius Paterculus ne povestesc de replica lui Scipio în fața plebei ațîțate de tribunul Carbo: „Să tacă cei pe care Italia nu-i recunoaște de copii ai săi!“ Murmurele plebei cresc, Scipio adaogă: „Nu, ori-ce ați face, să nu credeți că mă voiu teme de cei care sînt acuma deslegați de fierele lor, și pe care eu i-am adus aci ca sclavi încătușați!“ Plebea s'a potolit, dar sînt probabilități că acest orgoliu a fost cauza morții neașteptate a lui Scipio, asasinat de dușmanii ce-și făcuse.

Scurt și plin de mândrie este un fragment păstrat de Aulus Gellius, în contra lui Asellus; satiric un altul păstrat de Macrobius, în care se descrie chipul desonorător în care sînt crescuți fiii celor mai mari familii din Roma.

Laelius se pare că vorbea mai liniștit, mai prudent și mai lipsit de pasiune. De și stilul său era neglijat în ce privește mai ales limba, după cum spune Cicero, totuși Laelius nu era lipsit nici de dulceață nici de demnitate și mai ales în citatul discurs *asupra colegiilor sacerdotale*, considerat ca autoritate în materie multă vreme. Ca avocat însă, Laelius n'avea de ajuns forță, nu pentru a convinge, ci pentru a mișca, căci pe cât se poate judeca din tot ce se știe mai ales asupra justiției penale la Greci și la Romani, se cerea de la oratori mai mult să miște pe judecători, să le deștepte mila, de cât să-i convingă prin argumente serioase și reci. Aceasta s'a putut vedea cu ocazia unui proces criminal, în care acușații au fost apăsători de două ori de către Laelius, fără ca judecătorii să fi putut ajunge la o convingere și să se fi pronunțat într'un fel sau altul. La o a treia pertractare a procesului, Laelius a îndreptat el însuși pe acușați la

adversarul său, P. Sulpicius Galba, care și-a luat asupra-și pledoaria, de și avea numai o zi de pregătire. În ziua procesului, ne povestește Cicero în *Brutus*, Galba eși din camera sa de lucru, aprins la față și urmat de secretarii săi, pe care îi maltratase, pe cât se părea, și se duse întins la tribunal unde pledă cu cea mai violentă pasiune, ca și cum propriul său cap ar fi fost în primejdie. Acuzații fură achitați. Cicero cu această ocazie se întinde asupra talentului lui Galba, care era cu adevărat avocat, și a căruia forță nu stătea în puterea argumentării nici în fineță sau în cunoștința legilor, ci în accentul viu și pasionat al vocii sale, în acțiunea sa minunat adaptată la cele spuse, în puterea de a înduioșa, ceea ce-l făcea propriu pentru procesele criminale. Și de acest talent avu el mare nevoie pentru propria sa persoană, căci altfel cu greu ar fi scăpat de condamnare la 150 a. C. când a fost dat în judecată pentru uciderea prin trădare a celor 30.000 de Lusitani, după cum îi numără unii, 7000 după alții, măcel pe care-l comisese în Spania în calitate de propretor, comandant al războiului cu Lusitani. Printre adversarii săi în acest proces era și bătrânul Cato, care n'a mai trăit de cât câte-va luni după aceea. Procesul era să fie pierdut, cu tot talentul oratoric al acusatului și al apărătorului său, Q. Fulvius Nobilior, când acusatul aducându-și nu numai copiii, ci și un nepot, îmbrăcați în doliu, după cum era obiceiul la cei vechi, prin talentul său plin de patos și prin rugăciuni și implorări a obținut achitarea. Cicero îl admiră pentru această reușită — probabil că înaintea unei curți cu juri modernă asemenea mijloace n'ar mai avea acelaș succes.

Tot Cicero ne mai spune că la citire, discursurile lui Galba nu mai au nici o valoare, și că dacă există un

orator cu drept cuvînt uitat de toată lumea, acesta de sigur este Galba. Pricina e, că Galba era un improvisator a cărui putere era acțiunea plină de pasiune; după ce se liniștea însă și se apuca de scris, devenea cu totul mediocru, mai ales că acțiunea, accentul și celelalte nu pot fi redată prin scris.

Oratorii generației următoare sînt frații Tiberiu și Gaius Gracchus, tribuni, unul la 133, cel de al doilea la 123—122, și cu care elocința politică se înalță ca nici o dată pînă la această dată. Este cunoscută viața lor politică, legile propuse de dînșii pentru a preveni războaiele civile, care nu mai puteau întîrzia lung timp și care au adus Italia în cea mai nenorocită stare, timp de o sută de ani întregi. Se știe apoi creșterea serioasă ce o primiseră ei sub direcția mamei lor Cornelia, ajutată de filosoffii Diofanos și Blossius. In ceea ce privește felul talentului lor, abstracție făcînd că al doilea frate, Gaius, era mult mai talentat, cei vechi ne spun că Tiberiu era mai liniștit și mai așezat, Gaius mult mai pasionat. Deosebirea provine, se înțelege, în primul rînd din temperamentul propriu fiecărui din cei doi frați, dar mai provine și din condițiile în care și-au dezvoltat cariera lor: Tiberiu ajuns tribun cu cea mai mare ușurință, fiind-că nimenea nu se aștepta la inovațiile ce avea să le propue; Gaius, care avea de răsbunat mișelescul asasinat al fratelui său și care nu mai putea avea iluziile lui Tiberiu, a ajuns tribun numai cu mare greutate. Din această cauză Tiberiu este încă doctrinar, și are iluzia că lumea se conduce de principii generale și abstracte, și că e suficient să o convingi de dreptatea unui principiu pentru ca ea să se grăbească să-l aplice numai de cât. Plutarch ne citează în traducere ori prelucrare grecească un fragment de asemenea natură, analog

discursurilor de la 1789 și proclamării drepturilor omului: „Fiarele sălbatece își au vizuinele lor, și cei ce luptă și mor pentru Italia n’au de cât aerul pe care-l respiră! Fără locuință răătăcesc din loc în loc cu femeile și copiii. Generalii spun minciuni când angajează soldați, pretinzând că-i conduc la apărarea mormintelor și templelor lor etc“ urmează mai departe o încercare ca să convingă cu binele pe usurpatorii ogorului public să cedeze ceva din prisosul lor, ca nu mai apoi, întreaga Italie și imperiul să se revolte și atunci să piardă totul. Usurpatorii însă nu s’au convins, după cum și era de așteptat, și Tiberiu a plătit principiile sale cu viața sub loviturile conduse de Scipio Nasica.

Eloquența lui Gaius ne e mai bine cunoscută. Printre scurtele fragmente de la dînsul, este unul din discursul pe care l’a ținut după întoarcerea sa din Sardinia, unde fusese questor, care seamănă cu fragmentul socotelilor lui Cato. Ca și acesta, Gaius spune ceea ce el n’a făcut în Sicilia, lăsând să se înțeleagă că nu tot așa se purtau și ceilalți magistrați. Dar mult mai însemnat de cât acesta este un alt fragment, conservat de Aulus Gellius relativ la un proces între doi regi din Asia, Mithridate și Nicomede, care ceruseră arbitrajul Romei. Gaius vorbește înaintea popoului pe un ton de satiră așa de amară și așa de tristă pentru starea moralității oamenilor de stat ai Romei, în cât cu greu am putea găsi ceva analog la vre-un alt scriitor al Romei. El constată că toți cei ce vorbesc înaintea popoului, vorbesc din interesul lor personal, toți până la unul, chiar și el însuși, Gaius Gracchus. Interesul său e ca să capete încrederea și stima concetățenilor săi. Cei care combat legea au alt interes: să câștige bani de la Nicomede;

cei ce vorbesc pentru lege, altul: banii lui Mithridate. Dar cei mai interesați din toți sînt cei ce tac, și din această pricină sînt considerați de unii naivi ca oameni foarte onești. Tot interesul dictează și conduita acestora: sînt plătiți și de Nicomede și de Mithridate și-i trădează și pe unul și pe altul. Și cu această ocazie citează cuvintele oratorului atenian Demade, care zisese unui actor care se lăuda că a fost plătit cu un talent pentru o singură reprezentație: „Te lauzi că ai câștigat un talent ca să vorbești; mie marele rege mi-a dat zece numai să tac“.

Și toată această jalnică constatare este ținută într'un ton simplu, fără declamație, liniștit și trist.

Se mai citează scurte fragmente ca următorul:

Pueritia tua adolescentiae tuae inhonestamentum fuit, adolescentia senectuti dedecoramentum, senectus reipublicae flagitium.

„Copilăria ta a fost rușinea tinereții tale, tinereța desonoarea bătrâneții, iar bătrâneța ta o nenorocire pentru republică“. Și mai ales următoarele de o înfinită tristeță unită cu mândria rasei sale:

Si vellem apud vos verba facere et a vobis postulare, cum genere summo ortus essem, et cum fratrem propter vos amissem, nec quisquam de P. Africani et Ti. Gracchi familia nisi ego et puer restarem, ut pateremini hoc tempore me quiescere... haud scio an lubentibus a vobis impetrassem.

„Dacă aș voi să vorbesc și să vă cer ca să mă lăsați să mă retrag acuma în viața privată, de oare-ce mă trag din una din cele mai înalte familii și mi-am pierdut fratele din cauza voastră, și de oare-ce din familia lui P. Africanus și a lui Ti. Gracchus n'am mai rămas de cât eu și un băiat, nu știu de mi-ați asculta rugăciunea“.

Cât de clară prevedere avea de soarta ce-l aștepta!
Și apoi următorul pasaj imitat de Cicero în Miloniana:

*Quo me miser conferam? quo vertam? in Capitolium?
at fratris sanguine madet. An domum? matremne ut miseram
lamentantem videam et abiectam?*

„In cotro să apuc nenorocitul de mine? în cotro să mă întorc? în spre Capitoliu? Dar e încă ud de sângele fratelui meu. Acasă? Ca să văd pe nenorocita mea mamă pierdută și bocindu-se?“

Cu asasinatul lui Gaius, luptele politice se prefac în războiul civil, ceea ce Gracchii prevăzuseră, și pentru evitarea căruia luptaseră ei până la moarte. De acum înainte nu mai întâlnim oratori politici, fiindcă hotărârile se iau prin arme, nu prin vot. Răsbunările învingătorilor dau loc la nenumărate procese și era avocaților începe. În asemenea împrejurări și-a început mai târziu cariera de orator Cicero, și tot așa și cei mai mari avocați și oratori anteriori lui Cicero, anume M. Antonius și P. Licinius Crassus, despre care trebuie să vorbim acum.

De la acești oratori n'avem fragmente, dar date în deajuns pentru a-i cunoaște. Cicero, atât în Brutus cât și mai ales în opera sa principală de retorică, *De Oratore*, a vorbit despre ei destul de pe larg. Din cele spuse de dînsul se vede că era între ei aproape aceeași deosebire ca și între Galba și Laelius. Cam de aceeași vîrstă: Antonius născut la 143, Crassus la 140, mort la 91, iar Antonius la 87, ucis de partizanii lui Marius, au ocupat amândoi cele mai însemnate magistraturi, dar discursurile lor au fost mai toate judiciare. Avocați în toată puterea cuvîntului, susținînd astăzi o părere și mâne alta, neexpunîndu-și propriile lor vederi, ci vederile favorabile cauzei pe care o susțineau într'un moment dat. Antonius, cel

mai bun avocat dintre ei amândoi, mergea până acolo că nu-și publica discursurile, după spusele lui Cicero, ca nu cum-va să fie confruntat de vre-un adversar, cu propriile sale idei, cum se întâmplă chiar și unor bărbați de stat în discursuri politice, nu simple judiciare. Ca și Galba, dar cu mult mai talentat, era și Antonius: pasionat și vehement; toată forța în acțiune, în pronunție, în vocea sa surdă, potrivită pentru perorație; stăpân pe o artă perfecționată a compoziției, a grupării argumentelor, a întrebunțării figurilor și a locurilor comune în vederea efectului. Aceasta se vede din analiza câtor-va discursuri făcute de Cicero. Și totuși acest bărbat afecta, că nu a învățat la nici o școală, că nu cunoștea retorica Grecilor, că totul e numai înăscut naturii sale proprii. Acelaș dispreț pentru retorica greacă îl afectează și Crassus și chiar Cicero, dar numai în discursurile ținute în fața popoului.

Printre pledoariile lui Antonius se citează cea a lui M. Aquilius, tovarășul lui Marius în războiul cu Cimbrii și învingătorul sclavilor din Sicilia — mare bărbat, dar cam jăfuisse provinciile, după obiceiul consacrat. Antonius îl apără arătând judecătorilor, pe care-i înduioșază până la lacrimi, cicatricile clientului de pe piept și de la cap, primite de la dușmani în luptă.

Altă pledoarie celebră a fost cea a tribunului Caius Norbanus, acusat de turburări publice și pe care Antonius îl apără făcând apologia revoluțiilor și aducând numeroase dovezi din istorie pentru a-și susține tesa. Din toate se vede deosebita dibăcie în a evita adevăratul punct al acuzației, în a face us de orice mijloc, în a șicana pe adversari, calități avocățești, care umplu de admirație pe Cicero.

Crassus avea mai multe și mai variate calități: mai

multă cultură juridică și filosofică de cât cea a lui Antonius; mai multă bogăție și putere de amplificare, și mai pre sus de toate, mai multă varietate de ton, putând ușor trece de la glume, vorbe de spirit și simple calambururi la tonul grav și demn. Din toate acestea Cicero vedea în Crassus pe predecesorul său, și de aceea a și vorbit așa de pe larg de dinsul, făcând din el persoana principală în dialogul *de oratore*. Disprețul afectat pentru retorică a mers și la Crassus ca și la Antonius destul de departe, căci la 92 a. C. fiind censor, închise toate școalele retorilor latini fără motive tocmai bine-cuvîntate. Cele mai însemnate din discursurile sale erau cel ținut pentru vestala Licinia, acuzată de incest, cel asupra fundării coloniei Narbona, în contra senatului, și cel asupra legii Servilia, pentru senat.

Detalii date de Cicero avem asupra discursului ținut în contra lui M. Brutus, după aprecierea sa, cel mai detestabil din gîntea Iunia. Acesta pusese lângă sine doi secretari, care citeau pe rînd pasaje contradictorii din discursurile lui Crassus; această manevră îl cam intimidă pe orator de o cam dată, dar găsi și el un mijloc analog: puse trei secretari care citiră pe rînd câte un pasaj dintr'o carte a tatălui lui Brutus, pasaje din care se vedea că acestuia îi rămăsese de la tată-său trei proprietăți, pe care le perduse cu viața sa destrăbălată. După aceste glume permise de obiceiurile tribunalelor antice, întâmplându-se tocmai atunci să treacă prin for cortejul funebru al unei mătușe a lui Brutus, Crassus profită de ocazie pentru a adresa adversarului o invectivă personală de cea mai mare violență și de un efect zdrobitor.

Se mai cita de la el și o controversă înaintea tri-

bunalului centumviral, în care avu de adversar pe distinsul jurisconsult Scaevola, care apëra un testament în litera sa, pe când Crassus îi căuta înțelesul, bătându-și joc de jurist în chipul cel mai urban.

Ultimul său discurs a fost ținut în senat în contra consulului Philippus, care vorbise cu mult dispreț despre maturul corp, ale cărui drepturi voia să le încalce. După Cicero, acest discurs trebuie să fi fost unul din cele mai puternice și mai demne din cele pronunțate de marele orator. S'a îmbolnăvit de pleu-resie, chiar pe când îl pronunța și în câte-va zile a și murit, lăsând în urma sa mai mulți oratori destul de talentați, dintre care însă nici unul nu-l ajungea, până ce apăru Cicero, care-i întrecu pe toți.

Printre contemporanii și urmașii imediați ai celor doi mari oratori să cităm pe A. Metellus Numidicus, pe care Cicero îl pomenește numai în treacăt, dar care se pare că nu era orator neînsemnat, judecând după trei foarte scurte fragmente păstrate de Aulus Gellius. În unul din ele apărându-se în contra dușmanului său, C. Marius, face frumoasa mărturisire platoniciană, că preferă să sufere o nedreptate ce i s'ar face, de cât să facă el altuia. În alt fragment dintr'un discurs ținut în calitate de censor pentru a îndemna lumea să se însoare, discurs citit în senat mai târziu din ordinul lui August, găsim curioasele cuvinte :

Si sine uxore, Quirites, possemus esse, omnes ea molestia careremus. Sed quoniam ita natura tradidit ut, nec cum illis satis commode, nec sine illis, ullo modo vivi posse, saluti perpetuae potius quam brevi voluptati consulendum.

„Quiriților, dacă am putea trăi fără neveste, cu toții ne-am dispensa de asemenea belea. Dar fiind-că așa a lăsat natura ca nici să putem duce cu ele o viață mulțumită, și nici să putem trăi fără ele, să ne

gândim deci mai mult la mântuirea vecinică a neamului omenesc, de cât la o scurtă plăcere personală a noastră.“

Mai vechiu trebuie să fi fost avocatul C. Titius, care scria și tragedii, și al căruia stil îl imita poetul comic C. Afranius. Acest avocat era lipsit de cunoștința retoricii grecești și ce știa, știa numai din practică. Dintr'un fragment satiric asupra judecătorilor, care se gândesc numai la mâncare și băutură, se vede că ar fi putut fi mai de grabă bun poet comic sau satiric de cât tragic.

Să mai cităm și pe L. Aelius Stilo, om foarte erudit și ținând de scoala stoică, însemnat ca autorul mai multor discursuri, pe care le făcea pentru alții și nu le pronunța el, și introducând astfel în Roma un obicei vechiu atenian.

Aceasta este eloquența Romană până la Cicero, eloquența judiciară sau politică, influențată din ce în ce mai mult de cultura greacă.

HENR. MEYER. *Oratorum Romanorum fragmenta collecta atque illustrata*, Zürich, 1842.

ISTORICII ROMANI POSTERIORI LUI CATO

Progresele realizate de Cato în Origines ale sale n'au fost ajunse de succesorii săi imediați, nici ca metodă a tratării materialului și poate nici ca stil. Puțin se știe despre acești istorici, și acest puțin îl datorim sau fragmentelor păstrate de Aulus Gellius sau prelucrărilor lui Titu Liviu sau unui pasaj din *de legibus*, (I, 2) pasaj incomplet și probabil nedrept, fiind-că Cicero judecă valoarea istoricilor după calitatea stilului și talentul oratoric. Servindu-ne de isvoarele citate iată numele acestor istorici:

L. Calpurnius Piso Frugi, unul din cei mai onești Romani, după cum arată și epitetul de *Frugi*, a ocupat cele mai înalte demnități în stat și trăia în timpul Gracchilor. Avem de la el vre-o două, trei anecdote păstrate de Gellius, din care se vede simplicitatea, naivitatea și grația unui stil arhaic, ceva analog bătrânilor noștri cronicari.

Un altul este *L. Cassius Hemina*, care introduce o inovație foarte potrivită spiritului roman în genere: critica legendelor, neadmițând de cât faptele verosimile, și schimbând astfel toate legendele și tradițiile în acest sens, sau căutându-le cauze explicabile.

Această metodă a fost urmată mai de toți istoricii

posteriori. Se înțelege că asemenea critică e lipsită cu totul de valoare, căci a înlocui detaliile unei legende prin alte detalii verosimile, nu înseamnă că s'a găsit adevărul, fiind-că dintr'o infinitate de posibilități nu e nici un motiv să ne îndemne a crede că istoricul a nimerit pe cea reală.

Cam tot pe atunci trăia și C. Fannius, ginerele lui C. Laelius, despre care se știe că intercalase în opera sa istorică discursuri, nu ale sale proprii, după cum făcuse Cato, ci ale altora. Cu aceștia și cu alții mai puțin cunoscuți, pe care nu i-am mai citat, se închee seria cronicarilor fără pretenție de compoziție și de stil. Dar după dînsii urmează L. Caelius Antipater, cu care istoria intră în numărul celorlalte genuri de opere de artă. Ca indiciu al gândului lui Caelius Antipater este de notat că el și-a dedicat opera sa lui L. Aelius Stilo, filologului despre care am vorbit deja și care comentase legea celor XII table, pe Plaut, și carmen saliare. Cicero care nu pomeneste în pasajul din de legibus nici pe C. Hemina nici pe Cl. Quadrigarius, care era cu mult mai însemnat, il laudă cu deosebire pe Antipater din cauza elocinții sale. Se pare că Antipater într'adevăr căutase mijloace de a-și face opera mai atrăgătoare, descria d. ex. o teribilă furtună ce a căzut asupra flotei lui Scipio, când debarcă în Africa, furtună despre care nu pomeniau nimic nici isoarele grecești nici cele romane, după cum constată Titu Liviu; tot cu acest scop intercala discursuri fictive, ceea ce cu mare succes făcu mai târziu Titu Liviu; povestea visuri, pe care le-a reprodus în fondul lor Cicero în *de divinatione*, între altele și un frumos vis al lui Gaius Gracchus, cu care se pare că autorul era înrudit.

Directia retorică introdusă în istorie de Caelius

Antipater n'a fost urmată de succesorii săi immediați, după spusele lui Cicero, care vede în aceasta o decădere.

Din această cauză *Sempronius Asellio*, care a trăit și scris îndată după Caelius Antipater este tratat cu dispreț de către Cicero, pe cât se pare, pe nedreptul. Ni se păstrează un interesant pasaj, în care Asellio face deosebirea între cronicari, scriitori de annales și între istorici, care scriu *res gestas* sau *historias*. „A povesti numai sub care consul s'a început un războiu, zice el, și sub care s'a terminat, și cine a eșit victorios, aceasta e treaba unui cronicar, e ceva analog cu un jurnalist, care scrie un *diarium* sau *ἐφημερίδα*. Istorical însă trebuie să arăte cauzele unei întâmplări și în acelaș timp și consecințele; și să nu povestească numai lupte, ca și cum ar spune povești unor copii, ci să se oprească și la legile votate în senat, la plebiscite, la planurile oamenilor de stat — numai astfel opera poate fi de folos, căci citirea unei simple cronici nu-l face pe nimenea mai brav.“ Dacă *Sempronius Asellio* va fi știut să aplice în realitate aceste frumoase idei, nu știm. În tot cazul trebuie să ne închipuim că-și va fi dat silință. O mare asemănare găsim însă în aceste vederi și cele ale lui Polybiu, atât expuse cât și puse în practică de acest ilustru istoric grec. Polybiu făcea parte din cercul lui Scipio Aemilianus, iar Asellio a servit ca ofițer sub comanda acestuia la asediul Numanței — nu e greu deci să admitem că-l va fi cunoscut personal pe Polybiu, și că după modelul acestuia, va fi prefăcut istoria într'un fel de carte de învățatură, atât pentru bărbații de stat cât și pentru militari.

Dar cel mai însemnat istoric roman anterior lui *Salustius* este *Claudius Quadrigarius*, al cărui nume Cicero nu-l pomenește în lista celorlalți, probabil din cauză că

n'a mers mai departe în direcția retorică inaugurată de Caelius Antipater, ci în cea mai mult sau mai puțin filosofică a lui Sempronius Asellio. Nou este de observat la acest istoric, că nu începe ca toți ceilalți de la fundarea cetății și nu se încurcă prin legende și tradiții și nici nu încearcă să le reducă la proporții verosimile, ci începe de la cucerirea Romei de către Celți și chiar și peste epocile imediat posterioare acestei cuceriri trece iute pentru a ajunge mai curînd la timpurile mai noue. Avem de la dînsul scrisoarea ce-și imaginează că au scris-o consuli către regele Pyrrhus, pentru a-i face cunoscută trădarea lui Nicias, care le promisese să otrăvească pe regele său în schimbul unei sume de bani, scrisoare raportată și de Plutarch. Este interesant de făcut o comparație între forma și ideile simple și naturale ale lui Quadrigarius, și oare-și care subtilitate și înfrumusețare la biograful grec. Mai interesantă este de comparat povestirea luptei lui Manlius Torquatus cu Celtul, căruia i-a luat *torques* (salba) de la gât, după ce l'a învins, cu aceeași povestire la Titu Liviu: simplă, clară și convingătoare la Quadrigarius; mai împodobită și cu efect mai pregătit la Titu Liviu; prin asemenea comparații ne putem mai ușor da seamă de talentul de orator și de caracterul operei lui Liviu.

După Claudius Quadrigarius urmează *Valerius Antias*, adică din Antium, un istoric cu totul deosebit de predecesorul său. Titu Liviu îl pomenește dese ori contrazicîndu-l și dîndu-l de minciună, dar cu toate acestea se servește de el. Valerius nu suprimă legendele și povestirile mythologice ca Quadrigarius, din contra, se întinde asupra lor și mai povestește unele despre care alții nu știu nimic. Dar ce are el mai deosebit sînt exagerările numerice și afirmarea nu-

mărului cu o deosebită siguranță: acolo unde alții spun că au perit mulți, Valerius dă totdeauna o cifră pretinsă exactă. Așa Polybiu spune că la Cynoscephale au căzut 8000 de Macedoneni; Quadrigarius 32.000, iar Antias 40.000. În victoria lui Marcellus asupra Insubrilor, Antias afirmă că au perit 40.000 de dușmani, au fost prinse 537 de steaguri și 432 de caré, ca și cum le-ar fi numărat el însuși. În acele ne-numărate lupte purtate de Romani, la începutul existenței lor, cu Aequii, Volscii și ceilalți vecini, cad totdeauna dușmanii cu zecile de mii; Antias era un om ce nu-și dădea seamă de cifre; une-ori se încurcă în calcule și găsește un total cu mult mai ridicat de cât cel eșit din adunarea cifrelor parțiale citate.

În sfârșit cel din urmă istoric anterior lui Sallustiu este *L. Cornelius Sisenna* (119—67 a. C.), despre care Cicero vorbește cu mai multă simpatie de cât despre toți ceilalți, probabil din cauză că acest scriitor dăduse operei sale mai mult caracterul unui roman de cât cel al unei adevărate opere istorice. Această concluzie ne-ar îndreptăți s'o tragem mai întâiu faptul, că Sisenna tradusese din grecește o colecție de nuvele mai mult sau mai puțin decoltate, ca ale lui Aristide, intitulate *fabulae milesiae*, cât și critica pe care i-o face Cicero în *de legibus* prin gura lui Pomponius Atticus, anume că Sisenna și a luat de model pe Clitarch, dar fără să-l ajungă. Se știe însă că toți istoricii lui Alexandru cel mare, și prin urmare și Clitarch, sînt mai mult nuveliști sau povestași de cât istorici, și că mai toate viețile acestui cuceritor se aseamănă, prin lucrurile imposibile ce le conțin, cu *Alexandria* care circulă prin literatura populară a tuturor neamurilor.

Cu Sisenna am încheiat cele ce aveam de spus des-

pre istoricii arhaici, rămându-ne să mai pomenim și numele a câtor-va autori de memorii, gen literar ce apare în acest timp. Istoricii despre care s'a vorbit până aci au fost premergătorii, unii ai lui Sallustiu, alții, cei mai favorabil apreciați de către Cicero, ai lui Titu Liviu. Dar și Caesar n'a fost lipsit de premergători, căci, nu numai că operele unora despre care s'a vorbit, sēmēnau întru cât-va cu niște memorii dar încă, îndată după Gracchi, întâlnim și comentarii sau memorii propriu zise. Bine înțeles că și aceste opere personale erau departe de a fi ceea ce sînt memoriile moderne, și după câte știm despre caracterul poporului roman, chiar și autorii de memorii trebuie să-și fi dat silință să fie cât se poate mai obiectivi și să relateze fapte de interes cât mai general. Din nenorocire, toate aceste comentarii asupra uneia din cele mai interesante epoce din istoria Romanilor, s'au pierdut fără urme, nepăstrându-se de cât floarea genului, cele ale lui Caesar.

Cel d'întăiu autor de comentarii este *M. Aemilius Scaurus*, consul la 114 și apoi princeps senatus până la moarte, unul din cei mai distinși bărbați ai Romei și un stâlp al partidului aristocratic, dar de o moralitate îndoelnică, după cum afirmă Sallustiu, pe când Cicero nu se poate opri de a-l lăuda ori de câte ori are ocazie. Poate că și vederile politice deosebite îi vor fi făcut pe Sallustiu și pe Cicero să nu fie tocmai imparțiali cu Scaurus. Ori cum va fi fost, Scaurus era mândru ca și Scipionii și aceasta se poate vedea din singurul său discurs, ce ni se păstrează. Un tribun îl dăduse în judecată, acuzându-l că ar fi fost cumpărat cu bani de Mithridate. Scaurus, trecut de 72 de ani și slab după o boală, se presintă în ziua fixată înaintea poporului, sprijinit pe brațele mai multor ti-

neri din cele mai bune familii și ține următoarea cuvântare: „Quiriților, Quintus Varius din Spania zice că M. Aemilius Scaurus, princeps senatus, a împins la revoltă pe aliați. M. Scaurus, princeps senatus, tăgăduște; marturi nu sînt. Pe care din doi îi credeți voi, Quiriților?“

Acest Scaurus a scris commentarii, în care introducea istoria Romei de la dărâmarea Cartaginei și a Corintului pînă la Sulla. Opera este foarte bine apreciată nu numai de Cicero, dar chiar și de Tacit, dintre care nici unul nu-i pune la îndoială veracitatea.

Alături cu memoriile lui Scaurus, Tacit pomeneste pe cele ale lui Publius Rutilius Rufus, consul la 104 și legatus al proconsulului Mucius Scaevola în Asia. La 92 e dat în judecată de către publicanii pe care nu-i lăsase să fure, pe când era guvernator și acusat tocmai de jăfuire a provinciei. Înaintea judecătorilor n'a primit să fie apărut nici de Antonius, nici de Crassus și, după povestirea lui Cicero, n'a voit să întrebuinteze nici unul din mijloacele obicnuite pentru a deștepta mila judecătorilor; — semn trist pentru capacitatea judecătorilor Romani, Rutilius a fost condamnat și, după cum anunțase de mai înainte, și-a ales ca loc de exil tocmai provincia, pe care era condamnat că o jăfuisese. Toate cetățile din Asia i-au trimis soli oferindu-i locuință; Rutilius a ales Smyrna, unde și rămase pînă la moarte ocupându-se cu redactarea memoriilor sale. Sulla voi să-l readucă în Roma; însă el nu primi, sub motiv că de și condamnarea nu era dreaptă, totuși fusese dată în regulă, și el nu voește să calce legile, — răspunsul lui Socrat. Rutilius era filosof stoic, și Cicero care nu aprecia de loc felul de a vorbi și de a scrie al stoi-

cilor, nu e încântat nici de commentariile, nici de talentul său oratoric.

Un al treilea autor de memorii este *Q. Lutatius Catulus*, coleg de consulat al lui Marius la 101 și învingător cu acesta, sau poate mai mult de cât acesta, al Cimbrilor. În *Istoria consulatului său* susținea că el învinsese pe Cimbri și nu Marius, de și acest favorit al partidului democratic, pe dreptul, sau mai probabil, pe nedreptul a câștigat toată gloria acelei lupte. *Plutarch* în *Viața lui Mariu* s'a servit mai ales de aceste memorii, foarte lăudate de Cicero, care cu toate acestea constată că pe vremea sa nimeni nu le mai citea, ceea ce se întâmpla și cu memoriile lui Scaurus.

Ultimul autor de memorii este dictatorul *Sulla*, care a scris o operă voluminoasă în grecește, operă necunoscută de alt-fel, dar de sigur utilizată foarte de aproape de *Plutarch* în *Viața lui Sulla*. Se pare că autorul se oprea cu predilecție asupra norocului său, — *felicitas* — că povestea multe visuri și semne prevestitoare. Neapărat, că un om ca Sulla, cu o viață ca a sa, avea multe lucruri interesante de povestit; cu toate acestea despre imparțialitate nu putea fi vorba la un om așa de pasionat, și când e vorba de exagerare, din două exemple vom vedea că-l întrecea și pe *Valerius Antias*. Așa *Plutarch* ne citează din aceste memorii că la lupta de la Cheronea în contra armatei lui *Mithridate*, ar fi căzut vre-o 50 sau 60.000 de dușmani și 14 soldați ai lui Sulla, dintre care însă 2 nu muriseră. În alt loc povestind lupta sa cu *Marius* cel tânăr, spune că dușmanii au pierdut 20.000 de morți, 8.000 de prizonieri, iar Sulla 23 de oameni.

Cu acestea am terminat tot ce aveam de zis în cestiunea istoriei la Romani în epoca arhaică.

FILOSOFIA, JURISPRUDENȚA ȘI FILOLOGIA

Afară de opera de agricultură a lui Cato, toate celelalte încercări ale prosei latine arhaice erau sau discursuri sau cronici și istorie. Filosofia s'a introdus târziu la Roma și chiar după introducerea ei, n'a produs nici o dată vre-o operă de adevărată gândire originală, și nici n'a fost recunoscută ca o ocupație care să aducă o deosebită glorie unui Roman. În ultimele două secole ale republicii, cultura elină se înrădăci-nează din ce în ce în Roma, dar ceea ce trebuie notat, e că cei ce se ocupă cu filosofia, se țin de o școală filosofică sau de alta, nu după vre-o convingere adâncă, ci din cerințele profesiei lor. Stoicii de pildă erau cunoscuți ca desăvârșiți dialecticieni, foarte ocupați cu definirea noțiunilor; magistrații și juriscon-sulții romani găsiră că această disciplină a stoicilor le-ar fi folositoare, și de aceea mai toți se țin de această școală. Pentru arta oratorică însă, asemenea dialectică strînsă și seacă nu se potrivește și de aceea toți oratorii, sfîrșind cu Cicero, disprețuesc școala stoică, tocmai din această cauză și se țin de școala peripatetică sau mai ales de cea academică, școale potrivite pentru avocați, căci academicii sînt eclecticii, iar nu intransigenți idealști ca stoicii. Așa e de ade-

vărat că numai trebuințele profesionale determinau alegerea sistemului, în cât Cicero în *Brutus* al său, pentru a nega talentul de orator sau de scriitor al cui-va, are nevoie să știe numai că autorul respectiv era stoic. Epicurei erau numai oamenii iubitori de liniște și lipsiți de ambiție, și la început toți epicureii erau foarte neînsemnați, dar îndată această școală avea să dea pe cel întâiu poet mare al Romei.

Cu mult mai mare însemnătate avea jurisprudența și s'a arătat la locul cuvenit primele ei începuturi la Romani. La finele epocii arhaice trebuie să amintim marea înflorire a acestei ramure cu ilustra familie Scaevola. Trei membri ai acestei familii P. MUCIUS SCAEVOLA, fratele său Q. MUCIUS SCAEVOLA AUGUR, unul din primii educatori ai lui Cicero și mai ales Q. MUCIUS SCAEVOLA PONTIFEX au adus cele mai mari servicii dreptului prin cunoștințele lor profunde și mai cu seamă prin publicațiile celui din urmă. Acesta, care era în acelaș timp și talentat orator și prieten al lui Crassus, a publicat o colecție a tuturor legilor, însoțită de studii, de definiții și de o încercare de sistematizare. Toți acești juriști se țineau de școala stoică. După moartea lui Scaevola Augur, Cicero împreună cu alții s'au alipit de Scaevola Pontifex, însă nu Cicero, ci un altul, Sulpicius Rufus, a fost adevăratul său elev și continuator, fiind-că Cicero de timpuriu încă, se îndreptase spre cariera de orator, părăsind pe cea de jurist.

S'a arătat în mai multe rînduri cum diverși oameni de litere și poeți s'au ocupat și cu chestiuni gramaticale și ortografice, lucru absolut indispensabil pentru fixarea unei limbi literare și foarte natural la un popor așa de practic cum era cel al Romanilor. Așa, editorul Appius Claudius sau contemporanul său, Spu-

rius Carvilius va fi introdus litera *g* în alfabet, poetul Ennius s'a ocupat cu fixarea finalelor, poezii Accius și Lucilius cu alte chestiuni de ortografie.

Un impuls mai puternic la ocupații filologice l'au primit Romanii din afară: la 167 a. C. vine la Roma celebrul gramatic, Crates din Mallos, șeful școlii filologice din Pergam, ca ambasador al regelui Eumenes. Un accident nefericit îl face să rămâe mai mult la Roma, și pentru a-și trece timpul, începe aci un șir de prelegeri filologice, pe care Romanii le ascultă cu cea mai mare atenție. Acest Crates și întreaga sa școală din Pergam avea vederi deosebite de cele ale lui Aristarch, șeful școlii din Alexandria. Această deosebire se vede nu numai în interpretarea autorilor (școala din Pergam îl explica pe Homer alegoric), ci mai ales în gramatică. Romanii venind în contact mai întâiu cu școala lui Crates, rămaseră multă vreme sub această influență și tocmai târziu începură să devină mai independenți.

Două erau pe atunci ocupațiile principale ale filologilor: întâia, restabilirea și interpretarea textelor, pe care le însoțiau cu note explicative istorico-literare și a doua, gramatica propriu zisă. La prima ocupație Romanii s'au dedat de timpuriu, așa am pomenit la locul cuvenit pe C. OCTAVIUS LAMPADIO, care a editat și interpretat poema lui Naevius, tot așa întâlnim mai târziu pe Q. VARGUNTEIUS, commentatorul lui Ennius etc.

Cel d'întăiu filolog adevărat însă, este L. AELIUS STILO PRAECONINUS, profesorul lui Cicero și al lui Varro. Printre lucrările sale se citează interpretarea lui *carmen saliare*, interpretarea celor 12 table, cercetarea autenticității teatrului lui Plaut, o sumă de

etymologii etc; tot el se va fi ocupat probabil și cu gramatica.

Pentru noi, modernii, care avem o cultură gramaticală de două mii de ani e greu să ne imaginăm în ce poziție se găsea lumea antică față de limbă și cât de greu a trebuit să-i fie să stabilească o ordine, ori cât de sumară, într'un astfel de labirint de forme ca cel din limba greacă. Au venit însă mai târziu oameni cărora li s'a părut că au dat de urma unor reguli mai generale, care s'ar aplica la o mai mare sumă de cuvinte; acești oameni sînt părinții gramaticii. Din cele două școli adversare pomenite mai sus, Alexandrinii sînt apărătorii acestor reguli generale, acestei *analogii*, după termenul consacrat. Neapărat, nu era greu de găsit un număr infinit de excepții la aceste reguli, mai ales pe vremea aceea, la primele licăriri ale studiilor gramaticale, și cei ce găseau acele excepții și combăteau existența *analogiei*, făceau parte din școala lui Crates și susțineau *anomaliam* sau *consuetudo*, iar nu *ratio* ca Alexandrinii. Negreșit, această discuție este tocmai izvorul gramaticii: unii stabilesc reguli, alții aduc excepțiile, iar cei d'intâiu își rectifică treptat regulile în vederea excepțiilor.

Această discuție, care a durat vre-o trei secole a avut cel mai puternic răsădit și asupra literaților Romani, și vom vedea mai târziu bărbați ca Cicero și Cesar luând parte la luptă. Chestiunea avea, se înțelege, și un alt interes de cât cel gramatical, căci dacă ar fi învins analogiștii în mod absolut, n'ar fi fost imposibilă nici modificarea limbei literare în sensul lor, adică în sensul împuținării sau poate chiar a suprimării excepțiilor.

Încercări s'au făcut la Romani, și cuvinte latinești care-și datoresc existența lor vre unui gramatic, d.

ex. lui Volcatius Sedigitus se cunosc; tot așa la noi Români, se știe ce rol a avut școala etymologică ardeleană și cea fonetică bucovineană, și n'ar fi greu de găsit în limba noastră literară influențe de ale gramaticilor teoretici.

In această discuție a luat parte și Stilo Praeconius, și pe cât se pare, se ținea de analogiști.

*Am totuși un îndoiel și vor
similați fonetic
student cu 17*

poezii în care trebuie să se deosebesc
un stil diferit metric. Lucilius Ep. creștin
în canto se însușește. Epopei și drama. Difer
modele pentru poezii latine de la
scolă. În un profesor. în orașurile de la
născut. Callimachus, niste poezii care sunt
Cantul. care colectat de poezii
este este o colecție de mitologie. Compozitor
în gale. Se știe Marcellus și Publius și în
care se vede un stil favorabil
Servecle Pole. De grandisime
cantul este un puter alexandrin. A făcut o formă
mai aptă pentru poezie.
Lucilius

TABLA DE MATERII

	<u>Pagina</u>
Prefața	V
Introducere, etnografia, caracteristica poporului roman, a religiei și literaturii sale	9
Poesia anterioară influenței eline	27
Prosa anterioară influenței eline	39
Introducerea elenismului la Roma	44
L. Livius Andronicus	50
Cn. Naevius	53
Q. Ennius	57
Poesia dramatică	68
Plaut	71
Pacuvius	85
L. Accius	88
Stattus Caecilius	97
Terentius	100
Comedia togată	115
Atellana	120
Mimus	124
Lucilius	130
M. Porcius Cato Censorius	137
Oratorii romani posteriori lui Cato	157
Istoricii romani posteriori lui Cato	169
Filosofia, jurisprudența și filologia	177

VERIFICAT
2017

VERIFICAT
1987

BIBLIOTECA
Centrul
Universitar
București